

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1980 SONRASI YAŞANAN YAPISAL
DÖNÜŞÜMLERİN MAKROEKONOMİK YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Zehra DEMİRCAN

Danışman

PROF. DR. İlhan EROĞLU

TOKAT – 2022

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. İlhan EROĞLU danışmanlığında hazırlamış olduğum "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin Makroekonomik Yansımaları " adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Zehra DEMİRCAN

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1980 SONRASI YAPISAL DÖNÜŞÜMLERİN MAKROEKONOMİK YANSIMALARI

Zehra DEMİRCAN¹, İlhan EROĞLU²

Özet

Bu çalışmada yapısal dönüşüm olgusu, kavram ve teorik temelleriyle incelenerek yapısal dönüşümün çeşitleri, nedenleri, yapısal dönüşümün temel çerçevesini oluşturan 1980 yılı sonrasında günümüze kadar dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan makroekonomik gelişmeler özetlenmiştir.

Türkiye’de 1980 yılı sonrasında, küresel gelişmelere de bağlı olarak, ekonomide önemli düzeyde yapısal dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümlerin farklı boyutlarda makroekonomik yansımaları olmuştur. Literatürde yapısal dönüşümün en önemli sonucunun kişi refahının artırılıp artırılmadığı ile ilgili gelişmelere dikkat çekilmektedir. Bu çalışmada Türkiye Ekonomisinde yaşanan gelişmeler ışığında yapısal reformların Türkiye’nin makroekonomik performansına etkisi ölçülmeye çalışılmaktadır. Çalışmada 1990-2020 yılları için Türkiye’nin makroekonomik performans göstergesi olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi ve buna etki eden yapısal dönüşüm göstergeleri olarak; İktisadi dönüşüm göstergesini ifade eden Cari Hesap Dengesi, Sosyal alanda yapısal dönüşümü ifade eden İnsani Gelişmişlik Endeksi, Siyasi alanda yapısal dönüşümü ifade eden Siyasi Haklar Endeksi kullanılmıştır. Ayrıca bunların dışında kontrol değişkeni olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi üzerinde etkili olduğu literatürde ve teoride kabul görmüş Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı 1980 yılı sonrası makroekonomik yapısal dönüşümlere yönelik çözümleyici bir çerçeve oluşturmak, yapısal dönüşümün kişi refahı üzerindeki etkisini incelemek ve ekonomilerde yapısal dönüşüm konusunda literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada yapısal dönüşümün kişi refahı üzerindeki etkisini araştırmak üzere ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır (Bound) testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre Türkiye’nin 1990-2020 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, uzun dönemde tüm değişkenlerin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve sadece siyasi haklar endeksi değişkeninin negatif olduğuna, değişkenler arasında Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi (gdppc) üzerinde belirleyici etkisi en fazla olan değişkenin cari işlemler dengesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde ise hata düzeltme katsayısına göre kısa dönemde meydana gelen şokun etkisinin bir yıl sonra %1.52 oranında yeniden dengeye ulaşacağı ve başka bir deyişle kısa dönemde dengede meydana gelen şoklar sonrası tekrar denge düzeyine $1,526/1=0,655$ yılda (yaklaşık 7-8 ayda) geleceği sonucuna ulaşılmış ve modelde yer alan katsayı tahminlerinin büyük oranda anlamlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Dönüşüm, Küreselleşme, Makroekonomik Yansımalar, ARDL Sınır Testi.

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, Türkiye,

² Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, Türkiye,

Zehra DEMİRCAN³, İlhan EROĞLU⁴

Abstract

In this study, the phenomenon of structural transformation, frequently used on the basis of the global economy has been examined with its conceptual and theoretical foundations. The types and causes of structural transformation and the macroeconomic developments experienced in the world and Turkish economy since 1980, which constitutes the basic framework of structural transformation, are summarized.

After 1980 in Turkey, depending on the global developments, significant structural transformations were experienced in the economy, and these transformations had macroeconomic reflections in different dimensions. The most important aspect of structural transformation in the literature is to draw attention to developments related to whether individual welfare can be increased or not. In this study, it is tried to measure the effect of structural reforms on Turkey's macroeconomic performance in the light of developments in the Turkish Economy. In the study, per capita Gross Domestic Product Growth as a macroeconomic performance indicator of Turkey for the years 1990-2020, Current Account Balance expressing the Economic Transformation indicator as the structural transformation indicators affecting this, Human Development Index expressing the structural transformation in the social field and the Political Rights Index referring to the structural transformation in the Political field. was used. In addition, Gross Fixed Capital Formation variables, which are accepted in the literature and theory to be effective on GDP Growth per Capita, were used as control variables.

The aim of the study is to create an analytical framework for macroeconomic structural transformations after 1980, to examine the effect of structural transformation on individual welfare, and to contribute to the literature on structural transformation in economies. In the study, the short- and long-term correlation between the variables was analyzed by using the ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound), boundary test, using the annual data of Turkey between the years 1990 and 2020 in order to examine the effect of structural transformation on personal well-being. According to the test results, the short-term and long-term correlation between the variables was analyzed by using the annual data of Turkey between the years 1990-2020. It was concluded that in the short term, according to the error correction coefficient, the effect of the shock occurring in the short term will reach the equilibrium at a rate of 1.52% after one year, and in other words, it will return to the equilibrium level of $1.526/1=0.655$ year (approximately in 7-8 months) after the shocks in the short term balance, and that the coefficient estimates in the model were mostly significant.

Keywords: Structural Transformation, Globalization, Macroeconomic Reflections, ARDL Boundary Test

³ Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics,

⁴ Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics,

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ABSTRACT.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TABLolar LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
YAPISAL DÖNÜŞÜM: KAVRAMSAL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR	5
1.1. YAPISAL DÖNÜŞÜM KAVRAMI.....	5
1.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMLERE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR	7
1.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar	9
1.2.1.1. Merkantilizm Bağlamında Yapısal Dönüşüm	9
1.2.2.2. Fizyokrasi Bağlamında Yapısal Dönüşüm.....	9
1.2.3.3. Klasik İktisat Bağlamında Yapısal Dönüşüm	10
1.3. YAPISAL DÖNÜŞÜM ÇEŞİTLERİ.....	10
1.3.1. İktisadi Yönlü Yapısal Dönüşümler	10
1.3.2. Sosyal Yönlü Yapısal Dönüşümler.....	17
1.3.3. Siyasal Yönlü Yapısal Dönüşümler	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ YAPISAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİNİ GEREKLİ KILAN NEDENLER	26
2.1. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İKTİSADİ NEDENLERİ	26
2.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SOSYAL NEDENLERİ	27
2.3. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SİYASİ NEDENLERİ.....	28
2.4. YAPISAL DÖNÜŞÜME İLİŞKİN ÜLKE ÖRNEKLERİ.....	30
2.4.1. İktisadi Dönüşüme İlişkin Örnekler.....	30
2.4.2. Sosyal ve Toplumsal Dönüşüme İlişkin Örnekler	42
2.4.3. Siyasi ve Politik Dönüşüme İlişkin Örnekler.....	45
2.5. TÜRKİYE’NİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ	49
2.5.1. Türkiye’nin 1980- 1990 Yılları Yapısal Dönüşümü.....	49
2.5.2. Türkiye’nin 2000- 2010 Yılları Yapısal Dönüşümü.....	63
2.5.3. Türkiye’nin 2010 Yılı ve Sonrası Yapısal Dönüşümü.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	80
TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜM SONRASI GELİŞMELER VE	
MAKROEKONOMİK YANSIMALARI	80
3.1. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SONRASI GELİŞMELER: GENEL DEĞERLENDİRME.....	80
3.2. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN GEREKLİLİĞİ TARTIŞMASI	83
3.3. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN MAKROEKONOMİK YANSIMALARINA İLİŞKİN AMPİRİK BİR ANALİZ	86
3.4. LİTERATÜR TARAMASI.....	86
3.5. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER.....	93
3.6. AMPİRİK YÖNTEM.....	95
3.7. AMPİRİK BULGULAR	97
SONUÇ	103
KAYNAKLAR	110
EKLER	110
Ek-1: Hdi değişkeninin Düzeyde Korelogram Grafiği	118
Ek-2: Hdi değişkeninin Birinci Farkta Korelogram Grafiği	118

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1:	Türkiye’de 1980-1990 Dönemine Ait Enflasyon, Büyüme Ve İşsizlik Oranları.....	51
Tablo 2.2:	1993 Fiyatlarıyla Kaynaklar- Harcamalardaki % Değişme	60
Tablo 2.3:	Gsyihve Gsmh’daki 6 Aylık Değişim (%)	68
Tablo 2.4:	Gsmh Ve Sektörel Büyüme.....	71
Tablo 2.5:	Türkiye Ve Abd’nin Aylık Tahvil Faizleri.....	78
Tablo 3.6:	Değişken Tanımları	94
Tablo 3.7:	Tanımlayıcı İstatistikler	95
Tablo 3.8:	ADF Birim Kök Test Sonuçları	97
Tablo 3.9:	ARDL (3,2,0,3,1,3) Model Tahmin Sonuçları	98
Tablo 3.10:	Sınır Testi Sonuçları.....	100
Tablo 3.11:	Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	100
Tablo 3.12:	Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	101

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Cusum Ve Cusumq Grafikleri	99
---	----

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devleti
ANAP	Anavatan Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DB	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DİPS	Devlet İç Borçlanma Senedi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
IMF	Uluslararası Para Fonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
RMB	Renminbi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TUSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Ekonomide yapı, yapısal değişim ve yapısal dönüşüm kavramları sıkça kullanılarak bu kavramlara farklı anlam ve yorumlar getirilmiştir. Yapısal dönüşüm tanımına ve izlediği sürece bakıldığında sektörlerin önce tarımdan sanayi sektörüne, sonra sanayi sektöründen hizmet sektörlerine doğru bir yönelme gerçekleştirilirken, son yıllardaki çalışmalar daha çok sektörel aktivitelerin ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde ekonomideki ağırlıklarının değişimlerine vurgu yapıldığı belirtilmektedir (Keskin vd, 2020: s 179).

1980 yılından sonra dünya yeni bir döneme girmiştir. Neo-liberal politikalar etkisini göstererek, dünyada ve Türkiye’de pek çok alanda yoğun bir değişim süreci meydana gelmiş, yaşanan değişim süreçleri iktisadi, sosyal ve siyasi yapıyı da etkileyerek yeni bir dünya düzeni kurulmuştur.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası yaşanan küresel gelişmeler paralelinde 1980 yılından itibaren yapısal dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün başlangıcı olan 24 Ocak Kararları ile piyasa ekonomisine göre şekillenen ekonomik yapıda meydana gelen değişimi liberalleşme politikaları izlenmiştir. Bu politikalar gereğince iktisat politikalarında İthal ikameci ekonomi politikalarından vazgeçilerek, ihracata dayalı politikalarla büyüme hedeflerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Tercih edilen yeni politika setinde ihracata yönelik üretimi teşvik etmek, serbest piyasa ekonomisine geçmek, enflasyonu düşürmek, ödemeler dengesini sağlamak gibi amaçlar ön plana çıkarılmıştır. Bu politika seti 1980 darbesi ve 24 Ocak Kararları ile Turgut Özal’ın yönetiminde uygulamaya geçirilmiştir. Söz konusu kararlar ve 12 Eylül rejimi, 1982 Anayasası değişim süreçlerinin yaşanmasında en önemli faktör olarak görülmüştür. Türkiye’nin yakın tarih itibarıyla siyasi ve sosyal alanda dönüşüm süreci 12 Eylül rejimi ile başlamıştır. Bu manada yapısal dönüşüm 1980 yılı sonrasında 1994 ve 2001 krizi Türkiye’nin en büyük ekonomik krizi ile tekrar bir dönüşüm ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı sonrası yaşanan ilk büyük kriz 1994 krizidir. 1994 yılı en büyük cari açığın, kamu açığının ve makroekonomik dengesizliklerin yaşandığı yıldır. Türkiye ekonomisi 1994 yılına sıkıntılı bir döneme başlangıç yapmış ve yaşanan iktidarsızlık ciddi bir kriz halini almıştır. 1994 krizi yoğun bir finans krizi ile

ortaya çıkmıştır. 1994'te yüksek devalüasyon sebebiyle dış alımda bir yavaşlama görülürken dış satımda bir artış meydana gelmiştir. Hane halkları, bankacılık sektörü, özel kesim döviz cinsinden borçlanmışlardır. Türkiye'de önceki yıllardan farklı devalüasyon ve istikrar kararları uygulanmıştır. Krizin boyutunu önlemek ve makroekonomik dengesizlikleri düzeltme adına 5 Nisan kararları istikrarı göreceli bir şekilde sağlamıştır. Fakat yapısal sorunlara kökten çözümler getirilememiştir. Dolayısıyla istikrar genellikle hassas dengeler üzerinde durmuştur. 5 Nisan kararları, döviz kuru, ödemeler dengesi, faiz oranları, kamu dengesi ve parasal büyüklükler üzerinde etkileri sınırlı kalmıştır. İstikrar programı ile kalıcı istikrar sağlamak için kamu kesiminde gelir gider dengesinin sağlanması gerekliliğinden dolayı 1994 yılında hiçbir özelleştirme programı gerçekleştirilmemiştir. Kamu dengesinin sağlanması için kısa dönemde özelleştirmenin hızlandırılması hedeflenmiş, fakat hedefler gerçekleştirilmemiştir (Turan,2011:62-64).

Türkiye ekonomisinin 2001 yılında yaşadığı kriz, Cumhuriyet tarihinin en derin krizi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ekonomisi % 8,5-9 oranında en büyük daralmayı yaşamıştır. GSMH 50 milyar dolar azalmış, enflasyon artmış, 19 banka kapanmış, 1,5 milyon insan işsiz kalmış ve iç ve dış borç yükü artmıştır. 2001 yılında uygulanan reformlar ve sıkı para politikası bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 2001 krizi, bankacılık sektöründe sorunları daha da arttırmış ve yeni sonuçlar meydana gelmiştir. Devalüasyon ve faizlerle bankacılık sektörü büyük kayıplar vermiştir. Krizden kurtulmak, enflasyonla mücadele etmek, istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, sürdürülebilir bir büyüme ortamı oluşturmak amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) uygulamaya konulmuştur. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın Türkiye'de uygulanmasından sonra 2002 yılında GSMH'de %7,8 oranında, sanayi üretiminde %8,7 oranında artış meydana gelmiş fakat istihdam göstergelerinde iyileşme sağlanamamıştır.

2008 yılının sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde Lehman Brothers isimli yatırım bankasının batması ile tüm dünya bir buhran dönemine girmiştir. ABD krizi, 2008 Kasım ayından itibaren hızlı bir şekilde yayılarak, liberal kapitalist sistemi kasıp kavurmuştur. Çevre ülkelerin büyük bir bölümünde ulusal para ve hisse senetleri değer yitirmiş, sermaye girişleri azalmış ve tahvillerin risk primlerinde de bir düşüş meydana gelmiştir. Finans piyasalarındaki mevcut belirsizlik ortamı yatırım ve tüketim trendlerini olumsuz etkilemiştir. Dünya ekonomisi ciddi bir daralma ile karşı karşıya kalmıştır. 2008

mali krizi Türkiye'yi öncelikle dış ticaret kanalından etkilemiştir. Krizin etkilerinin dünyaya yayılması ile ABD ve Avrupa ülkelerinde önlem paketleri alınmıştır. Türkiye'de de küresel krize karşı önlem paketleri alınmıştır. Vadesi geldiğinde ödenmemiş vergi alacaklarının taksitlendirilmesi, yurtdışındaki Türk vatandaşına ait döviz ve diğer varlıkların Türkiye'ye getirilmesi için yapılan çalışmalar, Halk Bankası kanalıyla sanayiciye ve esnafa yeni kredi imkanının sağlanması, Merkez Bankası döviz mevduat karşılıklarını düşürerek bankacılık sistemine kaynak yaratması bu paketler kapsamındadır (Ertuğrul vd, 2010: s. 69-70).

2018 yılında Türkiye ekonomisinde Ağustos ayında yaşanan kur şoku ve ekonomik daralma, işsizliği, yüksek enflasyonu kaçınılmaz kılmıştır. TL'deki sert değer kaybı, enflasyondaki hızlı yükselişten sonra gelen faiz artırımları ile Türkiye ekonomisi büyüme ivmesini yitirmiştir. Ekonomik kriz, ekonomide küçülme meydana getirerek, yüksek enflasyon, yüksek işsizlik olarak kendini göstermiştir. Henüz yapılmış genel seçimi takiben, 2019 yılının ilk çeyreğinde ek olarak yerel seçimin olması siyasi belirsizliği daha da arttırmış ve 2019 yılı ciddi belirsizliklerle başlayan bir yıl olmuştur. 2018 yılında yaşanan kur şoku özel sektörü önemli bir dış borç ile karşı karşıya bırakmıştır (TUSIAD, 2020: s. 10).

2020 yılında pandeminin meydana getirdiği ağır etkilere karşı dünya ekonomileri önemli adım atmışlardır. Bu adımların başında merkez bankalarının para basması ve yüklü mali politika desteği gelmiştir. Türkiye bu süreçte yüksek enflasyon ve dolarizasyon gibi kırılganlıklarla girdiğinden dolayı atabileceği adımlar çok sınırlı olmuştur. Yüksek enflasyon ve düşük faizli yüklü kredi artışıyla merkez bankası rezervleri bozulmuş, dış denge daha da bozularak enflasyon bir kez daha yükselişe geçmiştir. TL'nin alım gücünün düştüğü bu dönemde, dünya ekonomisi %3 daralırken, Türkiye yıllık % 0,5 büyüme yakalamıştır. 2020 yılı pandemi döneminde Türkiye görülmemiş bir pozitif büyüme sağlasa da, yüksek enflasyon, yüksek döviz ihtiyacı gibi kırılganlıklarla karşılaşmıştır (TUSIAD,2021: s. 5-6).

Çalışmanın birinci bölümünde yapısal dönüşüm kavramı geniş çerçevede tanımlanmış, yapısal dönüşüm olgusunun teorik temellerinin farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Yapısal dönüşüm çeşitleri iktisadi yönlü yapısal dönüşümler, sosyal yönlü yapısal dönüşümler ve siyasal yönlü yapısal dönüşümler olarak üç başlık altında

incelenmiştir. Ayrıca yapısal dönüşümler geleneksel iktisadi yaklaşımlar altında, merkantilizm bağlamında yapısal dönüşüm, fizyokrasi bağlamında yapısal dönüşüm, klasik iktisat bağlamında yapısal dönüşümler olarak da ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye’de yapısal dönüşüm süreçleri ve yapısal dönüşüm süreçlerini gerekli kılan iktisadi, sosyal ve siyasi nedenler anlatılmıştır. Yapısal dönüşüme ilişkin ülke örneklerinden bahsedilmiş, iktisadi dönüşüme ilişkin örnekler, sosyal ve toplumsal dönüşüme ilişkin örnekler, siyasi ve politik dönüşüme ilişkin örnekler anlatılmıştır. Türkiye’nin de 1980-1990 yılları, 1990-2000 yılları, 2000-2010 yılları, 2010 yılı ve günümüz yapısal dönüşümleri anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de yapısal dönüşüm sonrası gelişmeler ve makroekonomik yansımaları, yapısal dönüşümün gerekliliği yer almaktadır. Literatürde bu çalışmanın temel modellemesini oluşturan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla büyümesi ile cari hesap dengesi, insani gelişmişlik endeksi, siyasi haklar endeksi ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu değişkenlerinin etkinliğini ölçmeye yönelik çalışmalar sunulmuştur. Son olarak Türkiye’de yapısal dönüşümün makroekonomik yansımalarına ilişkin ampirik bir analiz yapılmıştır. Çalışmada yapılan ampirik analizde; yapısal dönüşümün kişi refahı üzerindeki etkisini araştırmak üzere Türkiye’nin 1990-2020 yıllarında ait yıllık veriler kullanılarak ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır (Bound) testi uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAPISAL DÖNÜŞÜM: KAVRAMSAL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde öncelikle yapısal dönüşüm kavramı geniş çerçevede tanımlanmış, yapısal dönüşüm olgusunun teorik temellerinin farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Yapısal dönüşüm tanımı ve izlediği süreç üzerinde durularak ekonomide kalkınma süreçleri ve verimlilik artışları, yapısal dönüşümü etkileyen önemli faktör olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında yapısal dönüşüm çeşitleri üzerinde durulmuştur.

1.1. YAPISAL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Ekonomide yapı kavramı; değişmesi kolay olmayan ve zaman alan zor olan kurumlar, sistemler, koşullar ile ilgili kavramlardır. Ekonomide yapı, yapısal değişim, yapısal analiz ve yapısal dönüşüm kavramları sıkça kullanılmakla birlikte bu kavramlara farklı anlam ve yorumlar getirilmesine karşın, üzerinde genel kabul görmüş pek çok tanımlama yapmak mümkündür. Syrquin'e göre yapısal dönüşüm; ekonomik kalkınma ile birlikte hareket eden değişim süreci olarak ifade edilir. Yapısal dönüşüm kavramında büyümeye vurgu yapan B.Herrendorf, ekonomik faaliyetleri tarım, imalat ve hizmetler arasında yeniden dağılımı olarak tanımlamaktadır. Günümüzde yapısal dönüşüm tarım, imalat ve hizmetler arasında değil, alt sektörlerdeki katma değer ve istihdam kaymasını da içermektedir. Ülkelerin bölgesel kalkınma analizlerinde de yapısal dönüşüm kavramı önemlidir. F.Ouadraro, yapısal dönüşüm kavramı içerisinde bölge kavramını da ekleyerek yapısal dönüşümü, ekonomik kalkınma sürecinde ülkelerin ve bölgelerin sektörel bileşim modelindeki değişimle alakalı olduğunu ifade etmektedir. Bu tanımlama ile Ouadraro'nun ekonomik kalkınmaya vurgu yaptığı görülmektedir. Tanımlamalarda önem arz eden husus, ekonominin sektörel yapısında sürekli bir değişim meydana geldiği görülmektedir. 2010 yılında Birleşmiş Milletlerin (BM)'nin yayınladığı "Dünya Ekonomisinde Yapısal Değişim" raporunda yapısal değişimi, sistemlerin sektörel birleşiminde uzun vadeli ve sürekli kayma durumu oluşması olarak tanımlanmaktadır. Rapordaki tanımda sektörel dağılımın daha da ötesine geçilerek, üretim faktörlerinin çeşitli sektörlerle coğrafi bölgeler arasındaki dağılımı da dikkat çekmektedir. P.Downes ve A. Stoeckel, ekonominin dönüşme süreci olduğunu ifade ederken, bu dönüşme sürecinin endüstri ve piyasalardaki değişimi de ele alacağını ifade etmiştir. Bahsedilen yazarlar sermaye ve

emeğin endüstri ve bölgeler arasında dağılımına göre ölçüldüğünü, yapısal değişimi tek ölçüsü ile incelemenin zor olduğunu ifade etmektedirler. Ülkelerin üretim ve ihracatındaki değişiklikleri, emek ve sermayenin bölgeler ve ülkeler arasına doğru kaymasını, ulusal harcama, kentleşme ve nüfus oranlarındaki göstergelerde ve ülkenin sosyoekonomik yapısında meydana gelen kalıcı değişimleri de bu kapsam içerisinde değerlendirebilir (Keskin,2019: s 26-27).

Birçok iktisatçı, yapısal dönüşüm kavramının Adam Smith'e kadar götürülebileceğinden bahsetmekte olup, Adam Smith "Ülusların Zenginliği " adlı eserinde ekonomilerdeki sektör ağırlığı ve kalkınma süreçleri arasındaki ilişkilere değinerek yapısal dönüşüm kavramından söz etmektedir (Keskin,2019:s 26-27). Yapısal dönüşüm kavramı tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ile açıklandığı dikkat çekmektedir. Dünyadaki ekonomik ve toplumsal gelişmeler, yapısal dönüşümün tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ile analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla yapısal dönüşüm analizi için daha fazla sektörü dikkate alan yaklaşımların gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Yapısal dönüşüm tanımına ve izlediği sürece bakıldığında sektörlerin önce tarımdan sanayi sektörüne, sonra sanayi sektöründen hizmet sektörlerine doğru bir yönelme gerçekleştirilirken, son yıllardaki çalışmalar daha çok sektörel aktivitelerin ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde ekonomideki ağırlıklarının değişimlerine vurgu yapıldığı belirtilmektedir. Yapısal dönüşüm kapsamında sektörlerin ekonomideki ağırlıklarına bakıldığında dikkat edilecek husus, ağırlığı artan sektörlerin büyümeye yardımcı olduğu gerçeğidir. Ayrıca yapısal dönüşüm kavramı çıktı ve istihdamın düşük verimli faaliyetlerden, daha yüksek verimli olan faaliyetlere doğru yönelmesi olarak tanımlanabilir. P. Tegenu, yapısal dönüşüme geniş bir anlam yükleyerek yapısal dönüşümü yalnız sektörlerdeki değişimlerin bütünü olarak değil de, tasarruf ve yatırım oranlarında meydana gelen artış, gelir eşitsizliğindeki azalma, hızlı kentleşme gibi değişimleri de ifade etmektedir. P.Timmer de yapısal dönüşümü, GSYİH içinde tarım sektöründe payının azalması, kentsel alana doğru hızlı kentleşme süreci, doğum ölüm oranlarında azalma meydana gelmesi, modern sanayi ve hizmet ekonomisinin artması olarak ifade etmiştir. Timmer, yapısal dönüşümü tanımlarken sektörlerdeki kaymaya ilave olarak sosyo- ekonomik yapılardaki kaymaları da ifade etmektedir. Sosyo-ekonomik yapıdaki kaymalar verimlilik artışı sonucunda meydana gelmektedir. Çünkü

emek ve sermaye verimsiz olan sektörden verimli olan sektöre doğru hareket etmektedir (Keskin vd,2020:s 179).

Yapısal dönüşüm kavramı geniş çerçevede değerlendirildiğinde yalnızca sektörlerin hasıla ve istihdam yapılarındaki değişimleri değil, sektörler arasında ve kendi içlerinde iş gücü ve pazar paylarının tekrardan dağılımını kapsamaktadır. Yapısal dönüşüm kavramı, ekonominin uzun dönemdeki gelişme sürecinde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki değişimlerde, ilk önce işgücünün, sonra sermaye girdilerinin dağılımındaki dönüşümü olarak ifade edilmektedir. Özetle yapısal dönüşüm, ekonomide geleneksel kesimlerden modern kesimlere doğru düşük karlılıktan yüksek karlılık alanlarına doğru üretim faktörlerinin kayması olarak tanımlanabilir (Mekiç, 2014:s 16).

1.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMLERE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

Literatürde yapısal dönüşüme ilişkin kavramsal tanımlamalara dair benzerlikler bulunsa da, yapısal dönüşüm olgusuna yönelik farklı özellikte teorik yaklaşımlar söz konusudur. Özellikle kalkınma iktisatçılarının yapısal dönüşümler üzerinde teorik yaklaşımları ana bir akımın başlangıcı olmuştur. Yapısal dönüşüm teorisi, az gelişmiş ülke ekonomilerinin sahip oldukları ekonomik yapılar, geleneksel tarıma dayalı yapılardan, kentleşmeye yönelik hizmet ve imalat sanayi sektörleri boyutunda daha fazla gelişmiş bir yapıya dönüşümünü analiz etmektir. Yapısal dönüşüm teorisi, Neo-klasik fiyat ve kaynak dağılımını esas alarak ekonometrik yöntemlerle yapısal dönüşüm sürecinin nasıl gerçekleştiğini incelemektedir. Kalkınma iktisadında önemli çalışmalar yapan Kuznets, ekonomik kalkınmada yapısal dönüşümleri gelenekselleşmiş unsurlardan bir tanesi olarak görmüş ve yapısal dönüşüm kavramını iki evrede ele almıştır (Meçik,2014:s 17). Kuznets'e göre, ekonominin kalkınma sürecinin başlangıcında kaynakların çoğunluğu tarım sektörüne aktarılmıştır. Ekonomik kalkınmanın ilerleyen aşamalarında kaynaklar, tarım sektöründen, sanayi ve hizmetler sektörüne doğru yeniden tahsisinin söz konusu olması, yapısal dönüşümün ilk evresinin oluşturmaktadır. İkinci evrede ise kaynakların tarım ve sanayi sektörlerinden, hizmetler sektörüne doğru yeniden tahsisi söz konusudur (Kuznets, 1973:s 247).

Modern ekonomik büyüme yaklaşımında yapısal dönüşümlere dair tanımlamalarında Kuznets; tarım sektöründen, sanayi ve hizmet sektörlerine geçiş sürecinde yaşanan yapısal değişimlerin daha sonra sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçiştekine benzer biçimde işgücünün mesleki konumundaki değişikliklerle beraber,

kişisel girişimlerden kişisel olmayan iktisadi birimlere yönelik geçiş gibi farklılıkları kapsadığını ifade etmiştir (Kuznets,1973:s 247). Kuznets, kalkınma sürecindeki benzerliklerin açıklanmasında, ulusal ürünün endüstriyel yapısındaki uzun dönemli eğilimlerle ilgili dolaysız kanıt ile gelir düzeyi ve endüstriyel yapıda uluslararası farklılıkların birleşmesi sonucu doğan kanıtın, önemli bir benzerlik taşıdığını vurgulamaktadır. Kalkınma sürecinde yapısal dönüşümlerin, ekonomik yapıda meydana gelen değişimleri izleyen dönemin ilk aşamasında hız gösteren, sonrasında ise durağanlaşan bir büyüme performansı sergilediği görülmüştür. Kuznets, bu noktada modern ekonomik büyümenin sosyal ve ekonomik yapıda açtığı ani değişikliklerin, büyüme sürecinin kapsadığı bozucu etkilerin bir nedeni olduğuna dikkat çekmektedir. Kuznets'in ekonomik gelişme sürecine yaklaşımı ise tarım kesiminde ekonomik eşitsizliğin düşük düzeyde olduğuna, sonrasında ise gelişme, verimlilik ve gelirin arttığı sanayi kesimi egemenliğinde, gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı yönündedir (Meçik, 2014:s 19).

Yapısal dönüşüm kavramının başlangıcını klasik iktisatçılara götüren Memedovic ve Lapadre, ekonominin tarihsel sürecinde klasik iktisatçılardan beri yapısal dönüşüm kavramına dikkat edildiğini, yapısal dönüşüme farklı anlamların ve yorumların eklenmesine rağmen ekonomide yoğun bir şekilde kullanıldığını belirtmişlerdir. Yazarlar, emeğin tarım sektöründen, sanayi sektörüne hareketini ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak görürken bugünkü anlamıyla yapısal dönüşümün kavramından bahsetmişlerdir (Memedovic ve Lapadre,2010:s. 24). Kuznets yapısal dönüşümü modern ekonomik büyüme çalışmalarında en iyi şekilde açıklamıştır. İkinci Dünya Savaşı ardından yapısal değişime olan ilgi artmıştır. Bir yandan sömürgeciliğin azalmasıyla bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojiye gelişmeler, bilişim sektörlerindeki ilerlemeler ve küreselleşme yapısal dönüşüme duyulan ilginin artmasına neden olan diğer faktörlerdir. Yapısal değişimi tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ile açıklamak zorlaşmış ve farklı yaklaşımların getirilmesi zorunlu kılınmıştır (Keskin, 2019:s 30-31).

Yapısal dönüşümler geleneksel iktisadi yaklaşımlar altında, merkantilizm bağlamında yapısal dönüşüm, fizyokrasi bağlamında yapısal dönüşüm, klasik iktisat bağlamında yapısal dönüşümler olarak da ele alınmıştır.

1.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar

1.2.1.1. Merkantilizm Bağlamında Yapısal Dönüşüm

Merkantilizm, devletin ekonomik zenginliği elinde bulundurduğu, değerli maden miktarına ve ticari gelişmişlik düzeyine göre belirlendiğini savunan görüştür. 16.yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve 18.yüzyılın sonlarına kadar devam ettirmiştir. Merkantilizm'in ortaya çıktığı dönemden sonra yeni ticaret yolları keşfedilmiş, sömürgecilik anlayışı hız kazanarak, üretilen ürünlerin pazarlarda satılması hedeflenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, ulaşım ve ticaret ağlarında ilerleme fırsatları doğmuştur. Merkantilist görüş, ticaretin üstünlüğünü savunmakla birlikte, tarımsal üretimi küçümsemiştir (Olçay, 2021:13). Merkantilizmin en önemli hedefi ihracatı arttırmak ve uygulanan iktisadi faaliyetlerin dış ticareti geliştirmeye yönelik olmasıdır. Çünkü tarım ve sanayi de üretilen ürünün sürekli satılmasından kar elde edilmektedir. İç pazardaki talebin arzı karşılamada yetersiz kaldığı durumlarda üreticiler, aynı ürünün daha pahalıya üretildiği ülkeleri pazar olarak seçmişlerdir (Biber, 2011: s 32).

1.2.2.2. Fیزیokrasi Bağlamında Yapısal Dönüşüm

18. yüzyılda Fransa'da merkantilistlere tepki olarak ortaya çıkan fizyokrasi, liberal görüşlerinin temellerinin oluşturulduğu akım olarak iktisat literatüründe yer almaktadır. Devletin rolünün etkinliğinin ekonomide azaltılması gerektiğini savunmuşlardır. Merkantilizmin beraberinde getirdiği politikalarla beraber tarım kesiminin ihmal edilmesi ile Fransa'da tarım kesiminde çiftçiler büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Tarımsal faaliyetler ihmal edilmiş ve bunun nedeni olarak dönemin maliye bakanı Jean- Baptiste Colbert'in merkantilist fikirler ışığında daha çok sanayi ve ticarete ağırlık vererek, sanayi ve ticaret kesiminin vergi yükünü tarım kesiminden elde edilen vergilerle karşılama çabasıdır. Çiftçilerin karşılaştığı zorluklar ve artan vergiler, Fizyokrasi geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Olçay, 2021:s 15). Fizyokratlara göre toplum üç kesimden oluşmuştur. Birinci kesim çiftçiler yani tarımla uğraşan kesimdir. İkinci kesim, sanayi ve ticaretle uğraşan kesimdir. Üçüncü kesim ise, araziler aracılığıyla üretime olanak sağlayan toprak sahipleridir. Birinci kesim yani tarımla uğraşan kesim üretimi tam anlamıyla karşılamaktadır. İkinci kesim en verimsiz uğraş içerisinde. Sanayi ve ticaret sadece tarımsal faaliyetlerde kullanıldığı zaman daha verimli ve faydalı olmuştur. Tarımsal faaliyetlerde net üretim yaratabilen tek sektör olan Fizyokrat ekol, ortaya çıktığı dönemde büyük ilgi görmesine rağmen, günümüz iktisadi

yaklaşımlarının sanayileşme üzerinde kurulu olan modellerinin arkasında, ekonomilerin sektörel dağılımdaki yapısının gerisinde kalmıştır (Destek,2018: s 8).

1.2.3.3. Klasik İktisat Bağlamında Yapısal Dönüşüm

Klasik iktisadın ortaya çıktığı dönemlerde tartışma konuları çerçevesinde tarım sektörü ile ticaretin yanında, imalat kesiminin de etkinlik kazanması ekonomik faaliyetlerin ne yönde belirlenmesi gerektiğini karmaşık bir hale sokmuştur. Fizyokratlar tarım sektörünü ekonominin lokomotifi olarak görürken, Klasik ekol sektörel ağırlığın hiçbir kesimini yok saymadan ekonominin tüm alanlarında verimliliklerine göre dağıtılması gerektiğini savunmuştur. Adam Smith, *“Ulusların Zenginliği”* adlı eserinde iş bölümü ve üretim teorisinden bahsederken tarım, imalat ve ticaret üzerindeki fikirlerine de yer vermiştir. Smith, merkantilizmi eleştirirken emek ve sermayeyi tarım, madencilik ve imalat sanayi haricinde dış ticarete yönlendirmelerinin kişi başına geliri olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir (Olcay, 2021: s 15).

Smith, ekonomide üretimin ve zenginliğin kaynağını belirlerken emeğin etkinliği ile üretkenliğine vurgu yapmıştır. Emek fiziki anlamda ürün ortaya çıkarabiliyorsa üretkendir. Üretken olmayan emek istihdam ve geçiş için bir kaynak oluşturmamaktadır. Üretken olmayanlar toprağın bizzat sahibi olan ve üretime katılmayan sınıf imalatçı ve tüccarlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarım kesimi yeni bir ürünün ortaya çıkışı açısından diğer alanlara göre net üretime en çok katkı sağlayan kesimdir. İmalat kesimi ise, var olan ürünü işleyerek hammadde maliyetine bir de işçi ücretinin eklenmesiyle oluşan kesimdir. Tarım işçilerine hammadde temini sağlamak için imalatçıların ve tüccarların kolaylık sağlamaları gerekmektedir. Bu kolaylıklar sayesinde çiftçi de zamanını ve emeğini hammaddeye ulaşmak için harcamayıp, kendi işlerine zaman harcayacaktır. Bu bakımdan üretken olan emek içerisinde çiftçiler ve toprak sahipleri imalatçı ve tüccarlardan daha önemli kabul edilmiştir (Saltoğlu, 2009: s 278).

1.3. YAPISAL DÖNÜŞÜM ÇEŞİTLERİ

1.3.1. İktisadi Yönlü Yapısal Dönüşümler

Ekonomide sektörlerin zaman içerisinde kısa ve uzun vadeli olarak değişmesi ve üretim faktörlerinin sektörel ve coğrafi olarak dağılması, tasarruf ve yatırım oranlarında meydana gelen artış, doğum ve ölüm oranlarındaki değişmeyi ifade etmektedir. Dünya ekonomisinde yapısal dönüşümler ve verimlilik artışı önemli gelişmelerdendir. Pek çok

sektörün karakteristik değişmelerine bağlı olarak hızlı büyüdüğü görülmektedir. Ekonomideki mevcut kaynaklar düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörlerle doğru hareket etmektedir. Bu durumda sanayi ve hizmetler sektörünün payı artarken, tarım sektörünün payı giderek azalmaktadır. Bu yapısal değişiklikler kalkınma sürecinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Mekiç, 2014: s 1).

Yapısal dönüşüm kavramına olan ilgi Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi kuruluşların, dünyadaki ekonomik yapısal dönüşümleri ayrıntılı inceleyip rapor tutarak, büyüme ve kalkınma bağlamlarında çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kuruluşlar raporunda, Doğu Asya ülkelerinde sanayileşme sürecinin emek yoğun sektörlerin gelişmesiyle başladığı, kademe kademe sermaye yoğun sektörlerle ve bilgi ağırlıklı faaliyetlere kayarak, bu durumdan hareketle ücretlerin ve uzmanlığın da arttığını ifade etmişlerdir. Raporda ilk olarak Japonya, ardından Güney Kore, daha sonra da Çin'in benzer modelleri izlediği ifade edilmiştir. 1990 yılında hizmet ihracatı Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'de dünya payının %11'ini oluştururken, 2008 yılında %21'e yükselerek, hizmet sektörünün GOÜ'de ekonomik büyümeye en büyük katkıyı sağladığı ifade edilmiştir. Emek yoğun sektörler sanayileşmenin finansmanı haline gelmiş, sanayileşme hız kazanarak, ekonomide sermaye yoğun sektörlerin ekonomide önemi daha da arttırarak, Doğu Asya ülkeleri büyüme konusunda olumlu bir yapısal dönüşüm geçirmiştir. Doğu Asya ülkelerinde bilgi yoğun hizmet sektörü ticareti yapılabilen bir sektör haline gelmiştir. ILO yayınladığı raporda, sektörlerdeki istihdam, verimlilik ve yoksulluk gibi değişkenlikleri inceleyerek 1991-2012 yılları arasında Sahra-Altı Afrika'sında tarım istihdamının payının %5,5 oranında düştüğü görülmüştür. Tarım istihdamında bu düşüşten daha çok hizmet sektörü faydalanmıştır. Sahra Altı Afrika'sında hizmet sektöründeki ekonomik faaliyetlerin çoğu düşük verimli girişimler olmasına karşın, verimliliğin geçimlik tarıma göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. 1991 yılında Sahra Altı Afrika ülkelerinin emek verimliliği Doğu Asya ülkelerinden 1.3 kat fazladır. Bu oran 2012 yılında 2.8 kat aşağı inmiştir (Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO],2013: s. 93). Böylece sanayileşmiş bir yapısal dönüşüm ekonomilerde bazen büyümeye neden olsa da yine de sürdürülebilir bir büyüme oranı elde edilmemiştir. ILO'nun raporunda, özellikle Doğu Asya, Güney Doğu Asya, Pasifikler ve Sahra Altı Afrika'da yapısal değişimin ekonomik büyümeye önemli katkısı olmuştur. Güney Doğu Avrupa'nın 1999-2007 yılları arasında yapısal değişim nedeniyle önemli verimlilik artışı

sağlanmıştır. Raporda yine hizmet sektörünün önemi göz önüne alınarak, sonraki yıllarda Güney Doğu Avrupa, Güney Asya, Karayipler ve Latin Amerika bölgelerinde kişi başına katma değer artışın, hizmet sektöründeki emek verimliliği artışından etkileneceği ifade edilmiştir. Hizmet sektöründeki verimlilik artışında ileri teknoloji ve yenilikler kullanılarak, gelecekte büyümenin kaynağı olarak görülmüştür. Teknolojinin bilgi sermayesi ile birlikte hizmet sektörüne sağladığı katkıyla, GOÜ bölgelerinde büyümeye daha çok ivme kazandırmıştır. Afrika Kalkınma Bankası'nın raporunda yapısal dönüşüm önem arz eden bir olgu olmuştur. Afrika ülkelerinde kapsayıcı bir büyüme olmadığı ifade edilerek, bu ülkelerde eşitsizlik ve yoksulluk oranları yüksektir. Düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörler doğru kayma bu durumdan çıkma olarak görülmektedir. Bu kaymanın gerçekleşebilmesi için de doğal kaynaklara dayalı bir ekonomiden, sanayi ve hizmet ekonomisine doğru bir yapısal dönüşümün gerekliliği vurgulanmaktadır. Raporda Afrika ülkelerinde yalnızca Güney Afrika ve Uganda ülkelerin ekonomisinde yapısal dönüşümün gerçekleştiği, diğer Afrika ülkelerinin yapısal dönüşümün çok azını gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi için teknoloji ve inovasyonu hızlandırmak, sanayileşmenin yüksek seviyelerine erişebilmek, eğitime yatırım yapmak gerekmektedir. Gelişmekte olan Afrika ülkeleri ve gelişmekte olan tüm ülkeler için verimsiz sektörlerden verimli sektörler doğru bir yapısal dönüşümün zorunluluğu şarttır (Keskin, 2019: s 121).

Türkiye ekonomisinde 1980'li yılların başında liberalleşmeye dönük adımlarla yapısal dönüşümün temelleri atılmıştır. 1990 'lı yıllarda kötü yönetim ve kaçınılmaz sonu olan siyasi ve makroekonomik istikrarsızlık, küresel ekonomi ile istenilen şekilde bütünleşme fikrine engel olmuştur. Bu süreç Türkiye ekonomisindeki kurumsal alt yapıdaki eksiklikleri ile Türkiye'yi 2001 krizine sürüklemiştir. 2001 krizinin ardından toparlanmaya yönelik bir ekonomik programın uygulanmasıyla, ekonominin kurumsal alt yapısında bir nevi iyileştirmeler görülmektedir. Bu iyileşmeler sonrasında ekonomide kamusal mali disiplinin sağlanması, enflasyon hedeflemesine yönelme, Merkez Bankası'nın bağımsızlığının tesis edilmesi, bankacılık reformunun geliştirilmesi gibi önemli reformlar ekonomik programın uygulanması sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu iyileşmelerle 2001 yılında enflasyon oranı %73,7 iken 2006 yılında % 9,7 seviyesine kadar indiği, kamu borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında % 107,3'ten 2006 yılında %63,3'e gerilediği, yabancı para cinsinden kamu borcunun milli gelire oranı 2001 yılında

%56,2'den 2006 yılında %22,8'e gerilediği, 1990-2001 yılları arasında milli gelir büyüme hızı %3,1 iken, 2002-2006 yılları arasında %7,1 olduğu belirtilmektedir (Acar, 2008: s 30).

Türkiye ekonomisindeki sektörel eğilimlerle birlikte üretimin ve istihdamın yapısındaki değişimlere bakıldığında, hizmetler ve sanayi sektörünün ekonomideki payı artarken, tarım sektörünün payı azalmaktadır. Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda tarım sektörü ele alındığında, tarım sektöründe bir çöküş yaşandığı görülmektedir. Türkiye bir yandan zengin doğal ve beşeri kaynaklara sahip iken, etkin olmayan politikalar nedeniyle potansiyel büyüme kapasitesinin tamamını geliştirememektedir. Tarım sektörüne yönelik sorunlar yalnızca tarım politikalarıyla çözümlenmemektedir. Sanayi ve hizmet gibi diğer alanlardaki gelişmelerin de çözüm konusunda önemli rolü bulunmaktadır. Ekonomik büyümeyle birlikte verimliliği düşük olan tarım gibi sektörlerin istihdam payının azalması beklenen bir durum olarak görülmektedir. Bu durumun toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi de önem arz etmektedir. Belirtilen ifadeler, Türkiye ekonomisinin yapısal dönüşüm sürecinde olduğunun göstergesidir. Ekonomide yüksek büyüme performansı sergilendiğinde, tarımın hasıladaki payı azaldıkça istihdamı azalmaktadır. Dolayısıyla tarım sektöründeki istihdam fazlası verimlilik açısından üstün olan diğer sektörlerle yönelmektedir. Bu durum istihdamsız büyümenin yanı sıra, yapısal dönüşümü ifade etmektedir. Türkiye'de üretimin sektörel bileşimine paralel olarak, istihdamın sektörel bileşiminde de değişim yaşandığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde 1990-2010 dönemleri incelendiğinde tarım sektörünün istihdam payı %55, hizmetler sektörünün istihdam payı % 25 ve sanayi sektörünün istihdam payı % 20 arttığı görülmektedir. 1990'lı yıllarda etkili olan politikalar, yabancı sermaye girişi ve mali serbestleşme ile ekonomiyi daha hassas bir yapıya dönüştürerek, ekonomiyi sürdürülebilirlik ve istihdam yaratmadan yoksun bir hale getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla istihdam yaratma kabiliyetinin de giderek gerilemekte olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin 1980 sonrası dönemi önemli yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği ve kararsız büyümenin yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Uygulanan istikrar programlarının büyüme üzerindeki kararsızlığı azaltma yönünde bir etkisi olmadığı görülmektedir. Programlar özellikle para piyasalarında ve dış ticarete serbestleşmeyle bütçe disiplini üzerinde dururken, para piyasaları ve dış ticaret üzerinde beklenen etki gerçekleşmiştir. Fakat bütçe harcamalarındaki azalma noktasında istenilen

sonuca ulaşılammamıştır. Yine bu dönemde bütçe açığının vergiler üzerinden kapatılması yerine borçlanma araçlarının tercih edilmesi ile iç kaynakların spekülâtif alanlara yönelmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu durum büyüme konusunda ciddi sorunlara yol açmakta, büyümenin kararsız bir sürece girmesine neden olmaktadır. Türkiye'nin de bu dönemlerde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle ticari ilişkileri bu kararsızlık üzerinde etkili olmaktadır. Türkiye'nin 24 Ocak Kararları üzerinde dış ticaret politikasını; aşamalı serbestleşmeye bağlı ithalat politikası, reel devalüasyonlara dayalı kambiyo politikası, yüksek döviz kuru, sübvansiyonlar, ucuz kredi olarak özetlenmektedir. Kota ve tarifelerin yerini alan fonlar ile ithalat belli oranlarda engellenerek yerli sanayinin korunması hedeflenmiştir. Yine ihracata yönelik olarak, vergi iadesi, enerji desteği, uzun yıllar boyunca vergi- resim ve harç istisnası, ihracat için yapılan ithalat kolaylığı ile ilgili teşvikler uygulanmaktadır (Meçik ve Afşar, 2015: s. 5).

İthalat rejiminde tarifelerin düşürülmesi ile kotaların kaldırılması, ithalat hacminde önemli artışlara neden olmaktadır. İhracat teşvikleri ile ihracat hacminde artış meydana gelse de bu teşvikler dış ticaret açığını kapatma konusunda yeterli olmamıştır. 1980' lerin başında makroekonomik politika değişikliği, Türk lirasının önemli ölçüde değer kaybetmesi, ticaretin serbestleşmesi ihracat artışının arkasında yatan nedenler olarak gösterilmiştir. 1980'li yıllarda uygulanan ihracat politikaları neticesinde 1980 yılı sonunda toplam ihracat 2,9 milyar dolar iken, 1984 yılında toplam ihracat 7,2 milyar dolara yükselip, bu süreçte en önemli katkıyı sağlayan imalat sanayi olmuştur. İmalat sanayinin 1980 yılında ihracat içerisindeki payı %36 iken, 1984 yılında ise %72 seviyesine yükselmiştir. 1980 yılının ilk yarısında açık ihracat teşviklerinin haricinde, Türk Lirası reel değerinin düşük tutulması ihracatın özendirilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Uygulanan politikalar neticesinde 1980-1984 dönemlerinde Türk Lirası %44 seviyesinde reel değer kaybı yaşamıştır (Hatipağaoğlu, 2014: s 65). İmalat sanayi sektörünün temel yapısı metal ürünleri, makine ve teçhizat, profesyonel ölçüm aygıtları ve ulaştırma araçlarından oluşmaktadır. Türkiye'de sanayi sektörü hammadde bazlı ve düşük teknoloji bir yapı ile gelişim göstermektedir. İmalat sanayinde maliyetlerin %70'lik bir kısmı girdi maliyetlerinden oluşmaktadır. Girdilerin dışa bağımlı olması nedeniyle döviz kurunu uluslararası rekabet gücü unsuru olarak öne çıkarmaktadır. Türkiye ekonomisinin son 30-40 yıllık dönemi incelendiğinde imalat sanayi

istihdamında, tarım ve hizmet sektörlerine göre geri kalmış olsa da istihdam ve katma değer bakımından önem arz etmektedir. Sektörlerdeki istihdam etkisi ithalat artışına bağlı olarak ortaya çıkmakta ve istihdam artışının önemli bir bölümü sektörün dış ticaret yapısındaki değişimden kaynaklanmaktadır. 1988-1998 döneminde Türkiye’de istihdamdaki yapısal değişimler sektörel dağılım aracılığı ile ortaya konulabilmektedir. 1988 yılında tarımın payı %43’e düştüğü, sanayinin değişim oranının da imalat sanayinin değişmesine bağlı olduğu ve hizmetler sektörünün payındaki artış da sosyal ve bireysel hizmet alanlardaki gelişmelere dayalı olduğu ortaya konulmaktadır. İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, tarımdan kopan işgücü, sanayi sektörüne nazaran daha çok hizmetler sektörüne yönelmektedir. Türkiye’de istihdamın üç ana sektör üzerinde değerlendirilmesi yapılırken, hizmetler sektörünün istihdam artışına en fazla katkısı sağladığı ifade edilmektedir. Tarım sektörünün esneklik kat sayısı 0,423, sanayi sektörünün esneklik kat sayısı 0,164 ve hizmetler sektörünün esneklik kat sayısı 0,429 olarak hesaplanmıştır (Mekiç ve Afşar, 2015: s. 6-9).

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllarda hizmetler sektörünün de sanayi sektörü gibi benzer yapısal dönüşümler yaşadığı vurgulanmaktadır. Hizmetler sektöründe üretilen katma değerın %22’sini içeren toptan ve perakende ticaretteki gelişmeler sanayinin üretim yapısı konusunda da önem arz etmektedir. Hizmet sektöründeki gelişmelerin haricinde ekonominin geneline hakim olması, toptan ve perakende ticaretindeki gelişmeleri yakından takibe alınması zorunlu kılmaktadır. 1980 yılı sonrasında Türkiye’deki ekonomi politikalarında dışa açılma, istikrarı yeniden sağlama ve gelişmeyi amaçlayan kararlar alınmıştır. Yeni istikrar kararlarının alınması ile ülke içinde ve dışında bulunan sıkıntılar giderilmek istenmektedir. 1960’lı yıllardaki planlı kalkınma dönemleri istikrarı sağlama da yeterli olmamıştır. 1983’te Turgut Özal’ın iktidara gelmesiyle alınan kararlar, iktidarın tek partili olması nedeniyle uygulanma alanı bulmakta fakat altyapı yetersizliği, ülke içinde istikrarın sağlanamamasından dolayı ekonomi istenilen düzeye getirilememiştir. 1980 sonrası uygulanan politikalarda, özelleştirme politikaları, serbest piyasa ekonomisi, dışa açılma hedefleri ve 24 Ocak Kararları etkili olmuştur. Türkiye ekonomisi, yapısal uyum programıyla beraber finansal liberalizasyon, küreselleşme, özelleştirme, döviz kuru, faiz oranları, devletin küçülmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşme sürecini başlatmıştır. 24 Ocak 1980 sonrası ekonomi politikalarının temel özelliği, ekonomiye yönelik karar süreçlerinde piyasanın işleyişine göre oluşan fiyatların

yol gösterici olmasıdır. Bu bağlamda, arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar, tüm mal ve hizmet için ekonomik işlemlerde geçerli olmuştur. Böylece oluşan fiyatlar, tüketim, yatırım ve üretim kararlarını belirlemekte öncü rol üstlenmiştir. Üretici ve tüketiciler iktisadi kararlarını fiyatlara göre belirleyerek en faydalı ve karlı gördükleri girişimleri özgürce yapabilecek bir davranış kalıbı geliştirmişlerdir. Serbest piyasa anlayışının iktisadi hayata hakim olmasıyla, devlet serbest piyasa anlayışındaki etkinliğini genelde destekleyici ve denetleyici olarak sürdürmektedir. 24 Ocak Kararları ile %32,7 oranında devalüasyon ile günlük kur ilanı uygulamasına gidilmekte, devletin ekonomi üzerindeki payı küçültülmekte, tarım ürünlerinin destekleme alımları sınırlandırılmakta, dış ticaret serbestleştirilmekte, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmakta, dış ticaret serbestleştirilerek yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmektedir. İthalat kademeli olarak, liberalleştirilmekte, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmektedir. Alınan kararlar doğrultusunda Türkiye, iktisadi politikalarla serbest piyasa anlayışı kazanmakta, rekabet ortamı oluşturmakta ve yabancıların ülkeye sağlayacağı sıcak para transferleri ile iktisadi kalkınması hedeflenmektedir. Hedeflenen iktisadi kalkınma politikaları ile ülkede ekonomik anlamda bir dönüşüm gerçekleştirilmektedir. 1980 yılına kadar ekonomide milli politika anlayışı sürdürülmüş, fakat Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle, devletin ekonomi politikaları üretici ve işveren durumundan, denetleyen ve girişimciye destek veren bir duruma kaydırmıştır. 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980-1986 yılları arasında parasal genişleme azalarak enflasyon oranında ciddi düşüş yaşandığı ve enflasyon oranının iki haneli rakam olduğu görülmektedir. Öte yandan faiz oranlarında artış yaşanırken devalüasyon oranında düşüş gözlenmiştir. Serbest rekabet sayesinde dış alım ve dış satımda üretim sektöründe kalitenin artması beklenmiştir. Ayrıca döviz girdisini sağlayarak ekonomik kalkınma adına para akışının da sağlanması hedeflenmiştir. Bu konuda alınan kararlar uygulama zemini bulamamıştır. Yanlış uygulamalar sonucunda ekonomik istikrar arzulanan seviyeye gelememiştir. Alınan kararlarda küçük esnaf, gelir dağılımı ve işsizlik gibi konularda göz ardı edildiği için olumlu gelişmeler yaşanmamıştır (Sönmez, 2008: s 55-58).

1.3.2. Sosyal Yönlü Yapısal Dönüşümler

Sosyal değişme, bir toplumda zaman içerisinde görülen, toplumun sosyal yapısını köklü bir şekilde değiştiren, sürekli ve ortak bir değişme olarak tanımlanmaktadır (Say, 2005: s 31).

1980’li yılların sonunda, dünyada ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olarak pek çok değişimler meydana gelmiş, bu değişimler bireyleri, işletmeleri ve devletleri anında etkileyerek yeni dünya düzeni kurulmasını sağlamıştır. Hızlı değişimin sonucunda yeni değerler eski değerlerin yerini alarak küreselleşme süreci başlamıştır. Küreselleşme kavramı politik, sosyal ve kültürel olarak ele alınıp farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu nedenle net bir tanımı bulunmamaktadır. Küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda bazı kolektif değerlerin dünyaya yayılması olarak tanımlanabilir. 1980’lerde tam olarak kendini dünyaya gösteren küreselleşme süreci, bu yıllardan önce pek çok faktörün etkisinde kalarak ekonomik, siyasi ve sosyal sonuçları beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen sürekli ekonomik gelişme, nüfus artışı ile yükselen tüketim alışkanlığı, siyasi liberalleşme eğilimlerinin artışı gibi pek çok sonuçları bulunmaktadır. Dünyada yaşamı ve toplumları hızlı bir şekilde etkileyen süreçler, küreselleşmenin etkisini ve küreselleşmeye büyük görevler yüklemiştir. 1980 sonrası ekonomik olarak gelişmekte olan ülkeler hiçbir araştırmada bulunmayarak, piyasaları özel sermayelere açmıştır. 1990 yılları sonrasında mali bunalımlarla kendini göstermiş ve gelir adaletsizlikleri, yoksulluk da beraberinde gelmiştir. IMF, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi küresel aktörler, küreselleşmenin sosyal boyutlarının önem taşıdığını ifade etmişlerdir (İlter, 2019: s 989).

Dünyayı yeniden yapılandıran değişim olarak adlandırılan küreselleşme süreci, daha önceki dönemlerde kategorize edilen, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin ve çevre ülkelerin ayrılmasını ortadan kaldıran bir yapı haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de ise, 1980 yılı sonrasında yaşanan değişimler ekonomik ve siyasal alanların dışında sosyo-kültürel alanda da pek çok değişimi beraberinde getirmiştir. 1983-1991 yılları arasında yaşanan değişimler sosyo-kültürel alanda daha da etkili olmuştur. Turgut Özal dönemindeki politikaların birçoğu Batı ile uyum içerisinde hedeflenmiştir. Bundan hareketle ekonomideki liberal ve serbest ekonomi zihniyeti, diğer alanları da etkilemiştir. İktisadi alanda amaçlanan değişimler, sosyo-kültürel alanları da kapsamaktadır. Türkiye’de 1970’li yıllarda iç ve dış göç dalgası

başlaması ile yapısal dönüşümlerin 1980-1990'lı yıllarda hızlı fakat altyapısız bir şekilde gerçekleşmesine sebep olmuştur. Kentlerdeki yatırımlar ile ekonomik olarak rahat olmayan köylü ve küçük esnafın ilgisini kentlere yöneltmiştir. Köylerden kentlere doğru yapılan göçler de kentlerin kültürel ve yapısal durumunu önemli bir biçimde etkilemiştir. Göç sonrası insanların barınma ihtiyacından doğan gecekondulaşma adında ülkeye yeni bir yerleşim biçimi yerleştirmiştir. Göç eden insanların kültürlerini koruyarak devam etmesi ile kent yaşamına uyum sağlamada yaşadıkları olumsuzluklar ülkenin toplumsal değişimine de etki etmiştir. Ülkenin sosyo-kültürel yapısına göçler, gecekondulaşma, teknolojik yenilikler, kentleşme ve kentlerdeki sınıflamaların da etkisi söz konusudur (Sönmez, 2008: s 69).

Göç, sosyo- kültürel açıdan değerlendirildiğinde, toplumun yeniden yapılandırma süreci içine girdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı bakımından belirleyici bir role sahiptir. İnsanlar göç sonrası yeni yaşamlarında sosyo-kültürel değişikliklere sebep olurken, bu değişimlerden de etkilenmişlerdir. Türkiye'de 1950'li yıllarda görülmeye başlayan iç göç hareketleri, ülkenin ileriki dönemdeki yapısını etkilemiştir. Göçlerin temel nedenlerinden biri büyük kentlerdeki sanayi yatırımları ve iş alanlarının artması olarak görülmektedir. Kentlerdeki potansiyeller göç alımlarını daha da cazip kılmıştır. Göç hareketleri ülkenin geri kalmış bölgelerinden, daha iyi yaşam koşullarının olduğu bölge ve kentlere yönelmiştir. Kırsal alandaki pek çok olumsuz durumlar da göç sürecinin hızlanmasındaki önemli nedenlerdendir. Bu olumsuzluklar olumsuz ekonomik şartlar, nüfusun hızlı artması, eğitim ve alt yapı hizmetlerinin yetersizliği, tarım alanlarının daraltılması, iklim ve yer şekillerinde meydana gelen hareketleri olarak sıralanabilir. Türkiye'nin iç göç sürecine bakıldığında göçler sanayileşme ve ekonomik gelişmelerden kaynaklı olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşmiştir. Köyden kente yapılan göçler 1980-1985, 1985-1990 ve 1995-2000 yıllarında sürekli artmıştır. Sürekli artışın nedeni olarak insanların ilk göç ettikleri yerlerde iş imkanının bulunmamasının ya da büyük iş imkanları için kentlere doğru göç ettikleri görülmektedir. Köy kent projeleri şeklinde hazırlanan çalışmalar, kente göç eden köylünün tekrar köyüne dönmesi amacıyla yapılmaktadır. Kırsal alandaki insanların genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraştığından dolayı, yaptıkları göç, üretim alanını da engellemektedir. Dolayısıyla tarım ülkesi olan Türkiye'nin üretim gücünü her fırsatta kaybetmesine sebebiyet vermiştir. İmalat ve sanayi sektöründe niteliksiz

işçilerden dolayı üretilen malların kalitesinde düşüşler yaşanmıştır. Türkiye’de tarımın önemli bir yere sahip olması, yaşanan göçler sonucunda tarımsal üretimde gerilemeye neden olmuştur. Tarımsal üretim 1969-1996 yılları arasında en parlak dönemini 1988 yılında %8’lik artışla oranla yaşamıştır. Bir yıl sonrasında %15’lik bir düşüş ile tarımsal üretimde önemli bir gerileme meydana gelmiştir. Sanayi ve hizmet sektöründe tarıma sektörüne göre artış yaşanmıştır. Kentlere göç eden insanların, tarım sektöründen ziyade sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışmak istedikleri görülmektedir. Sosyo-kültürel değişimin temelini çoğunluklu olarak göç ve kentleşme olguları oluşturmaktadır. Göç ve kentleşme sosyo-kültürel yapının dönüşüm ve gelişiminde belirleyici bir yere sahiptir (Sönmez, 2008: s 70).

1.3.3. Siyasal Yönlü Yapısal Dönüşümler

Toplumsal dönüşüm ile siyasal dönüşüm kavramları ayrı kavramlar olarak gözükseler de aralarında benzerlik taşımaktadırlar. Toplumsal değişim döngüsel olarak beraberinde siyasal dönüşümü de getirmektedir. Bu yüzden ayrı kavram olarak değerlendirilmeleri zordur. İnsan siyasal bir varlık olarak kabul edilirken toplumlar da siyasal varlık olarak nitelendirilmiştir. Siyasal yapı toplumların sahip olduğu maddi manevi kültür çerçevesinde şekillendirilmiştir. Artan nüfusa bağlı olarak devlet sistemleri ortaya çıkmış ve siyasi faaliyetlerin daha da artmasına neden olmuştur. Siyasal değişim kavramı genel olarak toplumların siyasal gelişme sürecine girerek, siyasal çözümlemelerde bulunmayı ve meydana gelen değişimleri ifade etmede kullanılmaktadır (Akçalı, 2007: s 28).

1989 yılı Avrupa tarihinde önemli bir dönüşüm yılıdır. Bu tarihte SSCB dağılmış, Orta Avrupa politik program olarak yeniden doğmuş, Doğu-Batı arasındaki kutuplaşma ikinci plana itilmiştir. 1989 yılında soğuk savaşın bitişi Almanya’nın birleşmesiyle, Doğu Avrupa’daki Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (SSCB)’nin yıkılması birbirleriyle çakışan gelişmeler olarak önem arz etmiştir. Gelişmeler Avrupa ülkelerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. SSCB’nin güdümünde olan başka ülkeler, SSCB’nin etkisinden kurtularak yıllardır çatışma halinde olan Avrupa ülkeleriyle entegrasyona girmişlerdir. SSCB gibi dağılan ülkelere biri olarak da karşımıza Yugoslavya çıkmaktadır. Yugoslavya’dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden devletler görülmüştür. Türkiye bu gelişmelerin ortasında kalmıştır. Türkiye’nin dışında bu tür gelişmeler olurken, bu gelişmeler aynı zamanda Türkiye’nin iç siyasi dinamiklerindeki

çatışmalar ortadan kalkmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla yaşanan sağ-sol çatışmalar da etkisini kaybetmiştir. SSCB'nin dağılması dünyada ve Türkiye'de önemli dönüşüm noktası olarak ifade edilmektedir. Türkiye yaşanan siyasal dönüşüm süreçleri için bu gelişmeler önem taşımaktadır (Çeçen, 2009: s 9).

Türkiye ekonomisinde, 1974 yılından itibaren kriz semptomları görülmeye başlanmıştır. 1973 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşı neticesiyle petrol fiyatları ile diğer malların fiyatlarında artış meydana geldiği görülmüş ve Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Terör ve siyasi iktidarsızlık ülkenin var olan kaosunu daha da ağırlaştırmıştır. Bunun nedeni; sanayinin ithal ikameci yapıya sahip olması, uluslararası rekabet gücünün hedeflenen seviyeye yükselmemesi ve ithalat bağımlılığının giderek artmasıdır (Şahin, 2006: s 167). Bu gelişmeler, hükümetin istifa kararı alması ve ara seçimlere giderek Süleyman Demirel azınlık hükümetinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Kurulan yeni hükümet, ekonomik bunalımdan kurtulmak için 24 Ocak kararlarını ilan etmiştir. Dönemin başbakanı Demirel, ülkeyi bulunan zor durumdan kurtarmak için Turgut Özal'ı başbakanlık müsteşarlığı görevine getirmiştir. Turgut Özal tarafından hazırlanan ve ekonomide köklü bir değişimi amaçlayan kararlar, 24 Ocak 1980 yılında kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak kararları ile o güne kadar ki devletçi ekonomi politikaları terk edilmiş, liberal ekonomi dönemi için adımlar atılmıştır. Demirel hükümetinin bir azınlık hükümeti olması, ülkenin kaotik bir ortamda bulunmasından dolayı bu kararların uygulanması imkânsız görülmektedir. Turgut Özal'ın yönetimindeki kararlar ekonomide olağanüstü rejim olarak anlandırılmaktadır. 24 Ocak kararlarının temelini halk kesiminin yani işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı payın azaltılması oluşturmaktadır. Kararların uygulanması için köylülerin sesinin çıkmaması, işsizlerin sokaklara çıkmaması, grevlerin ve sendikaların olmaması, gerekliliği düşünülmüş ve bu kararlara itiraz edilmemesi için demokratik olmayan bir ortam tesis edilmesi gerekliliğine inanılmıştır. Bu durum Türk siyasi tarihinin önemli bir dönüm noktası olan meşhur 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin önünü açmış ve 24 Ocak Kararları 1980 darbesiyle, Turgut Özal'ın yönetiminde uygulamaya geçirilmiştir. 24 Ocak kararlarını Demirel hükümetinin kabul etmesinin yanında piyasaların yaşadığı ürün kıtlığı bir nebze de olsa hafiflemesine rağmen sağ ve sol siyasi görüş taraftarlarının karşılıklı çatışmasından doğan terör sona erdirilememiştir. Bunların yanında, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolmasıyla TBMM'de seçim oylama turları uzadığı için yeni cumhurbaşkanının

seçilememesi siyasi bir krize dönüşmüştür. Dolayısıyla ekonomideki olumsuz bir tablonun yanı sıra siyasi bunalımda artarak devam etmiştir. 12 Eylül günü Türk silahlı kuvvetleri yönetime el koymuştur. Darbeden hemen sonra Turgut Özal, kendisinin hazırladığı ekonomik programın uygulanmamasıyla Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde zarar göreceğini ifade ederek, kararların uygulanması için halktan izin talep etmiştir. 24 Ocak Kararları, askeri yönetim altında Özal tarafından yönetiminde sorunsuz bir şekilde yürütülmüştür. Diğer yandan, silahlı kuvvetlerin bir başka hedefi siyasallaşmış toplumu pasifleştirerek, siyasi istikrarı sağlamak olmuştur. Bu amaçlarını silahlı güç kullanarak ve baskı yöntemleri uygulayarak gerçekleştirmiştir. Darbe sonrasında tüm siyasi partiler kapatılarak, yurtdışına çıkışlar yasaklanıp ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Askeri yönetim, sıkıyönetim kanununa uyarak, sol eğimli öğretim üyelerinin de görevine son vermiştir. Böylece 1960 yılından beri devam eden terör eylemleri ve çatışmalar askeri darbe ile bastırılmıştır. 12 Eylül darbesini gerçekleştirenler, ülkeyi 12 Eylül öncesine sürükleyen koşulların 1961 Anayasası kaynaklı olduğunu düşünmüşlerdir. Dolayısıyla yeni bir anayasa yapma ihtiyacı hissedilmiş ve yeni anayasanın 1961 Anayasa'nın kurduğu mekanizmaları tekrar gözden geçirerek merkezîyetçi bir hükümetin kurulması amaçlanmıştır. Yeni bir anayasa ile güçlü bir devlet anlayışının tesis edilmesi ve Türkiye'deki terör ve anarşinin engellenmesi istenilmiştir. Bunun yanında, yeni Anayasa, devletin birey ve toplumsal sınıf karşısında güçlü olması amaçlanmıştır. Darbe yönetimi, siyasal yönetimi yeniden ele almak için sosyal ve siyasal alanlarda müdahalelerde bulunmuştur. Türkiye'nin siyasi hayatı sıkıyönetim altında kötümser bir hal almış ve meslek örgütleri ve sendikaların tüm toplantıları yasaklanarak, gazete yayınları durdurulmuştur. Diğer yandan yeni anayasa için toplantılar düzenlenmiş, yapılan görüşmeler sonrasında Kasım 1982'de yapılan referandumda yeni anayasa %92 oranında kabul edilerek, 1982 Anayasası bir tepki anayasası olarak yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası ile kurumların yürütme üzerinde denetleme etkisini büyük ölçüde azaltmak adına adımlar atılmıştır. Bu hususla ilgili olarak dernek ve partilerin çalışma alanları daraltılarak, her türlü dernekleşme, partileşmeleri azaltan düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanının yetkileri genişletilerek yürütmenin gücüne güç katılmıştır. 1982 Anayasasının özünde devlet ve otorite yatmaktadır. Anayasanın siyasal felsefesi de milliyetçilik, maneviyatçılık ve gelenekçilik çerçevesinde şekillendirilmiştir. 1982 Anayasası'nın temel amacı, güçlü bir hükümet kurmaktır. Her sorunu anayasanın sorunu

olarak görülmekte ve anayasal çözümler aranmaktadır. Otorite ve devletin güçlendirilmesi ilk kez bir anayasa yapmanın nedeni olarak görülmektedir. 1982 Anayasası muhafazakar düşüncenin gelişmesinde ön ayak olmuştur. Güçlü hükümet, disiplinli toplum, hiyerarşi ve milliyetçilik ilkeleri 12 Eylül ve sonraki süreçte de etkisini göstermektedir. 12 Eylül Askeri Yönetimi ve 1982 Anayasası'nın amaçları ve özelliklerine bakıldığında, toplumsal otorite kurma çabası, güçlü bir hükümet, disiplinli bir toplum, milliyetçilik öğelerinin üzerinde durulduğu görülmektedir (Küçük, 2019: s 24-28).

Darbecilere rağmen seçilen bir sağ partinin iktidara gelmesi ile dinsel işlerin devlet kontrolü altında rahatlıkla yapılabilmesi ve din dersinin zorunlu hale getirilerek o dönemin neo-muhafazakâr düşüncüyü benimseyip kabullendiğini göstermektedir. Bireylerin siyasal faaliyetler başta olmak üzere sınırlandırmaya tabii tutulup, sadece ekonomik alanda serbestçe davranmalarına izin verilmiştir. Bu yönden ele alındığında

Türkiye’de 12 Eylül dönemi neo-muhafazakâr düşünce üzerine siyasal yeniden yapılanmanın başladığı söylenebilir. Yeni anayasa, 1961 Anayasasının aksine, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırarak, darbe öncesindeki gençlik hareketlerinin önüne geçip,

disiplinli toplum oluşturma amacı taşımaktadır. Yeni hükümet bu amaçla, ileriki dönemlerde Türk siyaseti üzerine hakim olacak olan bir yöntem geliştirip gençleri İslam dininin çerçevesi etrafında toplamayı hedeflemiştir. 1980’li yıllar sonrası sosyal ve siyasal değişimlerde sadece iç gelişmelerin etkisi yoktur. Çünkü 1980’li yıllar küresel düzeyde sosyal örgütlenmenin ve liberalizmin ağırlıkta olduğu yıllardır. Dünyadaki gelişmelere bakıldığında Türkiye’de payını almış gözükmektedir. Dolayısıyla, 1980 yılları sonrasında Türkiye’de yaşanan olaylarda iç gelişmenin etkisi kadar dış gelişmenin de rolü büyüktür. Küreselleşmeyi geniş anlamda tanımlayacak olursak, sosyal ve iktisadi yapıların birbirlerine eklenmesi ve daha sonra dünyanın diğer ekonomik piyasaları ile birbirine bağlanma süreci olarak tanımlanabilir. Dar anlamda tanımlarken ise, iktisadi anlamda üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin, finansal kaynakların ve teknolojik birikimin zamanla bütünleştiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kıvılcım, 2013: s 227).

Küreselleşme, ülkelerin birbirleri ile ilişkilerinin gelişmesini, dünya ekonomisinde ulusların uluslararası olarak bütünleşmesini ve ekonomik olarak sınırların ortadan kalkmasını, sermayenin dolaşımının yaygınlaşmasını, sivil toplum örgütlerinin ön plana çıkmasını amaçlamaktadır. Yani küreselleşme kavramının ekonomik, siyasal ve

kültürel etkilerinin olduğu, tek boyutlu bir kavram olmadığı görülmektedir. Ekonomik küreselleşme, en genel anlamıyla ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile entegre olmasını, dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Türkiye, dünya ekonomisi ile entegre olmak amacı ile 1980 yılı ve sonrasında köklü bir değişime girmiştir. İthal ikameci ekonomi modelinden vazgeçilerek, ihracat teşviklerine ve serbest pazar anlayışına dayalı piyasa ekonomisine geçiş yapılmıştır. Yasa dışı göçler, terörle mücadele, insan ticareti gibi konular üzerinde Türkiye'nin kendi ulusal politikalarıyla çözüm arayışı yetersiz görülmektedir. Bu yüzden uluslararası politikalar çerçevesinde çözüm aranmaktadır. Demokratikleşme ve liberalizm kavramları küreselleşme ile doğmakta, Türk siyasetini etkileyen bir dış gelişme olarak görülmektedir. Türkiye'deki sosyal ve siyasal değişime bakıldığında 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaları, hızlıca bir sosyal ve siyasal değişim süreci başlatmış olup, sosyal değişim toplumun her alanına etki etmektedir. Darbe öncesi toplumsal hareketlerin bastırılması, darbe sonrası üç yıl boyunca sıkıyönetim hali olarak devam etmesi, sosyal yaşamda devlete karşı gelmenin kötü bir eylem olarak algılanmasını sağlamıştır. 1980'lerden sonra sosyal ve siyasal alanda yeni bir yapılanma süreci başlamış olmaktadır.¹² Eylül askeri darbe sonrasında, yeni anayasaya bağlı düzenlemelerle, zayıf olan toplumsal ve siyasal sistemin yeniden yapılanmasını talep eden sivil yönetim ve askeri rejimler, önceki dönemlerin aksaklıklarını tamamen yok etmek için daha durağan bir siyasal sistem kurmayı amaçlamıştır. Darbeyi yönetenler, siyasi yolları tıkayarak, daha önceki anarşi ortamına dönülmemesi amacıyla kendi fikirleri doğrultusunda bir toplum kurarak gençliğin sınır çizgilerini belirlediği düşünülmektedir (Küçük, 2019: s 28-31).

Askeri darbe sonrasında, gençlik örgütlerinin darbeyi hızlandırdığı gerekçesi, siyasetin uzun bir süre askıya alınması gibi sebeplerle, Türkiye'de gençlik meselesinin yeniden açıklanması gerektiği bir dönemin açılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. 12 Eylül darbesi, üniversitelerde, devlet kurumlarında siyasi faaliyetlerin yasaklanması, yeni Anayasa ile temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ile politikleşme sürecini sonlandırmaktadır. Sol hareket kollarının şiddetli yıllarının yaşanmasında siyasi partilerin haricinde, öğrenci örgütleri ve sendikalar, sosyal örgüt yapılarının çoğunluğunun lağvedilmesi önemli etken olarak görülmektedir. 12 Eylül darbesinden etkilenen gençler, ebeveyn olduklarında yaşadıkları korkulu günleri hatırlayıp, çocuklarına belli bir yaşa kadar siyasetten uzak durmalarını istemişlerdir. Gençler siyasallaşmayı bir fobi edinmiş,

okul bitene kadar siyasi bilgiden uzak durmuşlardır. Siyasetle ilgilenmenin ve siyasete bulaşmanın kötü bir hareket olduğu gençler tarafından idrak edilmiştir. Gençlerde, devrim yapma, ülkeyi kurtarma gibi eylemlerin yerini, eğitim görüp diploma sahibi olma, yabancı dil öğrenme, kariyer yapma, yurt dışında eğitim görme gibi hedefler ön plana çıkmıştır. 12 Eylül darbesi, sağ-sol çatışması, ülkedeki kaos ve terör çatışmaları gibi nedenlerle gençleri siyasetten uzak tutmayı hedeflemiştir. Yaşanan olumsuz deneyimler, insanlara özellikle gençlere iyi bir ders olup gençleri siyasetten uzak tutma ve siyasi etkinliklerde yer alma düşüncelerini değiştirmiştir. 12 Eylül darbesi ile Türk siyasetinde yeni anlayışlar gündeme gelmiştir. 1980 sonrası Türkiye’de muhafazakar siyaset Turgut Özal ile anılmıştır. Darbe öncesi yaşanan olumsuzlukların darbe sonrası tekrarlanmaması için birtakım sınırlandırılmalar meydana gelmesiyle ülkede bir otorite boşluğu oluşmuştur. Anavatan Partisi (ANAP)’nin iktidar olmasıyla ülke siyasetinde sağ partilerin sözünün geçtiği bir siyasal alan meydana gelmiştir.

24 Ocak kararları ekonomide yeni bir dönem başlatarak, serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve devletin ekonomi üzerindeki rolü azalmıştır. Ekonomik alanın devletten ayrılması güçlü bir burjuva sınıfı yaratmakta ve hak talepleri ile karşımıza çıkmaktadır. 12 Eylül askeri rejimi sosyal ve siyasi alanların dönüşüm noktası olarak görülmüştür. 1970’li yılların anarşi ve şiddet mevzuları bu darbe ile son bulmuştur. Yeni Anayasa sayesinde darbe yönetimi toplumu siyasetin uzağında tutmayı iki yolla başarmıştır. Birinci yol, temel hak ve özgürlüklere getirilen kısıtlamalar, ikinci yol ise, basın ve sendika özgürlüğünün kaldırılmasıyla temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır. Sıkıyönetim altındaki otorite boşluğu din ile doldurulmuştur. Okullardaki din eğitimi anayasal bir zorunluluk halini almıştır. Dolayısıyla devlet İslam’ı resmen teşvik etmiştir. Özetle, 1980 ‘li yıllar Türkiye için ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin yaşandığı en önemli yıllar olmuştur.

2002 yılından sonra Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiştir. Merkez sağın partisi olduğunu iddia eden ANAP ve DYP siyasette yeni bir vizyon, farklı bir politika üretmediklerinden bugün ülke siyasetindeki varlığını kaybetmiştir. 1980 yılı sonrası Türkiye’de liberalizmle birlikte ekonomik olarak özelleştirme politikaları, siyasi olarak sınırsız özgürlükler söz konusu olmuştur. Ekonomi ve siyasi alandaki politikalara ANAP sahip çıkarken, sol partiler bu konuda kesin bir tavırla hareket edemedikleri gözlenmiştir. Sol partilerin iktidar olamamasındaki diğer bir nedenin de sol partilerin toplumun

tamamını içeren bir sivil toplum oluşturmaması olduğu iddia edilmektedir. Günümüz siyasetinde fazla söz sahibi olamayan sol partiler, geçmişten süregelen zihniyeti devam ettirmesinin en önemli unsur olduğu düşünülmektedir. Sağ partiler ülkede iktisadi, siyasi, sosyal alanlarda kendilerine özgü bir kimlik geliştirememekle birlikte iktidar olmayı başaramışlardır. Türkiye’de 1980 sonrası siyasi alanda sağ ve sol olmak üzere iki farklı görüşün siyasette ayakta kalmış, fakat sağ partilerin daha başarılı oldukları görülmüştür. Sağ partililer, hedefledikleri değişim ile toplumun tamamına hitap edebilen politikalar üretebildikleri düşünülmektedir. Sol partililerse mevcut ideal yapısını korumuş ve köklü bir dönüşüm yaşamamıştır. Sağ partililer, iktisadi ve toplumsal alanda pek çok uygulamalarda Batılılaşmayı hedef almış ve popülist politikalar ile halkın içerisinde güçlü bir statü kazanmıştır. Seçim meydanlarındaki daha çok halkın duymak istediği söylemleri ortaya koyarak oy potansiyellerini de arttırmışlardır. Böylece 1980 sonrası bazen tek parti olarak, bazen koalisyon olarak siyasi hayata yön vermişlerdir. Sol partililer ise merkezi anlamda bütünleşme başaramadığı için koalisyon hükümetinde yer edinememiştir. 1980 sonrası siyasi dönüşüm özetle şöyle ifade edilebilir; Türkiye’de 1980 sonrası siyasi ve sosyal yapı bir takım iç ve dış gelişmelerle dönüşüme uğramaktadır.

Türkiye’de sivil toplumun niteliği de değişmiştir. Sivil toplum siyasal sistem üzerindeki etkisini değiştirerek daha çok insan hakları, kadın ve çocuk hakları, çevre gibi türe özgü konular üzerinde etkisini göstermektedir. Böylece Türkiye’deki politik söylemler, tartışmacı bir söylemden uzlaşmacı bir hal almıştır. 12 Eylül askeri rejimi sosyal ve siyasi alanların dönüşüm noktası olarak görülmüştür. 1970’li yılların anarşi ve şiddet mevzuları bu darbe ile son bulmuştur. Yeni Anayasa sayesinde darbe yönetimi toplumu siyasetin uzağında tutmayı iki yolla başarmıştır. Birinci yol, temel hak ve özgürlüklere getirilen kısıtlamalar, ikinci yol ise, basın ve sendika özgürlüğünün kaldırılmasıyla temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır. Sıkıyönetim altındaki otorite boşluğu din ile doldurulmuştur. Okullardaki din eğitimi anayasal bir zorunluluk halini almıştır. Dolayısıyla devlet İslam’ı resmen teşvik etmiştir. Özetle, 1980 ‘li yıllar Türkiye için ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin yaşandığı en önemli yıllar olmuştur (Küçük, 2019: s 33-41).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

YAPISAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİNİ GEREKLİ KILAN

NEDENLER

Bu bölümde dünyada ve Türkiye’de yapısal dönüşüm süreçlerinin yaşanmasını zorunlu kılan iktisadi, sosyal ve politik nedenler üzerinde durulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme istikrarının bozulması ve gelişmiş ülkeler arasında gelir eşitsizliğinin artması yaşanan krizlerin nedeni olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’de yapısal dönüşüm süreçlerinin yaşanmasına neden olan iç ve dış gelişmelerden bahsedilmiştir. 24 Ocak Kararları, 12 Eylül rejimi, 1982 Anayasası sosyal ve siyasi değişimi etkileyen iç gelişmeler olarak nitelendirilirken, küreselleşme kavramı da dış gelişme olarak ele alınmış ve etkileri tartışılmıştır.

2.1. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İKTİSADİ NEDENLERİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan beri kalkınmakta olan ülkeler, ekonomik büyüme performansı açısından tahminleri geçen bir performans göstermişlerdir. Sanayileşmiş ülkelerdeki stagflasyonlar sonucunda gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri, sanayileşmiş ekonomilerden daha hızlı bir büyüme performansı sağlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin tamamı için geçerli sayılabilecek olan bu hızlı büyüme süreci, bu ülkelerin kendi aralarındaki önemli farklılıkları kapatmaktadır. Bu durum Güney Asya ve Afrika ülkeleri ile Doğu Asya ve Latin Amerika’da yeni sanayileşmiş ülkelere kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere, sık sık yaşanan krizler büyümenin istikrarını bozmuştur. Gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında olan gelir eşitsizliği daha da artmıştır. Dünya ekonomisini önemli derecede etkileyen faktörlerden biri olan petrol fiyatlarındaki artış, 1970’li yıllarda petrol şokunun yarattığı ekonomik sıkıntıları ithal ikameci politikalarla aşmayı başaramayan Latin Amerika ve Afrika ülkeleri, liberalleştirmeyi ve özelleştirmeyi ekonomik büyümede itici güç olarak kabul etmiştir. Kalkınmanın petrole bağlı olduğu gelişmekte olan ülkelere petrol fiyatlarındaki artış önemli etki yaratmıştır. Brezilya, yerli üretimin petrole bağımlılığı Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ortalamasının % 40’ının üzerindedir. Çin ve Tayland’da bu oran OECD ortalamasının iki katına yaklaşmıştır. 2000’li yıllarda petrol

fiyatlarındaki aşırı yükselme ekonomi dengelerini alt üst ederek üretim ve fiyat düzeylerinde şok etkisi yaratmıştır. Bunların nedenleri arasında gelişmiş ülkelerin enerjiyi daha tasarruflu olarak kullanmaları ve petrole daha az bağımlı olmalarıdır. Diğer bir neden ise, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içinde hizmet sektörü sanayi sektörünün aleyhinde gelişerek toplam üretimde çıktı oranının düşmesidir. 1980’li yıllarda Doğu Asya ülkelerindeki ihracata yönelik sanayileşme başarıları ve büyüme performansları neo-liberal politikaların başarısı olarak değerlendirilmiştir (Yalman,2010:79-80).

Türkiye’de 1980’e kadar ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlenmiştir. Fakat 1970 ‘lerin sonlarına doğru ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda yaşanan olumsuz gelişmeler, Türkiye’yi yapısal dönüşüme zorlamıştır. 24 Ocak 1980’lerde alınan kararlar Türkiye ekonomisi dış ülkelerle entegre olmuş ve dışa açık bir ekonomi halini almıştır. Dışa açıklık, ekonomide finansal kanalların önünün açabilmek için milli ekonomiyi rahatlatmakta ve dışsal olaylara karşı ekonomiyi duyarlı kılmaktadır. Türkiye ekonomisi 1989 Ağustos’tan itibaren uluslararası finansın tuzağına düşmesi ve sıcak para akımlarına bağlı olması ile kırılgan bir yapı meydana gelmiştir. Mevcut yapısal sorunlar sıcak para hareketleri ile birleşerek 1990 sonrası finansal krizin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye ekonomisi her türlü iktisadi ve siyasi gelişmelerden etkilenmiştir. Uğradığı bu olumsuz etkilerden kurtulabilmek ve krizi önleyebilmek için birçok istikrar programı uygulamak zorunda kalmıştır. Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşümün başlangıcı, 1980’li yılların başında liberalleşmeye yönelik adımların atılmasıyla başlamıştır. 1990’lı yıllardaki makroekonomik ve siyasi iktidarsızlık nedeniyle Türkiye ekonomisinin küresel ekonomi ile istenilen şekilde birleşmesine engel olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin hukuki olarak alt yapısı oluşturulmuş olsa da kurumsal altyapıdaki eksiklikler Türkiye’de 2001 krizinin yaşanmasına sebep olmuştur (Ozan,2008:30).

2.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SOSYAL NEDENLERİ

1980’li yıllar küresel çapta liberalizmin, sosyal örgütlenmelerin ve hak taleplerinin yüksek olduğu yıllardır.1980 sonrası yıllarda Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları, anayasa değişiklikleri hızlı bir sosyal değişim sürecini başlatmış ve sosyal değişim toplumun her alanına etki etmiştir. 1980 öncesi son beş yıl, dönemin en büyük ekonomik çöküşü olarak bilinmesiyle beraber, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntılar yaşamıştır. Temel ihtiyaç ve tüketim maddelerinde dar gelirli insanlar için uzun kuyruklar oluşmasına sebep olmuştur. Türkiye II. Dünya Savaşı’ndan sonra tekrardan

karnelerle karşı karşıya gelmiştir. Köyden şehre doğru yönelen göç sonucunda meydana gelen işsizlik ve halkın taleplerine çözüm üretememesi krizi daha da arttırmıştır. Büyük şehirlerdeki gecekondularda yaşayanların bir kısmı fabrikalarda iş bulabilmiştir. Çoğu insan yevmiyeli ve geçici işlerde sosyal güvencesiz bir şekilde çalışmıştır. 1970'lerin sonunda işsizler ordusu büyümüştü. Darbeye giden yolda 1971 Muhtırasından beri şiddet, kışkırtma, çatışma meydana gelmiştir. 1980'li yılların başında artık o yolun sonuna gelinmiştir. Türkiye, 1960- 1980 tarihleri arasında en karanlık günlerini yaşamıştır. Şiddet artık sokaklara hakim olmuştur, ekonomi dar boğaza girmiş ve hukuk ve adaletteki güven tamamen yok olmuştur. Asker vasiyeti hakimiyetinde iktidarlar yaşanan sorunlara çare bulamamış ve siyasi kamplaşmalar, etnik çatışmalar, mezhep kavgaları hızlanmıştır. Seçimler için Çankaya'da aday dahi çıkmamış, siyasi sistemin bu durumu felç olarak değerlendirilmiştir. Siyasi partiler yine bir uzlaşma sağlayamamıştır (Belen, 2020: s 49-50).

2.3. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SİYASİ NEDENLERİ

Dünya 1980' li yıllarda yeni bir döneme girmiştir. Soğuk savaş dönemi kapanarak, neo-liberal politikaların etkili olmaya çalışıldığı bu yeni dönemde dünyada yoğun çalkantılar meydana gelmiştir. 1980 sonrası Türkiye'de de siyasi alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin yaşanmasında etkili olan iç gelişmeler 24 Ocak Kararları, 12 Eylül rejimi, 1982 Anayasası'dır. Küreselleşme kavramı dış gelişme olarak ele alınmıştır (Küçük, 2019:20). BrettonWoods antlaşmasıyla yeni para sistemi kurulmuştur. Kuruluşların amacı, maddi konularda sıkıntı yaşayan ülkelerin kalkınmalarını desteklemek iken, dünyada yaşanan liberalleşme hareketleriyle hedefleri de değişmiştir. Türkiye'nin ekonomik bunalımdan çıkması için alacağı önlemlerin başarılı ve etkili sayılabilmesi, dış kaynakların sağlanmasına bağlı olmuştur. Ödemeler bilançosu açıklarının hızlıca finanse edilebilmesi için vadesi gelen dış borçların ertelenmesine ve yeni kredilere ihtiyaç duyulmuştur. Dış kaynak desteğinin sağlanması da IMF ile Stand-by anlaşması yapılmasını gerekli kılmış bu durum 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye ekonomisinde yaşanan gecikmeler, borçların ağırlaşması, 24 Ocak İstikrar önlemlerinin alınış nedenleri olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisinde İstikrar Programı uygulaması istenilmesinin nedenlerine bakıldığında, ekonomik kararların alınma aşamasında ortaya çıkan gecikmeler ve uygulamalardan kaynaklı sorunları çözmek, üretim kapasitesini geliştirmek, enflasyonu kontrol altına

almak, ihracatı arttırmak, kısa vadeli borç yükünün hafiflemesi, yurt içi tasarrufların artırılması, döviz dar boğazının iyileştirilmesi olarak sıralanabilir (Tatlısu, 2017: s 69).

Türkiye’de siyasal değişimlerin yaşanmasında etkili olan diğer iç gelişme 12 Eylül 1980 darbesidir. Darbenin yaşanmasında pek çok neden vardır. Bu nedenler arasında şunlar sıralanabilir: İstikrarlı ve sürekli bir yürütme organının olmaması, siyasetçilerin bir türlü uzlaşmayan tutumları, şiddet hareketleri, dış politika sorunları ve ekonomik sebeplerdir. Bu sebepler ülkenin her daim gündeminde olmuştur ve sorun teşkil etmişlerdir. Siyasi yaşama bakıldığında, 1965-1969 seçimlerinde Adalet Partisi iktidar olsa da güçlü bir iktidara sahip olamamıştır.

Siyasetçiler arasındaki görüş farklılıkları ve seçim sisteminin koalisyon hükümetlerini gerekli kılması hükümetlerin kurulmasını engellemiştir. Siyasi istikrarsızlığın üzerine politikacıların kendi aralarında kavgacı bir üslupla yürüttükleri şahsi çekişmeler bu sıkıntılı döneme de eşlik etmiştir. Politik şiddete toplum ve bürokraside meydana gelen politik zıtlaşma da eklenmiştir. Politik şiddet lise eğitimine kadar inmiş olup, eğitim durma noktasına kadar gelmiştir. İnsanlar arasında hoşgörü kalmamış, kişilerin dış görünüşüne göre ve seçtiği renge göre ayırım yaparak ilişkileri göreceli olarak belirlemişlerdir. Öğrenciler arasında başlayan şiddet, mahallelere de yayılarak, yasadışı gruplar sokak mahkemelerinde kendi hukukunu uygulamıştır. Siyasal ayrılıklar, etnik ayrılıklar ve mezhepsel ayrılıklar başkaları tarafından kışkırtılmış, işlenen cinayetler siyasi gruplaşmayı arttırmış ve nefret bütün topluma yayılmıştır. Böylece toplum tamamen kargaşaya sürüklenmiştir. Türkiye’deki siyasi kutuplaşma da dünyadaki siyasi kutuplaşmadan etkileniyordu. Sağ ve sol partilerin kitlesel iki siyasi ayağı da Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi’nde bu durumu görmek mümkündür. Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel ve Milliyetçi Cephe liderleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin komünizmi getireceğine inanıyorlardı. Birçok sol partililer ve CHP, AP’nin ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile ülkeyi faşizme doğru sürüklediklerini düşünüyorlardı. Dış politika 12 Eylül darbesine giden süreçte önemli yer tutmaktadır. 1973 yılından sonra hükümetler dış politikada kalıcı bir çözüm üretememişlerdir. Bu hükümetlerin iktidarda kalma süreci zayıf olduğundan dış politikada kalıcı bir siyaset üretememişlerdir. Türk diplomasisi, ekonomik krizlerin ve iç iktidarsızlığın mahkumu olmuştur (Belen, 2020:s 47-48).

2.4. YAPISAL DÖNÜŞÜME İLİŞKİN ÜLKE ÖRNEKLERİ

2.4.1. İktisadi Dönüşüme İlişkin Örnekler

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yapısal Dönüşüm

20. yüzyılda Çin'de çarpıcı yapısal dönüşüm ve ekonomik gelişmeler meydana gelmiştir. Ekonomik yapısı Deng Xiapoing'in siyasi kimliğiyle de ilişkilidir. Deng, uygulanacak tedbirlerle ekonominin merkeziyetçi yapısının değişeceğini öngörmüştür. 1978-2018 dönemlerinde Çin birtakım aksaklıklara rağmen sürdürebilir, başarılı bir büyüme hızına ulaşmıştır. Deng Xiapoing, yabancı sermayelere destek veren liberal politikalar izlemiştir. Ekonomiye çeşitli reformlar uygulayarak dışa kapalı olan ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştürmek için çabalamıştır. Çin ekonomisinin kalkınma sürecinde ucuz işgücü, yüksek devlet teşvikleri, yenilikçi ve akıllıca dizayn edilmiş teknolojinin payı vardır. Ucuz ve bol iş gücüne sahip olması bu ülkeyi diğer ülkeler karşısında en üstün konuma getirmiştir. Çin, 1980-90 yıllarında elde ettiği hızlı büyüme ile dünyayı şaşırtan ekonomik dönüşüm elde etmiştir. 1970 yıllarında tarım reformlarından başlayarak devlet dışı bir sektör oluşturulmuştur. İki yıl içerisinde gıdada kendine yetecek duruma gelmiştir. Çin çiftçi topluluklarını ilgilendiren özellikle hane halkı lehine bir karar almıştır. Tarımsal üretim 10 yıl içerisinde %138 artmıştır. Üretim çıktısındaki bu artış harcanabilir gelirin %23'ünü oluşturmaktadır. Çin 1980'den 1996 yılına kadar yıllık %9,9 oranında büyüyerek halkın yaşam standartlarını da artırmıştır. Ekonomik kurumlarla ilgili reformlarda da ilerleme kaydetmiştir. Piyasalaştırma ve ekonomik serbestleştirme sayesinde özel işletme, köy kasaba işletmeleri gibi devlet dışı firmalar rekabet amaçlı piyasaya girmişlerdir. Bu durum Çin'de devletin yoğunlaşmadığı bir ekonomi yaratmıştır. Dolayısıyla devletin Gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki payında sert düşüşler meydana gelmiştir. 1980 yılı başlangıçlarında devlete ait sektör Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nın %80'ini üretirken bu oran 1997 yıllarında %30'lara kadar düşmüştür. Devlet dışı sektör yıllık ortalama %20'lik bir büyüme ile Çin'in hızlı ekonomik büyümenin temelini oluşturan itici gücü olmuştur (Timurtaş, 2018: s 60).

Çin ekonomisinin hızlı büyümesinde ağır sanayi gibi yabancı yatırımlarla finanse edilen sermaye yatırımlarının önemli yeri vardır. Endüstriyel üretim ve altyapı yatırımları Çin'in GSMH büyümesinde en önemli kaynaktır. Kimyasal, çelik, petrol madde üretimi GSMH büyümesinde ağırlıktadır. 1980 yılında dünya ticaretinin %1 oranını oluştururken, 2008 yılında %8 ve üstünü karşılamaktadır. 2000'li yıllara gelindiğinde Çin'de doğrudan

yabancı yatırımların arttığı bir dönem olmuştur. Uyguladığı başarılı reformlar, ucuz iş gücü, sağladığı teşviklerle uluslararası işletmelerin dikkatini üzerine toplamıştır. Çin 2004 yılında yabancı yatırımlarla ABD 'yi geride bırakmıştır. Çin'in uyguladığı reformlardan sonra yabancı doğrudan yatırımlar ülkenin büyümesinde önemli katkı sağlamıştır. Bu yabancı yatırımlar pek çok safhalardan geçmiştir. En yoğun dönemi 1990'lı yıllarda yaşamıştır. Çin doğrudan yabancı yatırımlar için gelişmekte olan ülkeler arasında en büyük ülke konumundadır. 2001 yılında doğrudan yabancı yatırımlar %15 artmıştır. Çin 2001 yılından itibaren sürekli doğrudan yabancı yatırımlarında artış meydana gelmiştir. Çin diğer ülkelere göre yabancı yatırım çekme konusunda avantajlara sahiptir. 2003 yılında doğrudan yabancı yatırım miktarı 53.5 milyar ABD dolarıdır. Bir yıl sonra bu oran 60 milyar ABD doları seviyesine çıkmıştır (Öztürk, 2011: s 126-128).

Çin ekonomisinin hızlı büyümesinde etki eden diğer faktörler arasında doğal kaynaklar, toplam faktör verimliliğindeki artış, döviz kuru rejimi, DTÖ de yer almaktadır. Çin maden ve mineral yönünden de zengin bir ülkedir. Demir, fosfat, titanyum gibi madenlerinde aralarında bulunduğu yaklaşık on yedi maden çeşidiyle dünya lideri konumundadır. Uzay teknolojisi ve teknoloji alanında kullanılan madenlerin ihracatçısıdır. Ayrıca Çin'in sahip olduğu kömür rezervleri ve hidroelektrik açısından da dünyada birinci sıradadır. 1980 yıllarından sonra ülkede faktör verimliliğinde bir artış meydana gelmiştir. Bu artışta kamunun verimlilik artışının etkisi vardır. Verimlilik artışı sanayileşme ile beraber görülmektedir. Verimlilik artışı 1998 yılında %5 seviyesindedir. Remnin Çin'in para birimidir. Çin reformlarla birlikte yüksek döviz kuru politikası uygulayarak rekabet gücünü arttırmıştır. 1980 yılında 1 dolar 2,8 Rmb olarak hesaplanırken, 1993 yılında 5,76 Rmb'ye yükselmiştir. 1996 yılında parasını %66 devalüe ederek 1 dolar 8,61 Rmb seviyesini görmüştür. Çin, bu devalüasyondan sonra parasını ABD dolarına bağlamıştır. Hızlı büyümede diğer bir faktör olan dış ticarete en parlak gelişmeleri 1957-78 yılları arasında yaşamış ve 6,7 kat artış göstermiştir. 1997 yılında bu oran %12,1 oranında bir artış göstererek 326 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi ile Çin, dünyanın en büyük ilk on ülkesi olmayı başarmıştır. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesiyle dış ticaret hacmi artarak, Almanya ve ABD'den sonra dünyanın en büyük dış ticaret hacmine sahiptir. Dış ticaretin artmasında birçok etken vardır. Bunların başında ilk olarak reformlar sonucu ekonominin düzenlenmesi gelmektedir. Ayrıca Çin

Hükümeti, 2005 yılında tekstilde gümrük tarifelerinin indirilmesi ve kotaların kaldırılmasıyla dünya pazarında çok önemli bir yere gelmiştir (Gündal, 2005: s 64).

ABD’ de Yapısal Dönüşüm

ABD 19. yüzyılın sonlarından itibaren kıtasal bir imparatorluk yaratarak önce kendisini okyanuslarla ayırmış, daha sonra bölgesel bir güç olarak ortaya çıksa da zaman içerisinde iktisadi ilişkilerin küreselleşmesi doğrultusunda küresel ölçekli bir imparatorluk halini almıştır. Bu durum ABD’nin dış politikasına çelişkili bir boyut kazandırmıştır. Tarihte hiçbir saldırıya maruz kalmayan Amerikan ülkesi, 11 Eylül 2001 yılında New York ve Washington’da Amerikan hegemonyasının en önemli iki temsilci gücü olan Dünya Ticaret Merkezi ile Pentagon’un kamikaze uçaklarının hedefi olmuş ve ilk kez saldırıya uğramıştır. Bu saldırı Amerika ülkesinin dokunulmazlık ve yenilmezlik mitine, gururuna büyük bir darbe indirmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra, yeni-muhafazakarlar tarafından geliştirilen mitler, toplumsal, siyasal ve ideolojik inançları ile birlikte harekete geçen “yeni oryantalist” anlayış, Amerikan dış politikasının en önemli nedenlerinden birisi haline gelmiştir (Ataman, 2006: s 407-410).

ABD soğuk savaştan sonra en düşük enflasyon ve işsizlik oranı ve yüksek büyüme hızı ile bir zafer gerçekleştirmiştir. 1996-2000 yılları arasında Japonya %1,3 oranında bir büyüme ile dibe vurmuşken, ABD bu oranı üçe katlayarak %3,9 oranında büyümüştür. New York borsasında hisse senedi fiyatları yükselmiş, teknolojiye de öncü konuma gelmiştir. 1996 yılında Dünya Ekonomik Forum’u sıralamasına göre, ABD’nin rekabet gücü 53 ülke arasında 3. sıradadır. Ekonomik özgürlük düzeyi 148 ülke arasında 5. sıradadır. Japonya bu sıralamada 14. sırada, Almaya 25. sırada ve Fransa 23. sırada yer alarak ABD’yi geriden izlemektedir. 148 ülke arasında Rusya’nın rekabette yeri 53. sırada olup, ekonomide özgürlükte 148. sırada olmasına rağmen, Rusya’nın rekabet pazarında ismi dahi geçmemektedir. Orta Asya’da petrol doğalgaz kaynaklarının işlenmesinde ABD Rus şirketlerinin önüne geçmiştir. ABD bu alanda Türkiye’yi de kullanarak doğalgaz kaynaklarını ele geçirme niyeti taşıyordu. Büyük Orta Doğu Projesi de bu niyetin temel göstergesi olmuştur. ABD’nin göstergelerinin iyileşmesinde sermayesinin küreselleşmesinde oynadığı rol önemlidir (Kazgan, 2012: s 114-116).

ABD sadece teknolojiye öncü konumda olan bir ülke değildir. ABD doları, BrettonWoods para sisteminin (Ağustos 1971) yıkılmasından sonra bile dünyanın en

önemli parası olma özelliğini korumaktadır. İngilizce bir dünya dili olarak, ortak dil olması düşünülen 'esperanto'nun görevini üstlenmiştir. Teknolojinin sağladığı haberleşme iletişim olanakları ile dünya sinema ve TV filmi sanayilerinde ABD kaynaklı şirketlerin tekel kurması, internet dilinin ve dünya yayınlarının yüzde yetmişinin İngilizce olmasının dünya kültürünü şekillendirmede büyük etkisi vardır. Eğitim sistemi ve ders kitaplarından yaşam ve davranış biçimlerine, giyimden beslenme tarzına kadar ABD'ye özgü bütün kalıplar ulusal kültür kalıplarını etkilemede yoğun etkisi vardır. ABD Hollywood sineması, müzik listelerinin evrensellik iddiasının bulunması ve kültür endüstrisi ile kamuoyuna yön veren ülkedir (Kazgan, 2012:s 36).

ABD, uluslararası ilişkilerin lider ülkesi konumundadır. Dış politik hedeflerini geliştirmek için küresel film endüstrisinin en güçlü temsilcisi konumundaki Hollywood filmlerini kullanmıştır. ABD, Hollywood filmleri aracılığı ile diğer toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değerlerini, inançlarını, fikirlerini şekillendirmeye çalışarak, uluslararası politik ortamı oluşturmaya çalışmaktadır. Hollywood filmleri ABD'nin dış politikasına önemli katkılar sağlamıştır. ABD dünyadaki askeri harcamaların yarısını tek başına karşılamaktadır. Uluslararası sistemin önemli nükleer gücü pozisyonunda olup, bu gücünü operasyonel olarak kullanabilme yeteneğine sahiptir. Ekonomik olarak eşsiz bir konuma sahiptir. Küresel alışverişin referansı olan doların sahibidir. Dünya kapitalizminin, uluslararası ticaretin ve finansın merkezidir (Pınar, 2017: s 254-257).

ABD'nin uluslararası ilişkilerde lider ülke olmasında elinde bulundurduğu yumuşak güçlerin de etkisi vardır. ABD'nin demokratik siyasi yapısı, kitle kültürü, insan hakları konusundaki tutumu, serbest ticaret anlayışı, teknoloji konusundaki yenilikçi yapısı, televizyon programları ve sinema filmleri ile her geçen gün daha fazla taklit edilen başarılı bir ülkedir. Serbest piyasa, hukukun üstünlüğü, girişimcilik, insan hakları, liberal değerlerin varlığı ABD'yi bugünkü büyüklüğe ulaştıran değerlerin başında gelmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde sosyalizmin güç kaybetmesiyle ABD, dünyaya liberal değerleri yaymaya yönelik başarılı politikalar izlemiştir. Serbest piyasa ekonomisinin tüm dünyaya yayılması için mücadele vererek, serbest piyasa ekonomilerinin artmasıyla da uluslararası ekonomiye daha çok entegre olmuştur (Pınar, 2017: s 254-257).

Rusya’ da Yapısal Dönüşüm

1980’li yıllar Sovyet komünizminin ‘sonunun başlangıcı’ olarak nitelendirilen yıllardır. Sovyet ekonomisi düşüşe geçmiş, ekonomik büyümenin yavaşlamasıyla kısa ve uzun vadeli problemler ortaya çıkmıştır. Ekonomide tarımdan sanayiye ve uzay inovasyonuna kadar her sektörde problemler yaşanmıştır. 1980’li yıllar Rus ekonomik dönüşümünün başladığı yıllar olarak görülebilmektedir. Mihail Gorbaçov ile başlayan dönüşüm komünist sistemin sonunu hazırlamıştır. Rusya ekonomisi geçirdiği yapısal değişim ve dönüşümlerde petrol, doğal gaz ve silah satışlarının büyük katkısı vardır (Alieva, 2019: s 44).

Rusya enerji konusunda önemli yapısal dönüşümler yaşayarak dünya ekonomisinde başta gelen ülkelerdendir. Enerji Rusya’nın sosyo-ekonomik gelişmesinde büyük önem taşımaktadır. Putin, başarılı ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. 2018 yılında Rusya, askeri harcamaları ve güvenlik savunma politikalarında başarılı dönüşümler gerçekleştirerek dünyada da askeri ve savunma alanında en büyük harcama yapan altıncı ülke olmuştur. Rusya’nın enerji politikalarının yasa temelleri Sovyet dönemi sürecinde oluşmuştur. Sovyet döneminde enerji sanayisi 5-7 yıllık planlara göre değişmekteydi. 1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla Rusya bağımsız devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Sosyal, ekonomik ve politik temellerin dönüşümü ile ilgili sorunlar yaşamıştır. Rusya’nın piyasa ekonomisine geçişiyle enerji politikasının oluşturulması stratejik konu olmuştur. Rusya’nın uzun dönemli enerjide bağımsız bir devlet ve istikralı olarak enerji sağlayabilmesi için bilimsel destekli devlet enerji politikalarının oluşturulması zorunlu kılınmıştır. Rusya’nın ilk dönem enerji politikasının yürütülmesinde yaşanan durumlar, yeni enerji stratejisinin oluşturulmasını gerektirmiştir. Daha göstergeli tahmine ve planlamaya dayanan 2000 yılında hazırlanan “*2020 Yılına Kadar Rusya Enerji Politikası Temel Halleri*” dökümanı imzalanmadan önce değiştirilmek için geri alınmıştır. 22 Mayıs 2003 yılında tekrar imzalanarak “*2020 Yılına Kadar Rusya Enerji Stratejisi*” olarak adlandırılmıştır. “*2020 yılına kadar Rusya enerji stratejisi*” uygulanmasından sonra petrol üretimi 2008 yılında 487,6 milyon ton olmuştur. Ayrıca petrol yataklarının işletilmesi de başlamıştır (Ablabekova, 2014: s 68-69).

Rusya büyük enerji kaynaklarına sahip olmakla birlikte, üreticisi, tüketicisi, ihracatçısıdır. Rusya’nın bu özel konumu enerji politikasının oluşmasında etkili olmuştur. Rusya’nın dünya ekonomisine entegre olmasında gelişmiş yakıt enerji sanayisi etkili olmuştur. Bu durum Rusya’nın jeopolitik gücünü arttırmıştır. Rusya, dünya petrol

rezervlerinin %6'sına, kömür rezervlerinin %19'una, doğal gaz rezervlerinin %18'ine ve nükleer enerji ve büyük hidrolik potansiyeline sahiptir. Yine doğalgaz boru hatları üzerinden yapılan ticarete Rusya birinci sırada yer almaktadır. Rusya enerji alanında ülke ve kuruluşlarla ilişki kurmuştur. Yürüttüğü enerji politikaları ile bağımsız enerji kaynakları ihracatçısı olarak dünya enerji piyasasında lider olma hedefi taşımaktadır. Rusya, coğrafi konumu, eşsiz doğal kaynakları, önemli teknoloji birikimiyle dünyanın en büyük ülkelerindendir. SSCB 'nin dağılmasıyla yıllardır uygulanan dışa kapalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci tamamlanmıştır. Rusya sahip olduğu enerji kaynakları ile dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Kömür rezervleri bakımından dünya ülkeleri arasında ikinci, petrolde ise yedinci sırada yer almaktadır. Önemli enerji kaynak rezervlerine sahip olan Rusya, dünya enerji sürecine dahil olmuştur. Rusya'nın petrol ve doğalgaz ihracatında nükleer enerji sektörünün de önemli yeri vardır. Doğu ve Kuzey Avrupa ülkelerinde Rusya yapımı nükleer santraller faaliyet göstermektedir. Enerji güvenliği, ülkelerin jeopolitik konumu ve ekonomik çıkarları konusunda önem taşımaktadır. Enerji güvenliği, ülke ekonomilerinin sürekli enerji tedarikine sahip olmasıdır. Her ülkenin enerji güvenliği de ülkenin sahip olduğu rezervlere, yurtiçi enerji tüketimine, diğer ülkelerle enerji ithalatı bağımlılık derecesine göre farklılık gösterebilir. Rusya ülke içi enerji tüketiminin hepsinin kendi enerji kaynaklarıyla karşılamaktadır (Ablabekova, 2014: s 92-94).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyalizmden kapitalizme geçiş yapan Rusya, ekonomik konumu, nüfusu, merkeziyetçi sistemiyle geçiş ekonomilerinde ayrı bir yeri vardır. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet olan Rusya Federasyonu, dünya kara parçasının %12'sine, eski Sovyet topraklarının %76,2'sine sahiptir. Nüfus sayısı ile dünya sıralamasında beşinci sıradadır. Zengin doğal kaynakları ile de dünyada en zengin ülke konumundadır. Bu özellikler ülkeyi eski Sovyet coğrafyası içerisinde ihracatçı konumuna getirirken, kişi başına düşen gelir ile de en zengin ülke konumuna taşımıştır. 1992 yılında Rusya'nın sancılı bir dönüşüm süreci olmuştur. 1998 yılında en ciddi ve ağır krizlerden birini yaşamıştır. Sosyalizmden kapitalizme geçiş sadece ekonomik sistem değildir. Kültürel siyasal ve toplumsal dönüşümleri de içeren süreçtir. Köklü bir sosyalist sistem geleneğine sahip olan Rusya, 20. yüzyılın sonlarına doğru dünya ekonomisinde eşsiz bir dönüşüm yaşamış ve küresel ekonomiye yeniden şekil veren bir düzen başlamıştır (Güler, 2012: s 94-100).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), sosyalist devrim ve komünizm etrafında şekillenerek ekonomik, sosyal ve hukuksal kurumlar şekillendirilmiştir. Bu kurumlar kapitalizme geçiş sürecinin önünde bir engel teşkil etmektedir. 1985 yılında Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle değişim süreci başlamış, kapitalizme geçişe engel olan sosyalist kurumları ortadan kaldırmıştır. Sovyetler Birliğindeki gelişmeler kapitalizme geçiş sürecinden beri endişe verici durumlar yaratmıştır. 1998 yılı Ağustos ayında Gorbaçov'a karşı başarısız olan darbe girişimleri eski Sovyet Birliği'nde siyasi kriz, üretimin düşmesi, rublenin düşmesi, yüksek enflasyon, sermaye kaçışları ve uluslararası borsaların bir kaç ay boyunca düşmesine neden olmuştur (Ronald, 2000: s 19).

Rusya'da kapitalizme geçiş neo-liberal reformlarla gerçekleştirilmiştir. 2 Ocak 1992 tarihinde IMF, kapitalist devletler ve Dünya Bankası ile görüşülerek Makro Ekonomik Reform Programı uygulanmıştır. Programda, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, ticaretin serbestleştirilmesi, devlet kontrolünün fiyatlar üzerinden kalkması, devlet sübvansiyonlarının işletmeler üzerinde son bulması, özel mülkiyet haklarının genişletilmesi, yabancı sermayelerin teşvik edilmesi, yabancı sermaye girişlerine izin verilmesi yer almaktadır. SSCB döneminde işletmeler ve sendikalar iktisadi faaliyetle birlikte eğitim, sağlık, barınma, aile yardımı da yapıyorlardı. 1992 yılından beri Rusya'da işletmeler ve sendikalar özelleştirilmiş ve sosyal hizmet sunmayı bırakmışlardır. Makroekonomik reform programlarıyla enflasyon yükselmiştir. Devlet kontrolü fiyatlar üzerinden kaldırılmıştır. Enflasyonun yükselmesiyle rublenin değeri azalmıştır. Rublenin etki alanı azalmış ve ticaret de dolar üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Dünya çapında kapitalist sistemin tekrardan yapılandırılmasında, Rusya'da sosyalizmden kapitalizme geçişin önemli etkisi vardır. Rusya'da kapitalizme geçiş sürecinde otoriter rejim kurulmuştur. Yeltsin önderliğinde otoriter rejim merkez kapitalist devletler, Dünya Bankası ve IMF ile iş birliği yaparak neo-liberal politikaların uygulanması kapitalizme geçiş sürecini hızlandırmıştır. Rusya 1990'larda bir çevre kapitalist ülke haline gelmiştir. 1980 sonrasında neo-liberal yeniden yapılandırma süreci eğitimi ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde paralı hale getirerek eğitimin de kalitesini düşürmüştür. Sovyet Rusya eğitimi tamamen ücretsiz ve üst düzey kaliteye sahipti. Fakat neo-liberal reformlar eğitimi kalitesiz ve pahalı hale getirmiştir. Yeltsin, özelleştirme politikalarını üç aşamada incelemiştir. İlk aşama 1 Ekim 1992 yılında, ikinci aşama 1 Temmuz 1994 yılında ve üçüncü aşama 1995 yılında başlamıştır. *İlk aşamada* devlet

10.000 ruble değerinde özelleştirme kuponlarını halka vermiştir. Kuponları satın alan gerçek veya tüzel kişiler, ellerindeki kuponlarla devlet işletmelerinin hisselerinin satın almışlardır. *İkinci aşamada*, işletmeler nakit para yoluyla satılmıştır. *Son aşamada*, Rusya'nın 136 stratejik yerli işletmesi yabancı yatırımcılara satılmıştır. 1997 yılında Özelleştirme Kararnamesi'nin çıkarılmasıyla Devlet Başkanı Yeltsin imzası üzerinde bulunan kararname, Rusya'nın enerjisini, demiryollarını ve gazını satışa çıkarmıştır (Sancaktar, 2014: s 4-5).

Özelleştirme süreci yüzlerce insanın işsiz kalmasına ve işletmelerin iflas etmesine neden olmuştur. IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler, neo-liberal politikalar üzerinden kapitalizme geçiş sürecini desteklemişlerdir. Neo-liberal reformlar karşılığında Rusya, 1992 Haziran ayında IMF'ye bir yıl sonra da Dünya Bankası'na kabul edilmiştir. IMF'den 1992-98 yılında 5,4 milyar dolar kredi alınmıştır. Dünya Bankası'nda ise 4,63 milyar dolar kredi alınmıştır. Haziran 1997 yılında AB ile Rusya arasında "Ortaklık ve İşbirliği" Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rusya'ya teknik yardımlar yapılmıştır. Neo-liberal politikalar aracılığıyla kapitalizme geçişin gerçekleştiği 1990'lı yıllar, sermaye birikimi ile gerçekleşmiştir. Kapitalist ekonominin amacı, ülke ekonomisinin düzeltilmesi ya da kitlelerin refah seviyesinin yükseltilmesi değil, sınırsız sermaye birikimidir. Sınırsız sermaye birikimi, kapitalizmin yapısal özelliklerinden birisidir. Kapitalizme geçiş süreci Yeltsin liderliğinde yürütülüyordu. Yeltsin'den başka anahtar pozisyonlarda görev yürütmüş olan üst düzey yöneticiler de bulunmasıyla, kapitalizme geçiş sürecinde sivil toplumun katılımı sınırlandırılmıştır. Yönetici elitler zenginleşmek için siyasal nüfuzu kullanarak, kapitalizme geçiş sürecinde yasal ve yasal olmayan yollarla zenginlikler elde edilmiştir. Rusya'da kapitalizme geçişte sermaye birikimi, üretim üzerinden değil, mevcut petrol ve çeşitli hammaddeler üzerinde ticaret tekeli kurularak gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında Rusya'nın ihracatının %80'ini petrol, gaz ve çeşitli ham maddeler oluşturmaktaydı. Bürokratlar ihracatla büyük paralar kazanarak, bankalar kurarak Rusya'nın yeni kapitalist sınıfı olan oligarkları oluşturmuşlardır. Ülke ekonomisi çökerken, milyonlarca insan yoksulluk içinde çırpınırken, oligarkların dış ticaret ve finans şirketleri hammadde stratejik doğal kaynakları emerek, kısa bir zaman dilimi içerisinde sermaye birikimini oluşturmuştur. Rusya, sosyalizmden kapitalizme geçişte, Dünya genelinde kapitalist sistemin oluşturulmasında bir parça olmuştur. Kapitalizme geçiş sürecinde Rusya'da otoriter rejim

kurulmuştur. IMF ve Dünya Bankası ile iş birliklerinde neo-liberal politikalar uygulanarak kapitalizme geçiş süreci hızlanmıştır. Bu süreç Rusya'yı 1990'larda bir çevre politikası haline getirmiştir (Sancaktar, 2014: s 7-10).

Eski Sovyet Birliği ile Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda, neoklasik (ortodoks) geçiş modelleri uygulanmıştır. Modelin tercih edilmesindeki gerekçe, neoklasik modellerin piyasa ekonomileri ile merkezi planlı ekonomiler arasındaki farkların ikna edici bir açıklama getirdiğinin düşünülmesidir. Neoklasik geçiş modeli, köklü bir geçmiş simgeleyen şok terapi ya da aşamalı geçiş stratejileri şeklinde uygulanmaktadır. Neoklasik model çerçevesinde reform süreci üzerinde en çok yorum yapılan konulardan biri, reformların hızı noktasıdır. Birbirinden farklı iki temel neoklasik şok terapi ve aşamalı geçiş stratejileri söz konusudur. Şok terapi stratejisi, talep daralması, yerli paranın devalüe edilmesi, makro ekonomik istikrarı sağlamak, ekonomiyi yüksek büyüme oranına ulaştırmak, finans, ticaret, işgücü gibi alanlarda ekonomiyi eş zamanlı olarak liberalize etme stratejisidir. Aşamalı geçiş, farklı alanlardaki reformların sıralı bir yaklaşım olarak ele alınmasıdır. Aşamalı geçiş modelinde temel esas, herhangi bir liberalizasyona yönelik teşebbüsten önce, gerekli olan ekonomik, politik, sosyal ve ideolojik yapıların tesis edilmesidir (Güler, 2012: s 96). Politikacıların üzerinde güçlü etkiye sahip olan, şok terapiye ilişkisine dayanan oligarşik yapı, Rusya ekonomisin, zayıflatmıştır. Oligarşi anlam olarak iktidarın yasal hakkının birkaç kişilik gruptan oluşan bir grubun elinde olmasıdır. Rusya'da oligarşinin anlamı ulusal politikaları etkilemek amacıyla stratejik kaynakları elinde bulunduran iş adamıdır. 2003 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmalara göre, Rusya'da 45 sektörde 1700 civarı firmadan oluşan oligarşik yapı söz konusudur. Daha çok inşaat hizmetleri, imalat ve madencilik hizmetleri alanında %42 istihdam payı vardır. Oligarklar Rusya'nın ekonomisinin önemli kısmını ellerinde tutarak, politikacıları satın alarak kendi çıkarlarınca servetlerine servet katmışlardır (Guriey, 2005: s 140).

Geçiş Ekonomilerinde Yapısal Dönüşüm

Geçiş ekonomileri, merkezi planlı ekonomilerin piyasa ekonomisine geçiş sürecini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin var olan üretim tarzıyla rakipleri ile rekabet edememesi, kısmen ya da tamamen çökmesi sonucunda yapısının değiştirmeye zorlanmasıdır. Doğu Avrupa, Orta Asya, Baltık ve Doğu Asya ülkelerini kapsayacak bir şekilde 1980'li yılların sonundan beri kullanılmaya başlanmıştır. Bu

Ülkelerin dnm sreclerinin temelinde, planlı ekonominin yerine özel teşebbüsün hakim olduğu bir sisteme geçiş bulunmaktadır. Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülke ekonomilerinde, liberalizasyon, yeniden yapılanma, makroekonomik stabilizasyon, zelletirme ile yasal ve kurumsal reformlar olan bu dört alanda değişim sürecine yoğunlaılmıştır. Merkezi planlı ekonomileri terk ederek, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ekonomilerin genel özelliği sosyalist bir ideolojiyle ynetilmeleridir. Piyasa ekonomilerine geçiş yapmak isteyen ülkeler pek çok makroekonomik sorunla karılamılardır. Harcama ve borçlanma, vergileme kamu maliyesi reform sürecinin önemli sorunları arasındadır. Devlet, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırma konusunda etkilidir. Geçiş ekonomilerinde görülen yetersiz büyüme, yoksulluk, işsizlik, bütçe açıkları enflasyon sadece kamu maliyesinin disiplin altına alınmasıyla çözümlenebilir. Ülkelerin geçiş ekonomisi yaşama sreclerinde enflasyonla mücadele ve çıktı dleri yaanmıtır (Yücel ve Dilaver, 2020: s. 23-34).

Geçiş ekonomileri Doğu blokunun dağılması ile birlikte geniş bir alana yayılmışlardır. 1960'lı yıllardan itibaren Doğu bloku lkeleri SSCB'nin uyguladığı baskıcı politikalardan kurtulma amacıyla bir dizi reform politikası uygulama girişiminde bulunmuşlardır. Geçiş ekonomilerine sahip olan Doğu Avrupa ve Baltık lkeleri yaptığı reformlar ile daha hızlı serbest piyasa düzenine geçmişlerdir. Bu ülkelerin çoğunluğu uyguladıkları başarılı politikalar sonrasında Avrupa Birliğine üyelikle dllendirilmilerdir. Geçiş ekonomileri durgunluk ve bölünme riskleri olarak temelde iki eğilimi taımılarıdır. Bu iki eğilim serbest piyasa ekonomisine geçişte ülkeleri zorlamıştır. Ülkelerin ekonomik durgunluk yaşaması onları reform yapma konusunda isteksizliğe itmiştir (Eyidiker, 2020: s 20).

Geçiş sürecinde ülkeleri ekonomik olarak sıkıntılar ve sosyal anlamda da huzursuzluklar beklemektedir. Toplumun refahını bozmadan ekonomik rejimlerin değişimini sağlamak güçtür. Her ne kadar toplumun refahını bozmamak temel amaç olsa da, geçiş ekonomilerinde devletin farklılaşan görevleri ile toplumu etkileyen sorunlar meydana gelmiştir (Yücel ve Dilaver, 2020: s. 23).

Geçiş ekonomilerinde reform sreclerine yönelik tartışılan konu da uygulanacak olan reform sıralamasıdır. Reformların hızlı ve radikal bir şekilde, ne zaman hangi sıraya göre yapılacağı önem arz eden konular olmuştur. Aşamalı stratejiye göre, merkezi planlama altyapısının ve geçiş ekonomilerinde güncel olamayan kısıtlamaların

kaldırılmasıyla, kısa sürede serbest piyasa ekonomisinin gelişebileceğini varsaymak uygulanabilir bir düşünce değildir. En uygun sonuçlara sahip olunması için reformlarla bir süreç başlatmak, seçmenlerin desteğini kazanarak reform uygulamasını başlatmak akıllıca bir tercih olacaktır (Güler, 2012: s 113).

Birçok gözlemci geçiş ekonomileri üzerinde incelemelerde bulunmuş, ülkelerde farklı geçiş stratejilerinin tercih edilmesinde, geçişlerin başlarında ülkelerin içinde bulundukları durum ve politik koşullar strateji belirleme de önemli olduklarını vurgulamışlardır. Şok terapi uygulamaları, politik iklimin hakim olduğu ve reformdan önce ekonomik şartları tahrip olmuş ülkelere benimsenmiştir. Ekonomik ve finansal dengesizlik şok yaklaşımın gerekçesi olarak gösterilmiştir. Aşamalı politikalar da makroekonomik koşulları sağlayan ülkelere benimsenmiştir (Kolodko, 2004: s 3).

Şok terapi stratejisinde yeniden yapılanma için, etkin bir fiyat sistemi olması zorunludur. Konvertibl para olmadan da ekonomi uluslararası rekabete açılması zordur. Uluslararası rekabet için gerekli olan da ekonomik rekabettir. Şok terapistlere göre reformlar hızlı bir şekilde uygulanmalıdır (Ronald, 2000: s 28).

Gelişmekte olan ülkeler, 1980 öncesi ekonomilerini dışa bağımlılıktan kurtarmak ve yapısal dönüşümleri hızlandırmak adına ithal ikameci politikalar kullanmışlardır. 1980 sonrası ise ihracata dayalı sanayileşme politikaları izledikleri görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler yerli sanayilerini kurma aşamasında, ithal ikameci politikaların izlenimleri doğrultusunda dış borçlar nedeniyle tasarruf ve finansal açıklarını daha da arttırmışlardır. Az gelişmiş ülkeler IMF ve Dünya Bankası'nın 1970 yılı sonrası uyguladıkları düşük faizli kredilerle dış ödeme açıklarını finanse etmeyi hedeflemişlerdir. IMF ve Dünya Bankası, dış ticaret açığı sorunu yaşayan az gelişmiş ülkelere düşük faizli kredi sunmuştur. Uygulanan politikalar az gelişmiş ülkelerin dış ticaret açıklarını daha çok derinleştirmiştir. 1980 sonrasında artık neo-liberal politikalar gelişmekte olan ülkelere uygulanmaya başlamıştır. Neo-liberal politika, kamunun ekonomideki gücünün azalması, özel mülkiyetin yaygınlaştırılmasıdır. Neo-liberal politika, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ve ekonomik sorunlarına çözüm üretmesi neticesinde, özelleştirme politikalarıyla yabancı sermayelere de genişleme alanı sunmuştur (Yakışık ve Fikirli, 2015: s. 113-114).

Türkiye'de Yapısal Dönüşüm

Türkiye ekonomisi 1980 yılından beri kapsamlı bir yapısal dönüşüm sürecine girerek dünya ile ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Ekonomik yapısal dönüşüm, iş

gücü piyasalarını önemli ölçüde etkilemiştir. İktisadi kaynakların tarımdan sektörden sanayi ve hizmetler sektörüne doğru ilerlemesi, toplam verimlilik seviyesinde artışlar meydana gelmesi, ekonominin dışa açılması yapısal dönüşümün temel dinamiklerini oluşturmaktadır. 24 Ocak 1980 Kararları dışa açılmayı sağlayan ilk adımdır. 24 Ocak Kararları ile birlikte ithal ikameci ekonomi politikalarından vazgeçerek, ihracata dayalı büyümeye geçilmiştir. Faiz ve döviz kurunun piyasa şartlarında belirlenerek serbest piyasa ekonomisinin kuralları işlemiştir (Acar, 2008: s 31).

1980 yılı dünya ve Türkiye ekonomisi açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı yıl olmuş küreselleşme hızla yankı bulmuştur. Dünya ve Türkiye ekonomisi dışa dönük sanayileşme politikalarına yönlendirilmiş ve bu süreç günümüze kadar gelmiştir. Türkiye ekonomisinde 2001 krizinden sonra maliye politikaları, bankacılık, denetleyici kurumların bağımsızlığı ile ilgili yapısal reformlar gerçekleşmiş ve uygulanmıştır. O dönemde yapısal reformlar, IMF ile yapılan anlaşmalar gereği, bir takvime bağlanarak kamuoyu tarafından takip edilmiştir. Mali boyutlu yapısal reformlar, vergi sistemine yönelik çalışmalara öncelik vererek ön plana çıkmaktadır. Bütçe sisteminde değişimin yaşandığı borçlanma ihtiyacının azaltılıp, harcamaların disipline edildiği uygulamalar gerçekleşmiştir. Kamu maliyesinde devlet harcamalarının azaltılması, performans esaslı bütçeleme, şeffaflık, hesap verilebilirlik, özel kuruluşlarca yürütülecek bağımsız denetim üzerinde gelişmeler yaşanmıştır. Ekonomi alanında yapısal dönüşümlerin önceliği üretim odaklı kalkınmadır. 2000' li yıllardan itibaren dengeli ve sürdürülebilir büyüme performansı daha çok sıkı para politikası, mali disiplin, dış sermaye ve doğrudan yatırım odaklıdır. Türkiye'de yapısal reformlar, IMF ile beraber uygulanan istikrar programının uzantısıdır. Türkiye'de pek çok alanda yapısal reformlar görülmüştür. Kamu kurumlarında denetim sistemlerinde ve bütçe lemede dikkat çekici revizyona gidilmiştir. Bütçeleme ve denetim uygulamaya geçirilmeye başlarken; ekonomiklik ve verimlilik, mali saydamlık, kaynak kullanımında etkinlik ve hesap verilebilirlik kamu mali yönetiminde önemli unsurlar olarak görülmüştür (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 2016: s. 5).

1980 öncesinde Türkiye, uluslararası piyasalarda rekabet edebileceği yerli sanayisini kurabilmek ve dış ticaretini geliştirmek için 1980 sonrası dışa açık ve ihracata dönük sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. 1996 yılında ürün yelpazesini genişletmek ve dış ticarete rekabetçi olabilmek amacıyla Türkiye ile ABD arasında

Gümrük Birliği kurulmuştur. Gümrük Birliği'nin temel hedefi dış ticareti geliştirmek, gelişmiş ülkelere uyum sağlamak, kalkınmayı sağlam adımlarla gerçekleştirmektir. Dünya ticaretine yön veren güçlü ülkelerle birlikte, bu ülkelerin yanında dış ticaret politika önermeleriyle açık pazar halini almış güçsüz ülkelerin olması da olasıdır. Az gelişmiş ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde etmesi, dışa bağımlılıktan kurtulması önem arz etmektedir. Az gelişmiş ülkelerin yapısal dönüşümü gerçekleştirmeleri, dış ticareti geliştirmeleri ve gelir sağlamaları bakımından önemlidir. 1996-2013 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde, ihracat 1996 yılında 23,5 milyar dolar iken 2013 yılında 152 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 1996 yılında 43,5 milyar dolardan 2013 yılında 252 milyar dolara yükselmiştir. İthalatta yaşanan artışların ihracat yapısının ithalata bağımlı olduğunu kanıtlamaktadır (Yakışık ve Fikirli, 2015: s. 113-114).

İthalata karşılık ihraç edilen ürünler de tüketim mallarında oluşmaktadır. Türkiye'nin 2001 sonrası dönemde dış ticaretin büyümesinde en önemli etken ithalat artışıdır. 2013 yılından itibaren ileri teknoloji ürünlerinin ihracat içerisindeki payı % 3 civarındadır. Bu durumda Türkiye orta gelir tuzağından çıkamama sorunuyla karşılaşmaktadır.

2.4.2. Sosyal ve Toplumsal Dönüşüme İlişkin Örnekler

1980'li yıllardan sonra oluşan değişim süreçleri sosyal ve toplumsal yapıyı pek çok açıdan etkilemiştir. Küreselleşmenin oluşmasıyla devam eden bu süreç toplumsal yapının bütün alt sistemlerini etkilemiştir. Bu değişim süreci sosyal politikalarda evrim değişikliğine neden olmuştur. Uluslararası rekabetin artmasıyla, pek çok Avrupa ülkesinde sosyal demokrat hükümetlerin işlerinden uzaklaşmaları sosyal politika konusunda çözümleri zorlaştırmıştır. 1990'lı yıllardan sonra başta İsviçre olmak üzere birçok ülkede sosyal sorunlar yaşanmıştır. İsviçre'de sosyalist partinin sona ermesi sosyo-politik ve ekonomik açıdan sorunları ve bunlara çözüm arayacak sistem arayışını gündeme taşımıştır. Yine bu yıllar Türkiye'nin küresel dünya ile bütünleşmeye başladığı dönem olarak nitelendirilebilir. Döviz hareketlerindeki serbestlik, dış ticarete ihracat ve ithalatın artmasını sağlamıştır. Kazgan'ın (2006:126), bu dönemle ilgili sunduğu bilgilere göre, kamu bankalarının denetimden çıkarılmasıyla yolsuzlukların kolaylaştırılması, isimsiz sırdaş hesapların açılması, servet beyanının kaldırılması, paranın kaynağının sorgulama işlemi kaldırılması dikkat çeken gelişmelerden bazılarıdır. Dolayısıyla

çalışmadan, üretmeden para kazanılması mübah görülmüş ve toplumda intiharlar ve cinayetlerin yaşanmasına neden olarak toplumda derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Terör örgütü PKK'nın uyuşturucu ticaretine girmesiyle, uyuşturucu ticareti toplumun diğer kesimlerini de etkisi altına almasıyla uyuşturucu suçlarında örgütlü kaçakçılık suçlarından idam cezası kaldırılmıştır. İhracatı arttırmak adına yapılanmalı teşvikler hayali ihracatı özendirirken pek çok kişi şirket kaçakçılığından dolayı suç dosyaları rafa kaldırılmıştır (Sever, 2019: s 6).

ABD 'nin' Yeşil Kuşak ' olarak isimlendirdiği projesine paralel uygulamalara gidilmiştir. Tarikatların yaygınlaştırılması, kuran kurslarının ve imam hatiplerin sayısı arttırılarak, felsefe dersinin zorunluluktan çıkarılarak din dersi zorunlu hale gelmiştir. İnsanlar kolay yoldan rahat lüks bir yaşama ulaşma, toplumda farklı statüde bulunma umuduyla her yolu kabul görerek hareket etmişlerdir. Rahatlıkla, zahmet çekmeden her şeye ulaşma düşüncesiyle üretmekten kaçınan, topluma katkı sağlamayan, düşünmekten kaçınan, kendi sorunlarından ve ülkenin kendi şartlarından habersiz bir insan tipi gelişmiştir. Küreselleşmenin serbest piyasa ekonomisinde öngördüğü bireycilik, para hırsı, kültürsüz bencillik bu sonuçları beraberinde getirmiştir. 1980 yıllarından sonra köyden şehire göçün artması, şehir merkezlerinde gecekondulaşmayı arttırmıştır. 1987' de Anavatan Partisi'nin tekrar iktidara gelmesinden sonra ilk televizyon yayınları da yurtdışından yapılmıştır. Böylece radyo ve televizyon sayısı da artmıştır. Yayınlanan reklamlar, Avrupa ve Amerika yaşam tarzından örnekler barındırmaktadır. Amerikan yaşam tarzının temsili olan McDonald's'ın Türkiye'de ilk şubesi Taksim'de 1986'da açılmıştır. Tüketim kültürü zamana mekana uyum gösteren kültürdür. Görsel ve işitsel iletişim araçlarında sunulan reklamlar bu araçları tüketme, kullanma ve izleme biçimlerini derinden etkileyerek yardımlaşma ve dayanışma kaybolarak bireysellik öne çıkmaktadır. Tüketime sistimli hale gelmesi ve kişilerin tüketime daha etkili kullanması için Amerika'nın ve Avrupa'nın çoğu şehrinde örnekleri bulunan shopping mall olarak isimlendirilen AVM 'ler Türkiye'de de açılmıştır. Özal'ın destekleriyle 1 Ekim 1988 yılında İstanbul Ataköy'de ilk AVM Galleria ismiyle açılmıştır (Sever, 2019: s 7).

Avrupa'da sosyal devlet uygulama modellerinden olan İsveç ve Norveç'in sosyal refah devlet kapsamı altında sundukları hizmetlerle, insan haklarına verdikleri değerlerle öne çıkmışlardır. Sosyal demokrat modelin temelinde sosyal yardımlaşma, sınıflar arası eşitlik yer almaktadır. İsveç ve Norveç, yaptıkları hizmetlerle pek çok ülkeye örnek

olmuşlardır. Yaşlılara yönelik bakımlar, ulusal sağlık ve güvence politikaları, çocuk, eğitim bakımları gibi hizmetleri sosyal devlet modelini evrensel çerçevede vatandaşlara sunmuşlardır. Yoksulluğa karşı gelir garantisi sağlamışlardır. Yaşlı bakım hizmetleri konusunda İsveç, refah devletlerinin öncüsü olmuştur. Yaşlı nüfusun yaklaşık beşte ikisi evde bakım hizmetleri kapsamındadır. İskandinav ülkelerinde nüfusun tamamı sosyal bakım odaklı sosyal hizmetlerden yararlanmaktadır. İsveç'te eğitim ise merkezi bir sistemle yürütülmektedir. Hükümet eğitim için her seviyede çerçeveyi oluşturmakta ve tam sorumluluk sahibidir. Orta ve yetişkin eğitim düzeylerinde eğitim sağlamak belediyelerin sorumluluğundadır. İsveç'te ilköğretim dokuz yıl zorunlu olmakla beraber, zorunlu eğitim sonrası öğrencilerin başarı durumuna göre meslek ya da normal lise eğitimlerine devam etme seçenekleri sunmuşlardır. İsveç'te birçok üniversitede sosyal hizmet sağlayarak, sosyal hizmet politikasında, yöntem ve teknikler, psikoloji konularında 4 yıl eğitim verilmektedir (Albayrak,2017: s 85-87).

İsveç'te sağlık sistemi, kamu tarafından sağlanan ulusal, yerel ve bölgesel hizmettir. Ulusal düzeyde sağlık sistemi Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı tarafından yürütülür. Bölgesel sağlık sistemi, toplum sağlığı, hastane hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetlerinden sorumludur. Yerel hizmet olarak 190 belediye, çocuk bakım hizmeti, yaşlı bakım ve engelli hizmeti, evde bakım hizmeti vermektedir. İsviçre'de sağlık hizmetlerine gayri safi yurt içi gelirin %9'u sağlık hizmetlerine harcanmaktadır. Sağlık konusunda sonuçlar gayet iyidir. İsveç'te aile hekimleri tarafından ilk sağlık hizmetleri yürütülmektedir. İnsanlar bulundukları ile göre istedikleri aile hekimini seçebilmektedir. Ülkede tüm vatandaşlara sağlık güvencesi hizmeti verilmektedir. 2003 yılında Halk Sağlığı Hedefleri Yasasını kabul ederek ulusal bir halk sağlığı politikasına ulaşmıştır. Bu yasa ile halk sağlığı sosyal politikanın temel politikası haline gelmiştir. Norveç, demokratik esaslara dayalı anayasal monarşi ile yönetilen bir sistemdir. Norveç'in yaşam koşulları, nüfus yapısı, yerleşim düzeni son yıllarda hızlı bir değişim süreci geçirmiştir. 1970 yılları sonrası balıkçılık sektöründe ve doğal gaz rezervlerindeki buluşlar ve katma değer de eklenince ülke ekonomisi hızla gelişmiştir. Yaşam standartları Avrupa Birliği ülkelerinden yüksektir. 2015 verilerine göre 77.050 ABD milli geliriyle en zengin ülkeler arasındadır. Norveç'te sağlık hizmetlerinin uygulaması Ulusal Sigorta Yasası ile sağlanmaktadır. Ulusal Sigorta Yasası en gelişmiş sistemlerdendir. Norveç reform hareketleri kapsamında diğer ülkeler tarafından örnek alınmaktadır. Bütçesinden yaklaşık

%35’lik bir kısmı sağlık ve güvenli harcamalarına ayırmıştır. Aile Politikaları Veri Tabanı verilerine göre 2008 yılından beri İsviçre ve Lüksemburg ülkelerinden sonra Norveç iş gücüne katılım oranı en yüksek ülkedir (Albayrak, 2017: s 75).

2.4.3. Siyasi ve Politik Dönüşüme İlişkin Örnekler

1980 yıllarındaki sosyo-ekonomik ve politik değişimlerin sonuçlarının doğurduğu geleneksel değerlerin aşınma süresi ve arayış ortamı, fırsatçılığın ağır bastığı, kriterlerin ikinci plana atıldığı bir siyasal kültür ortamının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Siyasi elitlerin her daim arayış içerisinde olduğu, kolayca ittifak edebildikleri ve istediği partiye geçebilme gibi özgür bir ortamının kaybolduğu Türkiye’de 1980 askeri darbe sonrası dönemlere bakıldığında siyasal hayat sıfırdan düzenlenmiştir. Türkiye askeri darbeden önce politize olmuş toplum ve siyasal hayat mücadelesi hakim iken, darbe bu durumun tersi bir durum yaşanmıştır. Yeni dönemde apolizite bir toplum oluşmuş, siyasal katılım sandık başına gitmiş ve siyasi yapıların ideolojik yapıları da zayıflamıştır. Gençliğin, sivil toplumun, üniversitenin sendikanın siyasetten muaf tutulduğu bu dönemde parti içerisinde ve parti dışarısında temsil yeteneğinden ve örgütlenmeden söz etmek mümkün değildir (Güven, 2016: s 100-101).

Bu durumun önemli sebeplerinden bir tanesi darbeden sonra çıkarılan Partiler Kanunu’nun liderlere önemli yetkiler vererek milletvekili adaylarının belirlenmesini onlara bırakmıştır. Partiler Kanunu’nun ilk uygulamasını Özal yaparak, 1983 seçimlerinde kendi partisinin adaylarını çevresindeki kişilerden seçmiştir. Anavatan partisi, ilk kez yapılan genel seçimlerde farklı ideolojik yapıya sahip seçmenlerden büyük oranda oy alarak tek başına iktidar olmuştur. Türkiye’de de Batı Avrupa Parti sisteminde görülen dönüşüm yaşanmıştır. 80’li ve 90’lı yıllar boyunca dönüşümler devam etmiştir. Bu dönüşümler çerçevesinde parti ilişkilerinde zayıflama, ideolojilerin gözden düşmeleri, kendilerine özgü kurumsallaşma problemlerinin yanında parti içerisinde iletişim sorunlarının yaşanması lider odaklı siyasal hayatın hakim olmasına neden olmuştur. Türkiye’de 70’li yıllar, siyaset arayışın, farklı lider kimliklerinin ortaya çıkışının, siyaset olarak çeşitliliğin yaşandığı yıllardır. 1970 yılları boyunca bir başkaldırı ve küresel çapta hareketlilik yaşanmıştır. Başkaldırının büyüklüğü ve etkinliği 68 Kuşağı olarak geçen bir hareketin oluşmasına neden olmuştur. Avrupa, uluslararası liderlik statüsünü Amerika Birleşik Devletleri’ne ve Sovyetler Birliği’ne kaptırmış bulunmaktaydı. Avrupa’da siyaseten değişim anlayışı 1960’lardan itibaren ortaya çıkarak bu değişim daha çok

Sovyet Bloğu dışında kalan komünist partilerde ve Avrupa ülkelerinde görülmüştür. Fransa, İspanya ve İtalya'daki komünist liderler kapitalist gelişmenin anarşisine son verme planını kurmaya çalışmışlardır. 68 kuşağı üniversitelerde ve sendikalarda yeni bir düzen arayışı amacı taşımakta olup, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası piyasalara yol gösteren kapitalist sistemin karşısında durmuştur. ABD harekete karşı çıkmış olsa da, hareket ABD'de 1965 yılında siyahi grupların sivil haklarını aramaya başlamasıyla ve Vietnam Savaşı'yla dünyanın farklı bölgelerine yayılarak mahiyet kazanmıştır. Küresel olarak yaşanan değişimler, sokak hareketlerindeki yeni arayışlar, siyasi stratejilere yön veren en önemli faktör ekonomidir. 68 Kuşağı, yükselerek küresel bir sisteme dönüşen kapitalist sistemin karşısına geçmiştir.

Neticesinde oluşan yeni sağ hareketleri ve yeni liderler liberal ekonomi yerleştirmeyi amaçlayarak küresel piyasalara uyum sağlamayı hedeflemişlerdir. Böylece küreselleşme süreci ekonomide hız kazanmıştır. Küreselleşme olgusu, Türkiye'de uluslararası kurum ve anlaşmaların meydana gelmesiyle de bağlantılıdır. IMF, Türkiye'de 24 Ocak Kararlarının alınmasında etkili olup, önemli değişimlerin başlangıcı olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler ödemeler dengesinde ve faizli borçlarını ödeme de sıkıntı yaşadığı süreçlerde, ekonomilere belli başlı reformlar yapılması şartına bağlı olarak borç vermektedir. Daha sonra Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) dönüşen Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT), serbest ticaret şartlarını belirleyerek gümrük tarifelerinin düşmesine neden olmuştur. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) en gelişmiş otuz ülkenin ekonomi politikalarını düzenlemede etkili bir kurum olmuştur. Bu kurumlar küreselleşmenin ve kapitalist sistemin bir ayağı olsa da gerçekte görünen biraz farklıdır. Dünyada toplam üretimlerin büyük bir kısmını sağlayan ülkelerin birleşerek ekonomi piyasalarına şekil vermesi, pek çok ülkesi bulunan uluslararası kuruluşların üyelerinin farklı olması da bahsedilen ekonomi politikalarını düzenlemede etkisi olmuştur. Bu örneklerden yola çıkılarak, küreselleşme sonucunda artan ekonomik ilişkilerin yarattığı ülkelerarası eşitlikle birlikte daha barışçıl bir düzenin sağlanması pek gerçekçi görünmemektedir. Küreselleşmenin sosyal ve siyasi tabandaki yenilikleri de teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak algılamak daha doğrudur. 1980'lerdeki değişim ve dönüşümlere bakıldığında her daim uluslararası bir yumuşama ve iyileşmeye rastlanmadığı görülmektedir. İyileştirme çabaları 1970 yıllarından başlayarak 1985' e kadar aralıklarla devam etmiştir (Bülbül, 2015: s 64-65).

Soğuk savaş dönemleri köklü değişimlerin yaşandığı yıllardır. Nükleer silahlar uluslararası sistemde ekonomik dönüşümler yaratmış, dünya tarihine yön vermiş, tahrip gücü yüksek olan savaş araçlarıdır. Nükleer silah teknolojisinde ABD ve Sovyetler öncü ülke olması, İngiltere'yi de nükleer silahlanma konusunda harekete geçirmiştir. Devletlerin nükleer silah elde etmek istemesinde, teknoloji, güvenlik, ekonomi, iç politika, prestij önemli nedenler arasındadır. SSCB toprakları Almanya tarafından iki kez işgal edilmiştir. SSCB 20 milyon insanı kaybetmiş, tarım, sanayi, enerji kaynakları zarar görmüştür. Sovyetler, Japonya'ya atılan nükleer bombanın sonuçlarını görmüş ve güvenlik kaygısı yaşayarak bir an önce bu silahları elde etmenin yollarını aramıştır. Sovyetlerin nükleer silahlara sahip olmasının diğer nedeni de saygınlık kazanılmasını istemesidir. Dünyaca ünlü fizikçilere sahip olan Sovyetler Birliği, bu silahlara yönelik bilimsel çalışmalar başlatmıştır. 1949 Eylül ayında ilk atom bombası denemesi başarıyla gerçekleştirilmiştir. ABD'nin nükleer tekeli kırılmıştır. Böylece çatışmalarda artık ABD'nin karanına bağlı kalınmayacağı görülmüştür. Sovyetler Birliği'ndeki ilerlemeler ve ABD'yi stratejik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. ABD nükleer silahtan daha etkili olan ilk hidrojen bombası yapımı için adım atmıştır. SSCB'de kısa süre sonra kendi hidrojen bombasını denemiştir (Aras, 2019: s 14).

Rusya'da 2000 yılı seçimleriyle başkanlığa seçilen Vladimir Putin, yeni devlet başkanı olmuştur. ABD ile ilişkileri farklılaşmıştır. 1999 yılı itibariyle Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin katılımıyla batılı devletler ve Rusya arasındaki güven ilişkileri zedelenmiştir. Nükleer silahlar da dahil olmak üzere tüm güç ve tesisler silahlı saldırıyı püskürtmek için gerekli görüldüğünde kullanılacaktır. Soğuk savaş sırasında ABD, nükleer silahları kullanabilme stratejisini öne sürerken, SSCB son çare olarak nükleer silahları kullanma zihniyeti taşımaktaydı. Zamanla roller değişmiştir. Rusya siyasette nükleer caydırıcılığın ciddiyetinin farkına varılmasını istemiştir. Rusya uluslararası diplomasi üzerinde bozulan dengeyi nükleer silahları öne sürerek dengede tutmak istemiştir. 2010 yılının şubat ayında belirlenen yeni doktrin göre, Rusya'nın güvenliğinde nükleer silahlar önem taşımaktadır. Batı, 2014 yılı boyunca Rusya'ya zor ve ekonomik yaptırımlar, askeri sınırlamalar getirerek Rusya'yı yeni askeri doktrin hazırlatmaya yöneltmiştir. Bu doktrin Aralık 2014'te imzalandı fakat Putin dönemindeki diğer askeri doktrinlerle aralarında içerik bakımından farklılık olduğu fark edilmiştir. Doktrinde Rusya'ya karşı en büyük tehlikenin Doğu Avrupa'daki genişleme nedeniyle

NATO olduğu ifade edilerek nükleer silahların önemine değinilmiştir. SSCB'den Rusya'ya kalanlar   km ş bir sosyal hayat ve toplumsal yapı,   km ş bir ekonominin yanında, g   l  devlet geleneği, yetişmiş insan kaynağı, nükleer silahlar gibi olumlu gelişmeler de g r lm ştir. Olumlu gelişmelerle birlikte Rusya Devlet Başkanı Batı ile iş Birliği yapmaya karar vermiştir. Bu gelişmelerin yanında nükleer silahtsızlanma faaliyetlerinin sürdürülmesi için ABD başkanı Bush ile 1993 yılının ocak ayında görüşmeler yapılmıştır. Görüşme sonucunda liderler, START-2'yi imzalamışlardır. Anlaşmada her iki ülke ellerindeki silahlarda üçte ikilik indirimi kabul etmişlerdir. Rusya, silahtsızlanma görüşmelerinde her zaman olumlu bakmaya çalışan ülke olarak görünmek istemiştir. Amacı Yıldız Savaşları Projesi'ni yeniden başlatmayı düşünen ABD'yi sıkıştırarak, ekonomisini rahatlatmaktır. Putin, ABD'nin daha önce onayladığı START-2 'yi kabul etmesi için Rus Parlamentosu'na  ağrı yapmıştır. 2002 yılında Bush ile görüşerek stratejik silahların indirimi ile ilgili Moskova Anlaşması'nı imzalamıştır. 2004 yılı Kasım ayında Putin, nükleer silahlara ilişkin dikkat çekici açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamada Putin, Rusya'nın yeni bir silah geliştirdiğini ve silahın Çin, ABD, İngiltere ve Fransa'da bile bulunmadığını ifade etmiştir. Bu mesaj dış politikada daha çok Amerika'ya yöneliktir. İç politikada ise Rusya'nın bölgesel güç olarak varlığını devam ettireceği anlamı taşıtmaktadır. Putin'in açıklaması daha çok Amerika'nın uzun menzilli füze sistemi geliştirdiğini ortaya çıkarmasından sonra yapılmıştır. ABD Rusya ilişkilerinde gerginliklerin devam etmesiyle iki ülke nükleer silahtsızlanma konusunda anlaşmaya varamamıştır. Barack Obama'nın yeni ABD başkanı seçilmesiyle yeni gelişmeler yaşanmıştır. Dışışleri Bakanı Hillary Clinton ile Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov arasında iyi ilişkilerin yaşanması sonucunda Moskova-Washington ilişkileri tekrardan başlamıştır. Nükleer silahtsızlanmaya dair görüşmeler yeniden başlamıştır. Nisan 2010'da START yeniden imzalanmıştır. 2018 yılından beri Rusya'nın stratejik ve stratejik olmayan 4350 k s r nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Rusya ekonomik, siyasi ve sosyal koşullarda stratejik gücünü kaybederek yerini nükleer caydırıcılıkla doldurmaya çalışmıştır. Gerektiği zaman nükleer silahları da kullanabilecektir (Aras, 2019: s 15-20).

2.5.TÜRKİYE’NİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

2.5.1. Türkiye’nin 1980-1990 Yılları Yapısal Dönüşümü

1970 yılı istikrar programı deneyimlerinin ardından, 1970 yıllarında patlak veren petrol şokları, ithalatın artışı ile dış ticaretin de artması, ihracatın yeterli seviyede olmaması, enflasyon oranlarının %100’lerin üzerinde olması, ülkede siyasi gerginliğin artması gibi sebepler toplumda uzun vadeli önlemlerin alınmasını engellemiştir. Toplumda ivedilikle önlemlerin alınması ve bu önlemlere destek amaçlı 24 Ocak 1980 İstikrar tedbirlerinin alınması için tüm koşullar oluşturulmuştur. Mevcut problemleri çözebilmek ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra var olan küreselleşmenin yarattığı uluslararası ekonomik sisteme katılabilmek maksadıyla 24 Ocak 1980 Kararı ile yeni bir programa geçilmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar programı Daha önce Latin Amerika ve Türkiye’de uygulanan programlardaki gibi Ortodoks nitelikte olduğu için fiyat istikrarsızlığın ve makro istikrarsızlığın nedeni olarak görülen aşırı talep, yurt içi talebi ve kamu harcamalarını kısarak çözülmeye çalışılmıştır. Enflasyonu önlemek, ekonomide serbest piyasa koşullarını sağlamak, ihracat artışlarıyla dış dengeyi gerçekleştirmek gibi öncelikli kararları olan 24 Ocak Kararları ülkenin mevcut sanayi üretim yapısının dış rekabete açılarak düzenlenmesi gereğine dayandırılmıştır (Karaçor ve Alptekin, 2006: s. 308).

24 Ocak programının temel hedefleri, devletin piyasalara müdahalesini ortadan kaldırmak, ekonomik etkinliğini azaltmak, piyasa ekonomisine işlev kazandırmaktır. Makro ve mikro dengelerin fiyat mekanizmasının serbest piyasalarda gerçekleşmesi, devletin ekonomik yönden küçülmesi, devletin mal ve faktör piyasalarına doğrudan müdahalesinin sonlandırılması gerekiyordu. 24 Ocak programıyla bu hedeflere yönelik alınan kararlarla ekonominin serbestleştirildiği açıkça ifade edilmiştir. 1930’lu yıllardan beri uygulanan ithal ikameci sanayiden ihracata yönelik sanayileşmeye geçilmiştir. Sanayi malları ihracatına yönelik artış, dış ekonomik ilişkilerin serbestleşmesi programın temel hedeflerindendir. Ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan kurtulması için uzun vadeli hedeflerden önce bir takım kısa vadeli sorunların çözülmesi gerekmektedir. Kısa vadeli hedeflerden bazıları şu şekilde sıralanabilir: Önemli derece de dış ödeme güçlüklerini aşmak, sanayi malları ihracatlarının arttırılması, yeni dış kaynakların bulunması olarak sıralanabilir. Türkiye, programın hazırlık aşamasında iken IMF ve uluslararası mali kuruluşlarla anlaşarak iş birliğine girmiştir. Enflasyon sarmalını kırma

ve enflasyon hızını düşürme de programın hedefleri arasındadır. Ekonomide kapasite kullanım seviyesinin yükseltilmesi, işsizliğin azaltılması programın bir başka hedefleri arasındadır. Kısa ve uzun vadeli hedeflere ulaşma da programın temel stratejisi serbest piyasa mekanizmasının işleyişidir. KİT'ler başta olmak üzere, kamunun ekonomik faaliyetleri azaltılacak, özel girişimcilğe teşvik edilecekti. Döviz kuru ve faiz serbest piyasa koşullarında sınırlanma olmaksızın arz ve talebe göre belirlenecektir. 24 Ocak programının amaçlarını gerçekleştirebilmek için birçok tarihte ekonomi politikası kararları alınarak yürürlüğe konuldu. Programın kısa vadeli ilk hedefi ekonomide kalıcı istikrar sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almaktır. İç talebi kontrol altına almaya yönelik adımlar atıldı. Kamu kesiminin ürettiği mallar yüksek zamlıydı. Enflasyon devam ederken, reel para arzı kısıtlandı. Dış krediler sayesinde hammadde ve tüketim malları ithalatları kolaylaştırılarak kapasite kullanım oranları arttırıldı. Kıtık sorunu yaşanan tüketim malları ithalatlarına ve kuyruklara son verildi. Kamusal malların fiyatları çok zamlı iken, program kapsamında kamusal mallara yönelik alınan önlemlerle TÜFE bazlı enflasyon oranı 1980 yılında %108, 1981 yılında %36,8, 1982 yılında ise %27,1 'e çekilmiştir. Devletin piyasada doğrudan müdahalesini azaltma ve ekonomideki yerini daraltmaya yönelik tedbirlerde, KİT'lerin özelleştirilmesi, madenlerin kamulaştırılması, sigara tekellerinin kaldırılması gibi maddeler yer almaktadır. Fakat özelleştirme politikaları 1986 yılından itibaren başlamış ancak 2000 yılına kadar başarılı uygulama yapılamamıştır. Bazı tedbirler de yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesine yöneliktir. Dış ekonomik işlerin serbestleşmesine yönelik alınan kararlarda, döviz piyasasında yasakların gevşetilmesi, döviz alışverişinin serbestleşmesi konuları yer almaktadır. Türk parasının değerini koruması kademeli olarak liberalleşmiştir. Aşırı değerlenmiş kur olgusunu ortadan kaldırması için 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde kur, 1 dolar = 47,1TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. Türk Lirası'nın değeri ise 1/47,1 dolardan 1/70 dolara gerilemiştir. Oluşan bu devalüasyon sürecini küçük oranlı devalüasyonlar izlemiştir. Mayıs 1981 yılında TL'nin konvertibilitesine geçişi başlatmak ve döviz kurunda dalgalı kur sistemine geçme amacıyla günlük kur uygulamalarına geçildi. TCMB döviz kurunu tespit etmiş, TL günlük ayarlamalar ile yalnız nominal olarak değil, reel olarak da devalüe edilerek sermaye ve ihracat girişi özendirilmiştir. Devletin ihracat üzerinde denetimi büyük oranda kalkmıştır. Dolaylı vergilerin iadesiyle kurumlar vergisinin oranı azaltılmıştır. Ara mal

ve ham madde ithalatında kullanılmak için döviz transferi yapılmıştır. 1980 öncesinde Türkiye’de yüksek enflasyon ortamı varken, nominal faizi sermaye piyasasında düşük tutarak, fiilen negatif reel faizin oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak Kararlarıyla uygulanan sıkı para politikası faiz hadlerinin yükselmesine neden olmuştur. 1 Temmuz 1980 yılından itibaren faiz haddi bir süre serbest bırakılmıştır (Şahin,2007:186-187).

1 Temmuz 1980 yılından sonra faiz haddinin yükseltilmesiyle ülkeye yabancı sermaye girişi sağlanmış ve banka mevduatlarını artmasına ortam hazırlanmıştır. Faizin yükseltilmesi bankalarla bankerler arasında rekabeti getirmiş olup bunların sistem dışı kalmalarına neden olmuştur. Fon maliyetlerinin artması kredi maliyetlerini de yükseltmiştir. Özel sektördeki firmalar nakit sıkıntısı çekerek batma seviyesine gelmiştir. Hükümet işsizliğin artmasını engellemek ve nakit sıkıntısı yaşayan birçok firma için kamu bankalarından finansman imkanı sağlamıştır. 24 Ocak programının uygulanmasıyla döviz darboğaz sorunu aşılmıştır. Ülke içi yabancı sermaye varlığının ve dış borç stokunun sürekli artması Türkiye için bir dönüşüm niteliği kazanmıştır (Şahin, 2007: s 190).

Tablo 2.1:Türkiye’de 1980-1990 Dönemine Ait Enflasyon, Büyüme ve İşsizlik Oranları

YILLAR	ENFLASYON	BÜYÜME HIZI	İŞSİZLİK
1980	93,7	-2,8	8,1
1981	27,1	4,8	7,1
1982	26,3	3,1	7
1983	37,1	4,2	7,7
1984	49,7	7,1	7,6
1985	44,2	4,3	7,1
1986	30,7	6,8	7,9
1987	55,1	9,8	8,3
1988	75,2	1,5	8,4
1989	68,8	1,6	8,7
1990	60,4	9,4	8

Kaynak :(Cinel, 2014: s 17).

Türkiye, 1970'lerden sonra istikrarsızlık ve siyasal yapı nedeniyle küreselleşmek zorunda kalan dünyaya ayak uydurma konusunda zorlanmıştır. 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi dışa açılmayla birlikte ihracatta artışlar meydana gelmiştir. 1990'lı yıllarda yeniden ortaya çıkan koalisyon hükümeti bütçe disiplini sağlamada ve uzun vadeli iktisat politikaları izleme de başarılı olmadıkları görülmüştür. Bütçe açıklarının iç borçlanmayla finanse edilmesi, bütçe disiplininin kaybolması da yolsuzluklarla bütünleşmesi iç borç yükünü ortaya çıkarmıştır. Bütçe dengliği sağlanamamış iken sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması, iktisadi dalgalanmaları arttırarak 1990 yılı sonrası iç ve dış kaynaklı 1994, 1999, 2000, 2001 iktisadi krizleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Enflasyonun oluşmasında artan kamu açıkları sonucunda hızlı parasal genişleme, ücret dışındaki maliyetlerde meydana gelen artışlar sebep olarak görülmüştür. Tarım ve ticarete meydana gelen gerilemelerden sebep iç talepteki daralma 1983 yılından itibaren kamu açıklarıyla ikame edilmiştir. 1981-1983 yılları arasında hemen hemen kontrol altına alınan enflasyon 1984 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır. 1986-1987 yıllarında kamu yatırımlarında çok büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu dönemlerde tarımsal destekleme yeniden canlanmıştır. Enflasyondaki yükselme faizleri de yükseltmiştir. Hızlı kur ayarlamaları da süreklilik kazanmıştır. Yüksek faiz ve enflasyon özel sektör yatırımlarını da etkilemiş, kredilerin öncelikli olarak sanayi sektörleri dışındaki sektörlerle verilmişti. Kamu açıklarını finanse etmek amacıyla kamunun yüksek faizle finansal piyasalara borçlanması sonucunda özel sektörün kullanacağı kaynaklar azalmıştır. Enflasyonun yüksek olması, faiz ve kur hedeflere yönelik politika araçları olma özelliğini kaybetmiştir. Diğer yandan kısa vadeli sermayeler parasal genişlemeye neden olarak enflasyonist baskılar doğurmuştur. 1990'lı yıllarda yüksek faiz oranları enflasyon üzerinde daha çok etkili olmaya başlamıştır. Döviz kurunun düşük tutulması da sermaye ve ara malların ithalatının ucuzlamasını sağlamıştır. Enflasyon ve yüksek faiz sanayi sektöründeki teknolojiyi ve yatırımı önemli ölçüde etkilemiştir (Cinel, 2014: s 17).

1963' lü yıllardan sonra kamu kesimi önderliğinde sürdürülen ithal ikameci sanayileşme politikası bu dönemlerde terk edilmiştir. Devlet ekonomik büyümede ve sanayileşmede üstlendiği rolden vazgeçmiştir. 1980 yılının yarısından itibaren bu rolü özel sektör üstlenmiştir. 1986 yılında özelleştirme çalışmaları başlamış fakat 1986-89 döneminde özelleştirmede önemli bir gelişme yaşanmamıştır. 1986-89 döneminde 131,2 milyon dolar, 1989 döneminde ise 159,8 milyon dolar özelleştirme yapılmıştır. Artan

kamu harcamalarını finanse edebilmek amacıyla hükümet borçlanmaya başvurmuştur. 1985 yılından itibaren iç borçlanma ivme kazanmıştır. 1981 yılında iç borçlanma 990,9 milyar TL'ye, 1983 yılında 3.172,6 milyar TL'ye ve 1991 yılında 181,7 milyar TL'ye ulaştığı görülmüştür. 24 Ocak programı kapsamında 1984-89 dönemlerinde ekonomide serbestleşme uygulamalarına devam edilmiştir. 1983 yılı seçimlerinde tek başına iktidar olan ANAP, ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı istemiştir. Turgut Özal başbakan olmasıyla enflasyonu düşüreceğini, kapsamlı liberalleştirme programı uygulayacağını söylemiştir. ANAP iktidarında 1983-89 ekonomide serbestleşme dönemi olmuştur. Döviz kuru, faiz haddi, yabancı sermaye ve dış ticaret politikalarında kalıcı değişiklikler yapılmıştır. İstanbul Menkul kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete geçirilmiştir. Bankalar arası para piyasası oluşturulup TCMB açık piyasa işlemlerine başlamıştır. Bu değişikliklerle TCMB'nin parasal gelişmeleri yakından izleme fırsatı bulmuş ve para piyasası üzerinde etkili olmuştur. Ekonomide daha yüksek büyüme hızına erişebilmek ve durgunluğu aşabilmek için genişleyici para ve maliye politikası uygulanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği 1987 yılından sonra yükselmiştir.

GSMH büyümesi 1984-87 yıllarında hızlanarak ortalama %6,7 gerçekleşmiştir. Fakat genişleyici para ve maliye politikalarının uygulanması sonucu enflasyon yeniden yükselmiştir. Ekonominin mevcut yapısı ve işleyişi, para arzının kontrol altına alınamaması, sıkı para politikasının uygulanmasında alt yapıda eksikliklerin bulunması, likiditenin kolayca kontrol edilememesi, enflasyonu kontrol altına alınamamasındaki sebeplerdendir. Hükümet kamunun ekonomideki etkinliğini daraltarak bazı vergiler üzerinde indirimler uygulamıştır. Bir yandan kamu kesimi harcamalarında tasarruf sağlanmamış, harcamalar kontrol altına alınamamıştır. Kamu harcamaları iç ve dış borçlanmayla karşılanmış ve harcamalar sürekli artmıştır. Kamu harcamalarında sürekli artış meydana gelirken, enflasyondaki yükselişe iç ve dış borç stoklarındaki büyümeye bağlı olarak kamu harcamaları içerisinde faiz ödemelerinin ağırlığı artmıştır. Kamu kesimi transfer harcamalarının toplam kamu harcamalarının içerisinde oranı 1981 yılında %19,3 iken, 1989 yılında %37,7'ye, 1991 yılında %40,5'e ulaşmıştır. Kamu kesimi yatırım harcamaları 1981 yılında %35,2, 1991 yılında %26,4 'e gerilediği görülmüştür. Hükümet sermaye piyasasından daha fazla kaynak elde edebilmek için sürekli uğraş içerisinde olmuştur. Sermaye piyasasından borçlanma, gelir ortaklığı senetlerinin kar paylarının artırılması ve devlet tahvili faizleri yükselterek gerçekleşmiştir. Bu

borçlanma politikasıyla birlikte yüksek faiz politikası özel kesimin reel yatırımlarının azalmasına sebep olmuştur. Makro iktisatta “crowding out” olarak isimlendirilen olgu, 1990’lı yıllarda yoğun olarak yaşanmıştır. Diğer yandan özel kesim yatırımları daha hızlı sonuç alabilmek adına farklı alanlara yönelmiştir.

Sanayi sektöründe gelişmeler sınırlı kalırken, ulaştırma, turizm ve ticarete yatırımlar artmıştır. 1980-89 dönemi incelendiğinde 24 Ocak Programı’nın fiyat istikrarını sağlama da pek başarılı olamamıştır. Para ve maliye politikaları uzun dönem istikrar sağlayan ve büyümeye hizmet edebilecek yasal ve kurumsal yapıya oturtulmamıştır. Üretimin gerçekleşmediği, daha çok dış kaynak kullanmaya dayalı bir dönem yaşatılmaya çalışılmıştır. Özel sektöre sağlanan teşvikler, ulaştırma, turizm ve haberleşme alanındaki alt yapı yatırımları ekonomide sonraki yıllarda katma değer üretiminde önemli derece katkı sağlamıştır. 1984-1988 dönemi ihracatın teşvik tedbirleri ile desteklendiği bir dönemdir.

Bu dönemlerde ihraç malları fiyatını ucuzlatmak ve yabancı sermaye girişini cazip hale getirmek amacıyla Türk Lirası dolar karşısında %40 seviyesinde devalüe edilmiştir. 1989 yılından sonra konvertibiliteye geçiş yapılarak nominal döviz kurundaki yükselme yıllık enflasyonun gerisinde kalarak TL iç piyasada çok fazla değerlenmiştir. 1988-93 ithalat yavaşlamış, ihracat artışı da yavaşlamıştır. Dış ticaret açığı dolayısıyla cari açık da artmıştır. Kamu bütçesi açıklarını ve cari açıkları finanse etme amacıyla uluslararası piyasadan sağlanan kaynaklarla faiz döviz kuru dengesine dayalı politikalar kullanılmıştır (Şahin, 2007: s 191-208).

1988-1993 dönemi dış kaynak kullanımına ve iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisi sürdürülmüş fakat GSMH’da istikrarlı bir büyüme sağlanamamış, istikrarsızlık daha da artmıştır. 1988 yılında büyük stagflasyon yaşanmıştır. Parasal ve mali önlemlerle stagflasyon aşılmaya çalışılmıştır. Dış kaynak girişimlerini teşvik etmek amacıyla mevduat faiz oranları yükseltilerek, yabancı sermaye girişi yüksek faizlerle teşvik edilmiştir. İhracat gelirlerinin tamamının yurda getirilmesi sağlanmıştır. Kamu gelirini arttırmak için kamu hizmetlerinden alınan resim ve harçlar ile taşıt alım vergileri arttırılmıştır. Dolayısıyla hazine bonosu, devlet tahvili ve döviz hesapları üzerinden alınan vergiler kaldırılarak, finansal piyasalardaki kriz adeta durmuş fakat enflasyon %50’den %60’a kadar yükselmiştir. 1988-89 yılları büyümenin resmen durduğu yıllar olarak bilinmektedir. Stagflasyon Türkiye’yi uluslararası ilişkilerde daha da

serbestleşmeye taşımıştır. Döviz kurları, finansal piyasaların ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda cari işlemler bilançosunda değişen bir fiyat olarak değil, daha çok sermaye hareketlerinin belirlediği fiyat olarak ortaya çıkmıştır. Faizlerin yükselmesi finansal piyasalarda dengesizlik yaratmıştır. Finansal piyasaların serbestleşmesi ile hükümet, makroekonomik politikalarla piyasaya doğrudan müdahale edememiştir. Hükümet yalnızca makroekonomik değişkenleri etkileyen parametrelerle ekonomiye dolaylı yollardan müdahale edebilir. 1980’li yıllarda devam eden dış kaynak kullanımı ve dış borçlanma 1988 yılından sonra da devam etmiştir. Türkiye, borç aldığı anapara taksitlerini ve faizlerini düzenli olarak ödemesine karşı dış borçları artmış, 1993 yılında dış borç stoku 67,3 milyar doları geçmiştir. Dış borç stokunun vade yapısında da bozulmalar meydana gelmiştir. Kısa vadeli borçların toplam dış borç stokundaki payı dört sene içerisinde 1989 yılında %13,8’den 1993 yılında %25,1’e çıkmıştır (Şahin, 2007: s 191-208).

1985-89 yıllarının ilk yarılarında ekonomi canlılık kazanırken, ikinci yarısında ekonomide durgunluk yaşanmaktadır. 1986 yılında, iç talebin artması ve petrol fiyatlarının düşmesi ile dönem sonu hedeflenen büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Yüksek büyüme hızları, kamu kesiminin yatırım tasarruf farkının artmasına neden olmaktadır. Böylece arz talep eşitsizlikleri sonucu enflasyon oranının da yükselme meydana gelmiştir. Toplam kamu gelirlerinin içerisinde, vergilerin, faktör gelirlerinin ve vergi dışı toplam gelirlerin payı yükseltileceği hedeflenmiştir. Dönem sonu toplam kamu gelirleri kapsamında vergilerin, faktör gelirlerinin ve vergi dışı normal gelirlerin payının yükseltileceği öngörülmüştür. Sosyal fonlardaki kaynak açığının artarak dönem sonu bu açığın %50 olacağı hedeflenmiştir. Yüksek büyümelerin sonucunda kamu gelirlerini arttırarak, kamu açıklarını kısma amaçlı kamu yatırımlarının azaltılması amaçlanmıştır. 1985-1989 yılları arasında kamu gelirleri içerisindeki vergilerin, faktör gelirlerinin ve vergi dışı normal gelirleri artmıştır. 1985 yılında ihracat miktarı beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. 1986, 1987, 1988 ve 1989 yıllarında ihracat rakamları beklentilerin altında bir seyir izlemiştir. İthalat 1985, 1987 yıllarında hedeflenen miktarın üzerinde bir seyir izlerken, diğer yıllar hedeflenenin altında bir seyir izlemiştir (Alacahan, 2008: s 21).

Türkiye, 1990 yılından itibaren krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Dışsal neden olarak Körfez Savaşı’ndan Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Irak’a uygulanan ambargo, Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerini daraltmıştır. Kuzey Irak’ta var

olan siyasi otorite boşluğu Güneydoğu Anadolu’da terörün artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik dengeleri bozulmuştur. Bunlara ek olarak kamu bütçe dengesinin bozulması, kamusal yapısal sorunları daha da arttırmıştır. Ekonomik programların daha hassas ve kırılgan bir yapıya sahip olması ve finansal piyasaların serbestleşmesi, 1994 krizini, 1990-2000 yılları arasında II. Dünya Savaşı’nın ardından en büyük ekonomik daralmasını yaşatmıştır (Gaytancıoğlu, 2010: s 142).

1993 yılı sonlarında ve 1994 yılı başlarında Türkiye, krizi yönetmede başarısız olmuştur ve yanlış uygulamalara başvurulmuştur. Uygulanan iktisadi kararlar krizin boyutunu arttırmıştır. 1993 yılında siyasi otorite, kamunun faiz yükünün yüksek olduğunu belirtmiş, uygulanacak olan politikalar kısa dönemde faizi düşürmeye yönelik olması amaçlanmıştır. Yüksek cari açık da devalüasyonu tetiklemekte ve döviz talebini arttırmaktadır. Uygulanacak istikrar programının amaçlarında enflasyon seviyesini azaltma, TL’ye bir kararlılık kazandırma, dış satımı artırarak ekonomik ve toplumsal açıdan bir gelişme süreci yakalamaktır. Bu hedeflere ulaşmak için kamu kesimi açıklarını azaltma ve bir takım yapısal düzenlemelerle gerçekleştirilecektir. Kararlar, yapısal düzenleme içerisinde sınırlı vergi yasası değişikliği ile ekonomik kuruluşların özelleştirilmesi olarak ele alınmıştır. 1994 yılının sonuna kadar THY, Tüpraş, Havaş, Erdemir, Petrol Ofisi kısmen veya tamamen özelleştirilmiştir. 1995 yılında da TEK ve PTT özelleştirilmiştir. Bankacılık alanında yine 1994 yılında Sümerbank ve Etibank’ın hizmetlerinin özelleştirilip Emlak Bank’ın halka açılımı sağlanmıştır. 5 Nisan kararları, döviz kuru, ödemeler dengesi, faiz oranları, kamu dengesi ve parasal büyüklükler üzerinde etkileri sınırlıdır. 1994’te yüksek devalüasyon sebebiyle dış alımda bir yavaşlama görülürken dış satımda bir artış meydana gelmiştir. 1996 yılında dış ticaret çok fazla büyümüştür. 1996 yılı sonrası faizlerde azalma meydana gelmiştir. Yüksek oranda faiz ödemesi kamu için yatırım harcamalarından vazgeçmek demektir. 1994 krizi yoğun bir finans krizi ile meydana gelmiştir. Hane halkları, bankacılık sektörü, özel kesim döviz cinsinden borçludur. Türkiye’de önceki yıllarda farklı devalüasyon ve istikrar kararları uygulanmıştır (Turan, 2011: s 62-64).

İstikrar programı ile kalıcı istikrar sağlamak için kamu kesiminde gelir gider dengesinin sağlanması gerekliliğinden dolayı 1994 yılında hiçbir özelleştirme programı gerçekleştirilmemiştir. Kamu dengesinin sağlanması için kısa dönemde özelleştirmenin hızlandırılması hedeflenmişti fakat hedefler gerçekleştirilmemiştir. Uzun dönemde kamu

dengelesinin sağlanabilmesi için kamu da israfın önlenmesi, tasarrufa geçilmesi ve normal gelirlerin artırılması gerekmektedir. Fakat bu hedeflere de ulaşamadığı görülmüştür. 1994-97 yıllarında GSMH içinde bütçe gelirlerinin oranı yükselme umudunun aksine düşmüştür. Harcamalarda ufak bir gerileme meydana gelirken, 1994'ten sonra borçlanma gereği tekrar artmıştır. Devlet borçlarını ve bu borç faizlerini ödemek için yüksek faizden borçlanmaya devam etmiştir. 1995'te hazine bonosu ve devlet tahvili faizi %150'yi aşmasına rağmen satışlar devam etmiştir.

Yapısal reform içeren uzun vadeli önlemler uygulanamamış ve özelleştirmede kayda değer bir gelişme yaşanmamış ve kamu idaresi yeniden yapılanmamıştır. 1955 yılının ikinci yarısında bunalımlar yaşanmış ve erken seçim kararları alınmıştır. Bununla birlikte ekonomik istikrarsızlık kronik hale gelmiş ve istikrar programının uygulanması mümkün olmamıştır. Mal piyasasındaki talep daralması ekonominin tüm sektörlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bazı sanayi dallarında dayanıklı tüketim malları ve otomotiv sektöründe kapasite kullanım oranı üçte bir oranına inerek, imalat sanayinin bütününde kapasite kullanım oranı %64'e düşmüştür. Makine sanayinde üretim yarı yarıya düşmüş, sınai hasıla da bir önceki yıla göre %18 seviyesinde gerilemiştir. 1995 yılının ilk çeyreğinde GSMH'daki gerileme devam etmiştir. İkinci çeyrekte itibaren ekonomi toparlanma sürecine girmiştir. Yılın ilk çeyreğinde nihai yurtiçi talep %6,6 gerilemiş, yılın ikinci çeyreğinde %12,5 seviyesinde yükselmiştir. GSMH 1995 yılında bir önceki yıla göre %8,1 oranında büyümüştür. Büyüme büyük ihtimalle yurt içi talepten kaynaklanmış ve dış talebin etkisi negatif olmuştur. 1995 yılında Türkiye ekonomisinin pek başarılı bir yıl geçirmediği görülmektedir. Ekonomide yapısal sorunların yanında devam eden istikrarsızlık yüksek oranlı bir büyümenin mümkün olmayacağını ortaya koymuştur. Bununla birlikte 1996 yılında GSMH büyümesi %7 oranında, 1977 yılında ise %8 oranındadır. Bu olumlu gelişmeler özel sektör dinamizmi ve iç piyasadaki canlılıkla birlikte meydana gelmiştir. Ekonomik bunalım ve istikrar programının uygulanması Türkiye'yi 5 Nisan istikrar programına götürmüş, halkın ortalama refah seviyesi düşmüştür. 1992 yılında kişi başına gelir 2184 dolara gerilemiştir. 1993 yılında 3004 dolara yükselmiş, 1994 yılında 2184 dolara düşmüş, 1993 yılındaki refah düzeyine 1997 yılında kişi başına 3048 dolar gelir seviyesiyle ulaşılmıştır. Ekonomik ve istikrar programı halkın refah düzeyini epey olumsuz etkilemiştir. Daha çok emek geliri elde edenler olumsuz etkilenmiştir. 1994 programının temel amacı enflasyonist baskıyı

bitirmek ve ekonomik istikrarı sağlamaktır. Fakat 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin rekorunu üstlenerek TEFE %149,6'ya ve TÜFE %125,5'e yükselmiştir. 1996 yıllarında TÜFE artışı %80 enflasyona alışkın duruma gelmiştir. Kamu kesimi Merkez Bankası kaynaklarına başvurarak emisyon hacmini genişletmiştir. Diğer yandan hükümet %125 oranındaki faiz oranları ile borçlanmayı sürdürmeye devam ettirerek fiyat artışı ve faiz artışını kronik hale getirmiştir. Bütçe açıklarının ve parasal genişlemenin devam etmesi 1997 yılında enflasyonu %100'e ulaştırmıştır. Ekonomide istikrarsızlık devam ettikçe likidite ihtiyacı artmıştır. Kamu bütçesindeki yapısal dengesizlikler hükümeti para basmaya ve yüksek faiz ile borçlanmaya zorunlu kılmıştır (Turan, 2011: s 67-69).

5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programında alınacak önlemler, ekonomide bozulan dengeleri yeniden düzelterek istikrarı sağlama, yapısal iyileştirmeyi ve uzun vadeli kalıcı hedefleri yeniden toparlamaktır. Piyasalarda fiyatlardaki yükselmenin durdurulması gerekmektedir. Kamunun ürettiği mallarda ciddi zamlar yapılmıştır. Ürünlerin bir kısmında altı ay süre ile diğer kısmında yıl sonuna kadar yeni fiyatlamanın getirileceği umuduyla halkın enflasyon beklentisi kırılmak istenmiştir. Halkın satın alma gücü düşürülmüş ve talep aşağı yönde çekilmiştir. Özel kesimden ücret ayarlamalarına uyarak istikrar programı hedefleri doğrultusunda davranılması istenmiştir. Kamunun ürünlerine yapılan zamlar yalnızca fiyat istikrarı kapsamında değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda kamu kesiminin gelirlerinin de arttırması amacı taşımıştır. Döviz kurlarının daha yüksek seviyelerde dengelenmesi amacıyla döviz piyasası serbest rekabet koşullarında terk edilmiştir. Faiz artışlarıyla döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmaya çalışılmıştır. TCMB' nin ücret, faiz ve döviz kuru için belirlenen hedeflerle uyumlu yürütülmesi için parasal büyüklükleri kontrol altına almak gerekmektedir. Hazineye açılan kısa vadeli avansların azaltılması hedeflenmiştir. Bankalardan mevduat kaçışını engellemek ve likit fonların döviz yöneldiğini engellemek amacıyla faiz haddi yükseltilmiştir. TCMB bankaları rahatlatmak adına reeskont kredileri genişletilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda üretim gerilemiş, kapasite kullanım oranı azalmış ve işsizliğin arttığı görülmüştür. Kamu harcamalarında tasarrufu sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır. Cari harcamalarda %30 oranında tasarruf edilmiş ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla gerekli mal ve hizmetler kısıtlanmıştır. Geçici işçi alımı ve kamu personeli alımları durdurulmuştur. Ücret ve maaşlar enflasyonun altına indirgenerek, bütçe imkanları ile sınırlı şekilde arttırılacağı belirtilmiştir. Kamu yatırımlarının da yap- işlet-

devret yönetimi ile yapılacağı kararlaştırılmıştır. Tarımda destekleme alımları sınırlandırılmış, sübvansiyon alımları kaldırılmış KDV ödemeleri aylık değil de yıllık olarak ödenmesi yöntemlerine geçilmesi tasarrufa yönelik adımlardır (Şahin, 2007: s 220-271).

5 Nisan 1994 kararlarının ağırlık verildiği nokta nokta kamu gelirlerini harcamalarını azaltmak ve kamu gelirlerini artırmaktır. IMF ile yapılan Stand-by anlaşması ile mali disiplin ağırlıklı bir program uygulamaya konulduğunu göstermektedir. 5 Nisan İstikrar programının uygulamaya konulmasında geç kalınmıştır. Koalisyon hükümeti aldığı kararlarda kararlı davranmamıştır. Ayrıca kendi içinde destek bulamamış dolayısıyla sonuç alamamıştır (Gaytancıoğlu, 2010: s 143).

Türkiye ekonomisi 1994 yılına sıkıntılı bir dönemde girmiş ve yaşanan iktidarsızlık ciddi bir kriz halini almıştır. Krizin boyutunu önlemek ve makroekonomik dengesizlikleri düzeltme adına 5 Nisan kararları istikrarı göreceli bir şekilde sağlamıştır. Fakat yapısal sorunlara kökten çözümler getirilememiştir. Dolayısıyla istikrar genellikle hassas dengeler üzerinde durmuştur. 1995 yılı 1994 yılına nazaran daha durgun ama tedirgin bir şekilde girmiştir. Tedirginliğe sebep olarak temel olgu tasarrufların kısa vadeler içerisinde sıkıştırılmasıdır. İç borçların vadesinin altı ayı, mevduatların üç ayı geçmemesi ileriye yönelik tahminleri zorlaştırmıştır. Uzun dönemde istikrarlı büyüme için gerekli yatırımları ve ekonomik faaliyetleri de etkilemektedir. Bu durumda uzun dönemde ekonomik kararların alınmasında güven ortamının kalıcı bir şekilde oluşturulması ekonomi gündeminde çok önemli bir sorundur (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TUSIAD], 1995: s 89).

1995 yılında yurtdışından kaynak temini sınırlı kalırken, faiz ve anaparanın geri ödenmesi beklenmiştir. Bu yılda istikrarın korunması ve kaynak harcama dengesini dikkate alan bir ekonomi politikasının oluşturulup uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu politikanın temel amacı genellikle enflasyonist beklentilerin azaltılması, kamu açıklarının küçültülmesi ve yurtiçi tasarrufların artırılması olmalıdır. 1995 yılında bir önceki yılda küçülen toplam talebin, 1993 yılı fiyatları ile %5.1 oranında artırılması hedeflenmektedir. Toplam yatırımların %15.9, sabit sermaye yatırımlarının %6.1, tüketim harcamalarının %2.3 oranında artacağı hedeflenmektedir. Yurtiçi tasarrufların da %12.1 oranında artarak milli gelire oranı %22.9'a yükselmesi hedeflenmektedir. Kamu

tasarruf açığının azalacağı, tasarruflarda görülen artışın özel kesimden kaynaklanacağı tahmin edilmektedir (TUSIAD, 1995).

Tablo 2.2:1993 Fiyatlarıyla Kaynaklar- Harcamalardaki % Değişme

	1994	1995
GSMH	-3.8	4.4
GSYH	-2.8	4.8
Dış Kaynak	5.7	-0.7
Toplam Kaynaklar	-9.0	5.1
Sabit Sermaye Yatırımı	-15.7	6.1
Stoklarda Değişim	-3.1	1.9
Toplam Tüketim	-3.1	2.3

Kaynak: (TUSIAD,1995).

Tablo 2.2'ye göre, 1995 yılı programı makroekonomik denge çerçevesinde sabit fiyatlarla %4.4 oranında, cari fiyatlarla da % 49oranında büyüme amaçlanmaktadır. Böylece GSMH'nin cari fiyatlarla5.993 trilyon TL, dolar olarak 141.7 milyar dolar olacağı öngörülmektedir. Kişi başına gelir de 2.267 dolara ulaşmış olacaktır. 1995 yılı programının başarılı olması için kamu kesimi açığının küçülmesi gerekmektedir. Kamu gelirleri arttırılırken, kamu harcamaları da hızlıca azaltılmaktadır.1995 yılında vergi gelirlerinin oluşturulması da pek mümkün görülmemektedir. Ayrıca faiz oranlarının devamlı yükselmesi, kısa vadeler üzerinde borçlanmanın yoğunlaşması harcamalarda ve faiz giderlerinde sapmaların meydana gelmesi beklenmektedir. Beklenen hedefler kısa vadede hızlı bir gelişme gösterirse eğer, faiz giderleri bir sonraki seneye aktarılabilir ve borçlanma uzun vadeye yayılabilir.

1994 yılında kitlerin kapatılması veya durumlarının iyileştirilmesi için kararlar alınmış fakat uygulanamamıştır. KİT açıkları sürekli artmıştır. KİT açıkları için istenilen hedeflere ulaşamamasına neden olmuştur. KİT açıklarının fiyat ayarlamaları ile daraltılması enflasyonu körükleyecek bu durum enflasyon üzerinde baskı kuracaktır. Bu açıdan bakıldığında 1995 yılı iddialı bir enflasyon hedefi içermektedir. 1995 ve sonraki yıllar için ekonomide güven ortamının sağlanması ve istikrarın sürdürülmesi için gerçekçi enflasyon hedeflerine ulaşmak gerekir. Diğer türlü beklentilerin olumlu yöne doğru değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Enflasyon hedefi belirlenirken tüm makro

dengelerin uzun dönemde gözetilmesi ve bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat 1995 yılı programı makro göstergeler ile enflasyon hedefi özellikle büyüme arasında anlamlı bir ilişki kurulmamıştır. Ekonomik büyümenin mevcut koşullarda sağlanması, dış borçlanma programının gerçekleştirmesine, cari işlemler dengesi hedeflerine ve kamu kesimi finansman dengesine titizlikle uyulması gerekmektedir (TUSIAD, 1995).

1995 ve 1996 yıllarından sonra 1997 yılında yüksek bir büyüme gerçekleşme ihtimaline rağmen, Türkiye sürdürülebilir bir kalkınma sürecine girememiş ve makroekonomik dengesizlikler düzeltilememiştir. 1997 yılı da ekonomik dengenin düzeltilmesi için ciddi adımlar atılmamıştır. Enflasyon ve TL'nin değer kaybı 1997 yılında da devam etmiştir. Türkiye ekonomisinde büyüme eğilimi iç talep genişlemesine bağlı olarak devam etmektedir. Yüksek büyümenin kaynağı da iç talep genişlemesidir. 1996 yılında sabit sermaye yatırımlarının %12,1 hızında büyümesi, 1997 yılında ise %7,9'a düşeceği tahmin edilmektedir. Kamu kesiminde sabit sermaye yatırımları artış hızı %17,7, özel sektörde de %5,3 olması hedeflenmektedir. Bu gelişmeler ışığında 1996 yılında sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranı %25,9 ve 1997 yılında %26,3'e çıkarılmıştır. GSMH içerisinde yurt içi tasarrufların payı aynı yıllarda %23,9'dan %24,4'e yükselmesi beklenmektedir.

Türkiye ekonomisi 1996 yılında %7,1 büyüme hızı göstermiştir. 1997 yılında ekonomik istikrar programı nedeniyle büyüme oranında gerileme meydana geleceği ve bu oranın %4 olarak kalacağı tahmin edilmiştir. Ancak toplam özel sektör tüketimlerinin ve yatırımlarının büyümesi GSMH büyüme oranını da yükseltmiştir. 1996 yılında sanayi sektörü hızla gelişmeye devam etmiştir. Sektörel olarak katma değer artışlarına bakıldığında tarım sektöründe %2,8 bir azalma meydana gelmiştir. 1996 yılında sanayi sektöründe %9,5 bir artış hedeflenirken hizmetler sektöründe %7 olması beklenmektedir. Yılın ilk dokuz ayında sektörler itibariyle en yüksek katma değer artışı sanayide %10,6 olarak büyümüştür. Tarım sektörü %1,2 oranında gerileyerek sabit fiyatlarla katma değer azalışı yaşayan sektör olmuştur. 1996 yılında kapasite kullanım oranı üretimdeki artışa paralel olarak %79 düzeyine yükselmiştir. 1997 yılının ilk çeyrekte kapasite kullanım oranı %78.8, ikinci çeyrekte %80.3, üçüncü çeyrekte %83.4 olarak görülmüştür. İşsizlik oranına bakıldığında ise 1996 yılında %9.3 seviyesinden 1997 yılında %8.5'e düşmesi hedeflenmektedir. Hizmet sektörü %3.3 oranla bu düşüşteki en önemli paya sahiptir. 1996

yılında kamu kesiminde reel ücret %4,5 oranında azalmış, özel kesimde ise reel ücretlerin %2.3 arttığı görülmüştür. 1997 yılının ilk yarısında özel sektörde reel ücretler artmaya devam etmiştir. Kamu kesimde ise aynı yılın ilk çeyreğinde %2,5 oranında gerilemiş, yılın ikinci çeyreğinde %17.4 ve üçüncü çeyreğinde % 13.7 oranında artmıştır. TCMB verilerine göre özel sektör fiyatlarının özel sektörlerde ücret artışlarının üzerine çıkmıştır (TUSİAD, 1998).

Kamu kesiminde transfer harcamalarındaki artış, kamu açıklarının hızla büyümesine yol açmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ye oranı 1996 yılında %9'a ulaşmıştır. 1997 yılında ise bu oranın % 0,4'e düşürüleceği hedeflenmiş fakat kamu açıkları giderek daha da artarak % 9.5'e ulaşmıştır. 1996 yılında toplam kamu harcamalarının GSMH içindeki payı %31.3'e ulaşmıştır. 1997 yılında kamu harcamalarının büyümesi faiz dışı harcamalardan kaynaklanmaktadır. GSMH içinde faiz dışı borçlanmalar % 1.7' ye yükselmiştir. Kamu açıklarının büyümesini etkileyen diğer faktör de işletmeciler KİT'lerin GSMH içerisinde bozulmalar yaratmasıdır. İşletmeciler KİT'lerin finansman dengesinde 1996 yılında bir bozulma meydana gelmiştir. 1992 yılında bütçe transferleri haricinde KİT'lerin borçlanma gereği % 4.5'e ulaşmış ve 1996 yılında giderek azalmış %0.1 finansman fazlası verdiği görülmüştür. Ancak 1997 yılında bir bozulma meydana gelmiş ve KİT finansman dengesi GSMH'da %1 açık vermiştir. Tarım destekleme alımları ve işçi ücretleri bu bozulmaya neden olmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında özelleştirme kapsamındaki kuruluşlarda %0.5 finansman açığı verileceği tahmin edilmektedir (TUSİAD, 1998).

1999 yılında seçim ekonomisi ve deprem felaketleri, kuraklık nedeniyle tarımdaki düşüşler, turizm gelirlerindeki gerilemeler gibi olaylar ekonomiyi son derece olumsuz etkilemiştir. Turizm gelirleri %26 azalmıştır. GSMH' da %6.1 oranında negatif büyüme meydana gelmiştir. Hükümet ekonominin tüm alanlarıyla ilgili düzenlemeleri içeren niyet mektubu IMF'ye sunmuştur. Böylece yeni bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmanın içeriği şu şekildedir: Enflasyon 2000 yılının aralık ayı sonunda TEFE' %20, TÜFE % 25 oranında olacak, GSMH %5 oranında büyüyecek, sıkı döviz kuru politikasına dikkatlice uyulacak, tarım sektörüne verilen kredi sübvansiyonları azaltılacak, enflasyon ve bütçe gelirleri üzerinden maaş ve ücret artışları belirlenecek, 2000 yılında 7.6 milyar dolar özelleştirme geliri hedef belirtilecektir. Stand-by anlaşması ile birinci ve ikinci yılda 1.5 milyar dolar, üçüncü yılda 1 milyar dolar olmak üzere mali

kaynak sağlanacaktır. Mali yönetim, sosyal güvenlik, tarım, vergi politikası alanlarında düzenlemeler yapılacaktır. Gerekli durumlarda IMF uzmanlarıyla görüşülerek ek tedbirler alınacaktır. 1999 yılında yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine bu istikrar programının ortaya konulması enflasyon ve faizlerde önemli düşüşlere yol açmıştır. Fakat enflasyonun düşmesi sonucunda talebin daraltılması ile işsizlikte ve reel ücretin düşmesinde yoğunluk yaşanmıştır. Alt gelir gruplarının da fakirleşmesine neden olmuştur. Emek verimindeki düşüş, tarım üretimindeki gerileme de bunlara ek olarak sıralanabilir (Karabıçak, 2000: s 60).

2.5.2. Türkiye'nin 2000- 2010 Yılları Yapısal Dönüşümü

Türkiye 1980 yılından sonra piyasa ekonomisine geçiş yapmış, 1994 ve 2000 krizleri ile karşı karşıya kalmıştır. 1990'lı yıllarda enflasyonun yüksek olduğu yıllardır. Yüksek enflasyon seviyelerinin yüksek faiz yaratması sonucu ile politika yapıcıların faizlerde aşağı yönlü baskı ekonomik krizin yaratılmasına sebep olmuştur. Krizlerden sonra ekonomik kalkınmayı devam ettirmek, TL'ye istikrar sağlamak ve ihracatı hızlandırmak adına 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. 1999 yılında Türkiye IMF ile imzaladığı Stand-by anlaşmasındaki programların temel amaçları; ülkede kalıcı dönüşümlerin yaşanmasını sağlamak, enflasyonu makul seviyelere düşürmek, reel faiz oranlarını azaltmak, büyümeyi sağlamak, iktisadi kaynakları daha verimli kullanmasını ve etkin dağıtılmasını sağlamak, vergilerden elde edilen gelirler çoğaltılarak faiz dışı fazlanın biriktirilmesiyle faiz oranının düşürülmesine ortam oluşturmak, bütçe açıklarının dış kaynaklarla finanse edilmesiyle elde edilen paranın likidite probleminin çözülmesini temin etmek olarak sayılabilir. Stand-by anlaşmasının daha ilk yılı olmadan Türkiye krize sürüklenmiştir. 1999 yılı itibariyle Türkiye ekonomisi, yıllardır devam edilen başarısız politikalar ve dış kaynaklı şoklar nedeniyle ekonomik bunalım içerisine girmiş ve köklü değişim ihtiyacı içerisine girmiştir. 1999 yılı itibariyle Türkiye ekonomisi, yıllardır devam edilen başarısız politikalar ve dış kaynaklı şoklar nedeniyle ekonomik bunalım içerisine girmiş ve köklü değişim ihtiyacı içerisine girmiştir. 2000 yılı ilk on ayı içerisinde büyüme meydana gelmiş fakat kur çıpası tüketim malları ithalatında artışlara neden olmuş ve dış ticaret açığı daha da artarak yapısal reformlar tamamlanamamıştır. 2000 yılından itibaren meydana gelen büyümeye bakıldığında GSMH içerisinde ilk çeyrekte %5,6, ikinci çeyrekte %6,4, üçüncü çeyrekte %7,8, son çeyrekte %8,3'lük bir büyüme görülmüştür. 2000 yılında GSMH büyüme oranı %5,6, enflasyon %25,0, cari denge %-

1,8, faiz dışı bütçe dengesi %5,7dir. Enflasyon hedefleri beklentilerin altında olmasına karşın, fiyat hareketlerinde bir durgunluk meydana gelmiştir (Demircan, 2018: s 60-67).

Ülke ekonomisinin dünyadaki diğer krizlerden etkilenmesi ekonomide istikrarsızlığa neden olmuştur. Başta kamu bankaları olmak üzere gitgide kötüleşen mali yapının düzeltilememesi Kasım 2000 krizinin yaşanmasına neden olmuştur. 2000 yılının gecelik faizi ağustos ayında %37,3, Eylül ayında %44,5 ve Ekim ayında %38,5'tir. Kasım

ayında bu oran ise %81,45'e ulaşmıştır. Faiz oranlarındaki dalgalanmalar finansal piyasalardaki durumun göstergesidir. Faiz oranlarındaki artış ve değişimler finansal piyasalarda baskı oluşmasına sebep olmuş ve panik havası yaratmıştır. 22 Kasım'da baş gösteren kriz, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde büyük oranda azalma meydana getirmiş, en düşük net döviz rezervi seviyesine ulaşılmıştır. Bu durumda TCMB, döviz rezervlerindeki erimeleri durdurabilmek adına faiz oranlarını yükselterek döviz talebini azaltmayı amaçlamıştır. Ancak bankalar likidite ihtiyacı içerisinde ellerindeki devlet iç

borçlanma senetlerini (DİBS) satmaya çalışmışlardır. Bu durum faizlerin daha çok artmasına neden olmuştur. Demirbank'a el konulmuş, bankalar arası piyasalarda gecelik faiz oranları 22 Kasım'da %210'a yükselmiştir. Yükselen faizler ve fon maliyetinin artmasıyla, bankalar likidite ihtiyacını karşılamak için portföylerindeki hazine bonolarını satmaya başlamışlardır. Bono fiyatları azaldıkça faizler yükselmeye başlamıştır. Merkez

Bankası, faizlerin artışını durdurmak adına bankacılık sistemini kurtarmak için likidite takviyesi yapmak durumunda kalmıştır. IMF ile yapılan görüşmeler ve Kasım krizinden sonra alınan önlemler piyasalardaki dalgalanmanın önüne geçilmiştir. Merkez bankasının

döviz rezervleri artarak faiz düşürülmüştür. 2000 yılından itibaren ülkenin büyük bankalarından olan Demirbank'ın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmesi dönemin önemli olaylarından. Demirbank'ın batma sürecinde risk yönetimleri ve hatalı yönetim politikaları etkili olmuştur. Bankanın batma süreci diğer bankaları da etkileyerek tedirgin etmiştir. Bankanın elinde yüksek DİBS' oranlarının bulunmasına rağmen, ulusal bankalardan da borç alamamıştır. Bundan dolayı Demirbank DİBS'lerin bir kısmını satarak elden çıkarmak istemiştir. Fakat diğer kamu bankalarının da kısa vadeli borç yüklerinin devam etmesi halinde faizlerin artmasına ve DİBS fiyatlarının düşmesine neden olmuştur (Demircan,2018: s 76).

19 Şubat 2001 tarihinde ekonomide bekleyişlerin ters gittiği ortamda siyasal tedirginlik ve problemler yaşanmıştır. Devlet yönetiminde kriz algısı, mali piyasalardaki

panikle başlamış olan süreç, yerli parayı savunmak için gecelik faizlerin çok yükselmesine rağmen, Merkez Bankası 20-21 Şubat 5 milyar dolarlık döviz satmıştır. Kamu bankalarının likidite ihtiyacını karşılayamaması sonucunda ödemeler sistemi kilitlenmiştir. Bankalarda büyük çöküşü önlemek için 22 Şubat'ta Türk Lirası'nın yabancı para birimler karşısında değeri dalgalanmıştır. TCMB, rezerv kaybını önlemek ve kur rejimini savunmak için piyasaya verdiği TL likiditeyi sınırlandırmış fakat bu uygulamalar sonucunda gecelik faizler % 1000'in üzerine çıkmıştır. TCMB'nin likidite yönetimi ve para politikası etkinliği 21 Haziran 2001 tarihinde ortadan kalkmıştır. Türkiye artık borçların çevrilebilirliği ve bankacılık sistemi sorunları nedeniyle en önemli ekonomik ve finansal krizle karşı karşıya kalmıştır. Para piyasalarında kamu bankalarının yükümlülüklerini yerine getirememesiyle ödemeler sistemi dengesi bozulmuştur. 21 Şubat'ta bankalar arası piyasalarda gecelik faiz %6200'e kadar çıkmıştır. TCMB döviz rezervi 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolara inerek rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olmuştur. 2000 Kasım krizinde döviz talebi yalnızca yabancılarla sınırlıyken, Şubat krizinde yerleşiklerin döviz talebine yoğunluğu olmuştur. 19 Şubat tarihinde bir doların satış kuru 686.500 TL iken 28 Şubat'ta 960.000 TL seviyesine ulaşarak on günlük kur artışı ile %40'lara ulaşmıştır. Kasım krizinde artan yükselen finansal endeks, Şubat krizinde büyük bir yükseliş yapmıştır. Enflasyonu düşürme programı da fiilen sonlanmıştır. Dalgalı kur sistemine geçildikten sonra Merkez Bankasının piyasanın ihtiyaçlarını karşılamasıyla, ödemeler sistemi yeniden işlev görmüş ve faizlerde nispi bir düşüş yaratmıştır. 2001 krizi, bankacılık sektöründe sorunları daha da arttırmış ve yeni sonuçlar meydana gelmiştir. Devalüasyon ve faizlerle bankacılık sektörü büyük kayıplar vermiştir. Durum böyle olunca bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi ve bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması zorunlu hale gelmiştir. Faiz artışları, kur dalgalanmaları, enflasyon, reel ekonomide kaynak aktarımını tamamen durdurmuş ve ekonomide yatırım kaybolmuştur. Şubat 2001 krizinden sonra bankacılık sisteminin çöküşünü engellemek için yapılan düzenlemeler devletin mali yükümlülüklerini arttırmıştır (Alarşlan, 2012: s 84-86).

2001 krizi ile bütün makroekonomik hedefler ve öngörüler tamamen ortadan kalkmıştır. Kur çıpasının terk edilmesiyle dalgalı kur rejimine geçilmesi dezenflasyon programından vazgeçilerek programın terk edilmesine neden olmuştur. GEGP olarak tanımlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, ekonominin ve kamu yönetiminin yeniden

yapılandırılması için altyapının oluşturulması gerekliliğini öne süren programdır. Programın genel amacı sürdürülemez boyutlara ulaşan kamu borçlarına neden olan borç dinamiğinin, bir dış yardıma muhtaç olmaksızın bir yapıya kavuşmasıdır. Bu amaca ulaşmak için makroekonomik dengenin kurulması gerekmektedir. Kamu kesimi borçlanma dinamiğinin yıkılması için ön koşul, bankacılığa yeniden işlerlik kazandırılması gerekmektedir. Bu nedenle GEGP, mali ve para piyasalarına ilişkin düzenlemeleri mecburi görmektedir. Bu konular üzerinden değerlendirildiğinde program parasal sermayenin krizden çıkış özelliği taşımaktadır. Türkiye'nin zorunlu yapısal reformları gerçekleştirmesi koşulunda, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkili bir şekilde yararlanacağı, küreselleşmeye daha iyi bir şekilde uyum sağlayacağı ve böylece ekonomik büyümenin ve iktisadi kalkınmanın hızlanacağı GEGP'in temel felsefesidir. Bu program para, sermaye, mal, hizmet piyasalarının serbestliğinin zorunluluğundan hareketle, her türlü denetimden eksik kalmış, yaşanan finansal krizlerden değil, popülist uygulamaları, müdahaleci politikaları ve yanlış yapılanmaları sorumlu tutmaktadır. Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması programda öncelik taşımış ve bu süreçte enflasyonun kontrolden çıkmaması için kamu borç yükünün artışı tercih edilmiş, parasal büyüklükler kontrol altına alınmıştır. Bu davranış, dalgalı kur rejimi çerçevesinde yerli paranın yabancı para karşısında daha fazla değer kaybını ve reel ücretlerin çöküşünü engellemiştir. Kamu maliyesinde faiz dışı fazla amaçlarına ulaşılması ve IMF kredilerinin kullanılması parasal hedefler konusunda iki ana faktör olmuştur. GEGP'nin IMF anlaşmasıyla desteklenmesi neticesinde 2001 yılı Mayıs-Aralık döneminde Dünya Bankası ve IMF'den 15,7 milyar dolarlık ek dış finansman sağlanmıştır. IMF'den sağlanan 1,3 milyar dolarlık kredinin 9,6 milyar dolarlık kısmının TCMB aracılığıyla Hazine'ye kullandırılması sağlanmıştır. GEGP yeni IMF anlaşması ile konsolide edilmiştir. 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu ile netleşen Stand-by anlaşmasında, borcun çevrilmesine dair 2002 yılından itibaren GSYH'nin %6,5'i oranında faiz dışı verilmesi amaçlanmıştır. 2001 sonrası borçlanmanın reel olarak azaltılmasında faiz dışı fazla hedefi önemli bir politika olmuştur. Faiz dışı fazla hedefi bir sonraki Stand-by anlaşmasında da önemini korumuştur. Dolayısıyla belirlenen hedefler doğrultusunda izlenen sıkı maliye politikasıyla kamu gelirlerini arttırıcı yöntemler önem taşımaktadır. 2002 yılından sonraki dönemlerin genel hedefi, bütçe disiplini ve piyasa ekonomisini destekleyen yapısal reformlar, bankacılık sistemine yönelik uygulamalar,

fiyat istikrar odaklı para politikalarının sonucunda düşen enflasyon ve reel faizlerle beraber gelen yüksek büyümeyle dışsal şoklar karşılığında kırılganlığın önemli ölçüde azalmasıdır. 1991-2001 yıllarında ortalama büyüme % 2,8, enflasyon % 75,9 oranındadır. 2002-2007 yıllarında ise büyüme % 6,8'e kadar yükselmiş, enflasyon % 13,9'a gerilemiştir. 2001 yılında uygulanan reformlar ve sıkı para politikası bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Enflasyonu kontrol altına alma amacıyla faizlerin yükselmesiyle, kısa vadeli yabancı yatırımlar artarak TL'nin aşırı değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu durum cari işlem açıklarına sebebiyet vererek dış finansman açığını arttırmıştır. Yüksek büyüme rakamları iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle dış tasarruflarla sağlanmıştır. Bu durumda dış borçlanma gerekli kılınmıştır. 2002 yılından beri finansman açıkları azaltılmış, mevcut borçların faiz dışı fazla aracılığı ile azaltıldığı görülmüştür. Yurtiçi faizlerin yüksek seviyede devam etmesi dış borç artışlarını devam ettirmiş ve özel kesimin toplam dış borç stokundaki payını arttırmıştır (Alarslan, 2012: s 88-90).

Türkiye ekonomisi 2001 yılındaki daralmadan sonra 2002 yılında tekrar büyüme sürecine girmiştir. Krizin ardından uygulanan para ve maliye politikalarının mal ve finans piyasalarındaki yapısal düzenlemelerle, sanayi sektörü başta olmak üzere bütün sektörlerde büyüme sürecinin başlamasına önayak olmuştur. 2000-2001 krizleri ardından GSYH'da sert düşüşler yaşanmıştır. 2001 kriz sonrası milli gelirde %9,5 oranında bir düşüş meydana gelmiş ve ekonomi büyük bir daralma ile karşı karşıya gelmiştir. Kriz ardından uygulanan yapısal reformlar ve makroekonomik politikalar ekonomideki kırılganlığı gidermiş tekrar canlanma sürecini başlatmıştır. 2002 yılının ilk çeyreğindeki aralıksız büyüme 2006 yılının ikinci çeyreğine kadar devam etmiştir. Krizin ardından Türk Lirası'nın serbest dalgalanmaya bırakılıp değer kaybetmesiyle ve iç talepte önemli oranda daralma meydana gelmesiyle firmalar krizden kaçış yolu olarak ihracata yöneldiği görülmüştür. 2002 yılında ihracattaki artış 2001 yılıyla kıyaslandığında %14,1 oranında artarak 35,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 ithalatı bir önceki yıla göre %23,7 oranında artarak 51,2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılında daralmadan canlanmaya geçiş yaşanması olumlu gelişmelerin başında yer almaktadır (Keskin vd, 2006: s. 65).

Tablo 2.3:GSYİHve GSMH'daki 6 Aylık Değişim (%)

	2001	2002
Tarım	-1,6	1,9
Sanayi	-5,2	7,7
İnşaat	-8,9	-4,2
Ticaret	-5,9	6,9
Ulaştırma	-7,7	4,0
Mali Kuruluşlar	2,1	-8,5
GSYİH	-6,1	5,2
GSMH	-8,5	4,7

Kaynak: (Ongun, 2012: s 11).

Ekonomiyle ilgili büyüme rakamlarını milli gelir istatistikleri ortaya koymaktadır. 2002 yılının ilk yarısında 1987 sabit fiyatlarıyla özel tüketim harcamaları binde 5, kamu tüketim harcamaları da %2,6 oranında artmıştır. Kamu tüketim harcamalarının bir kısmını oluşturan maaş ve ücretlerdeki artış %1,1'dir. 2002 yılında olumsuz gelişmelere bakıldığında bankacılık ve finans kesiminde bozulmalar meydana gelmiştir. Yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı banka mevduatları Eylül ayında 120.4 katrilyon TL'idi. Bu rakamın yalnızca %25'i kredi olarak kullanılmıştır. Geri kalanı devlet tahvilinde ve hazine bonosuna yatırılmıştır. Banka kredileri yılın ilk sekiz ayında %19,4 reel olarak azalmıştır. 2000 yılında mevduatın krediye dönüşüm oranı %45, 2001 yılında %30, 2002 Haziran sonunda %26 oranında gerçekleşmiştir. Bu olumsuzlukların temelinde reel sektörün yaşadığı sıkıntılı günlerin sürmesi, bankalardaki kötüleşme durumları ve dalgalı kur sistemiyle beraber arbitraj kazançlarının azalması yatmaktadır.

Ekonomideki diğer olumsuz unsur iç ve dış borçlanmadır. 2000 yılında iç borç stokumuz 58,4, 2001 yılında 99,7, Temmuz 2002 yılı itibariyle 80 milyar dolar olmuştur. İç borç stokunun devasa boyutlarda gerçekleşmesinin temel nedeni GSMH'de konsolide bütçe açığının devamlı artış göstermesidir. Bu oran 2000 yılında %10,3, 2001 yılında %18'dir. Reel faiz hadlerinin %20'nin altına inmesini bütçe ve kamu açıkları zorlaştırmaktadır. Türkiye'de iç borçlanma 2002 yılının mayıs ayında %50'lere inmiş, temmuz ayında %70'lere yükselerek bu alana ilişkin genel hedeflere ulaşma da zorluk yaşanmıştır. Borç dinamiklerinin üstesinden gelinmesinin bir diğer yolu iç ve dış kamu borçlarına harcanan reel faizlerin büyüme hızından az olması olarak belirlenmiştir. İç

borçlanmada reel faizler %12 seviyesine çıkmıştır. 2001 yılında Türkiye'nin dış borcu 5 milyar doların altında bir seyir izlemiştir. Dış borçlarla ilgili tek olumlu gelişme 2001 yılından beri dış borçların vade yapısının düzelmesi ve kısa vadeli dış borç stokunun içerisindeki payının %24 seviyesinden %12 seviyelerine gerilemesidir. 2003 yılında 10,8 milyar dış borç geri ödenmiştir. Bu rakamın 3.1 milyar doları faiz ödemeleridir (Ongun,2012: s 11-15).

Türkiye ekonomisi 2001 Krizi ardından hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Kriz sonrasında sürdürülebilir büyüme kavramı için enflasyonu kalıcı olarak düşürülmesi gerekli görülmüştür. Reel faizler kademeli şekilde düşürülerek ertelenen yatırım ve tüketim harcamaları için uygun koşulların tekrardan oluşturulmasına için çaba harcanmıştır. Makroekonomik temellerin tekrardan güçlenmesiyle birlikte Türk Lirası değerlenmeye girmiştir. 2002 yılında genelde stok birimlerine ve ihracata yönelik olan büyüme eğilimi 2004 yılında yatırım ve tüketim harcamalarının canlanmasıyla daha da güçlenmiştir. 2002 yılında milli gelir %7,9 iken 2003 yılında %5,9 artmış ve 2004 yılında ilk dokuz ayda %9,7 oranında büyümüştür. 2004 yılı boyunca %8-9 oranında hedeflenen büyümenin ekonomide yayılmaya devam etmesi sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Ekonomik temellerin güçlenmesi ile oluşan iyimserlik havası, 2004 yılındaki ani ivmelenmenin önemli noktalarından biridir. İleriye dönük beklentilerdeki düzelmeye karşı Merkez Bankası, Şubat, Mart, Eylül ve Aralık aylarındaki kısa vadeli faiz oranlarında ikişer puanlık indirimler yapmıştır. Merkez Bankası 2004 yılı içerisinde dört kez faiz indirimine gitmiştir. Faizlerin düşmesiyle dayanıklı tüketim malları ve özel kesim makine teçhizat yatırımları tekrardan canlanmıştır. Uygulanan sıkı maliye politikası nedeniyle kamu harcamalarında gerileme meydana gelmiş, 2004 yılının ilk dokuz aylık zaman diliminde GSYH büyümesine en büyük katkıyı özel kesim sağlamıştır. 2004 yılında özel kesim tüketim harcamalarında enerji, ulaştırma, haberleşme ve hizmetlere yönelik harcamalarda son üç yıldır önemli bir değişiklik görülmezken, gıda ve içecek tüketiminde durgunluk yaşanmıştır. Böylece krizin en çok etkilediği dayanıklı ve yarı dayanıklı mallara yönelik harcamalar çok yüksek oranda artarak özel tüketim harcamalarının da belirleyicileri olmuşlardır. 2004 yılında enflasyon hedeflenenin 2.7 puan altında kalarak %9.3'e ulaşmıştır. Uygulanan sıkı para ve maliye politikası sonrasında ekonomide güven ortamının sağlanmasıyla enflasyon beklentilerinin başarılı bir şekilde yönetilmesine olanak sağlamıştır. 2004 yılında yıllık toplam fiyat artışı %10,6

oranında gerçekleşmiş, konut %15,3, eğitim %18,6 lokanta %19,6 oranlarında fiyat artışları dikkat çekmiştir. 2002 yılındaki dalgalı bir yol izleyen faiz oranları, 2003 yılında piyasalarda ortaya çıkan olumlu beklayışlerle beraber gerileme sürecine girmiştir. 2004 yılında borç koşullarındaki iyileşme de devam etmiş fakat arada ortaya çıkan olumsuz konjonktür faizler üzerinde oynaklıklar meydana getirerek bu iyileşmeyi sınırlandırmıştır. ABD Merkez Bankası'nın meydana getirdiği faiz artırımları ile Türkiye'nin AB'ye üye olma sürecindeki belirsizlikler, yıl boyunca artan dış açıklar borçlanma üzerindeki iyileşmeleri kısıtlayan faktörler arasındadır. Bu gelişmelerle beraber 2004 yılı aralık ayında ortalama faiz %23 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisini yıllardır yoran yüksek enflasyon, TL'nin fonksiyonlarını yitirmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla para ikamesi ekonomik birimlerce benimsenmiştir. Dolarize olmuş ekonomide para politikaları da etkinliğini yitirmiştir. 2001 krizinin ardından nominal kur çapa olarak kullanılan ekonomik program da terk edilerek para politikalarındaki güvenilirliği yok etmiştir. Kriz sonrasında uygulanan ekonomik programda dalgalı kur sistemi benimsenerek Merkez Bankası'nda bağımsız bir yapı hakim olmuştur. 2004 yılında Merkez Bankası parasal hedeflemenin yanında bekleyişlere yön vermede etkili bir çapa olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaya devam etmiştir. Başka bir ifadeyle örtük enflasyon hedeflemesi olarak nitelendirilen ve gelecek dönem enflasyonuna dikkat çeken bir para politikası hedeflemesi benimsenmiştir. Bundan hareketle, dönemler itibarıyla parasal büyüklükleri için enflasyon hedefi ile tutarlı hedefler konulmuş fakat para politikası kararlarında bir sonraki döneme yönelik gelişmelerin belirleyici olması amaçlanmıştır. Böylece Merkez Bankası'nın enflasyon bekleyişlerini kısa vadeli faizler üzerinden şekillendireceği ve enflasyonun çapa görevi görmesi hedeflenmiştir. Geriye bırakılan son iki yılda hedeflenen enflasyon hedeflerinin tutturulmasından sonra 2004 yılı sonu için enflasyon hedeflemesi güvenilir bir nominal çapa olma niteliğini önemli bir şekilde arttırmıştır. 2002 ve 2003 dönemlerinde enflasyonla mücadele de elde edilen başarının ardından, 2004 yılı öngörülenin altında bir enflasyon hedeflemesiyle bitmiştir ve bu durum fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik önemli sinyaller vermiştir. 2004 yılında enflasyon hedefi ekonomik birimlerce yatırım ve tüketim kararlarında güçlü bir referans noktası halini almıştır (TUSİAD,2004).

2004 yılında açık enflasyon hedeflemesi için gerekli uygun koşullar tam olarak uygulanamamıştır. Hassas borç dinamikleri çerçevesinde para politikası araçlarının etkisi

faizler genel düzeyi üzerinde sınırlı kalmıştır. 2001 kriz sonrasında sabit kur rejimi terk edilerek benimsenen aktif para politikası olmuştur. Merkez Bankası, döviz kurlarının piyasa fiyatlarında belirlendiği ortamda, faiz oranlarını enflasyona yönelik etkili bir şekilde kullanmıştır. 2002 ve 2003 dönemlerindeki olumlu konjonktür, Merkez Bankası'nın bu dönemlerde altışar kez faiz indirimi gerçekleştirmesine neden olmuştur. Merkez Bankası'nın faiz yönetimini kolaylaştırması 2004 yılında en temel etken olmuştur. Farklı bir ifadeyle, Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranlarının serbest kur rejimi etkisiyle kontrollü olarak düşürülmesiyle, ileriye dönük enflasyon bekleyişlerini şekillendirme ve geçmişe dönük enflasyon bekleyişlerini ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur. Kısa vadeli faiz oranları ile faizler genel seviyesi arasında hedeflenen ilişki tam olarak sağlanamamıştır. Ekonomide döviz kurundan başlayarak, enflasyon ve faizin daha yüksek bir seviyeye taşınmasında siyasi kaynaklı gelişmeler etkili olmuştur. Merkez Bankası'nın faiz yönetiminde borç dinamiklerinde hassas yapının sürdürülüyor olması ayrı bir engel teşkil etmektedir. 2002 ve 2003 yıllarında enflasyon hedeflerinin beklenenin altında gerçekleşmesi, 2004 yılının aylık enflasyonunun yıl sonu enflasyon ile tutarlı bir yol izlemesi, enflasyon hedeflerinin güvenilir, sağlam bir çapa olma sıfatını güçlendirmiştir. Dışsal fiyatlar yıl boyunca artış trendini koruyarak maliyetleri olumsuz etkilemiştir (TUSİAD,2004).

Türkiye ekonomisi, 2005 yılı ekonomik göstergelerinde büyüme hızı %5, TÜFE ve enflasyonun %8 olacağı öngörülmüştür. Ekonomik büyümenin sürdürülmesinin yanında, enflasyon oranını daha da aşağı seviyelere çekmeye, mali ve parasal disiplinlerle hareketle borç stokunu azaltmaya ve faiz dışı fazla hedefine ulaşmaya devam edilmiştir. Ekonomide geleceğe ilişkin güven ve mevcut olan güven ve istikrar ortamının sürdürülmesiyle, makroekonomik göstergelerdeki iyileşme 2005 yılında da devam etmiştir. 2005 yılı GSMH 486.401 milyon YTL olmuştur (Ekonomik Rapor,2005: s.121).

Tablo 2.4:GSMH ve Sektörel Büyüme

	2005 Program Hedefi	Gerçekleşme	2006 Program Hedefi
Tarım	-1.7	5.6	1.5
Sanayi	6.5	6.5	5.1
Hizmet	5.3	7.6	5.7
GSYH	4.8	7.4	5.0

GSMH	5.0	7.6	5.0
GSMH(CariFiyatlarla)	480.963	486.401	541.857
GSMH (Milyar Dolar)	298	361	382

Kaynak: (Ekonomik Rapor,2005).

Tablo 2.4'e göre, tarım sektöründe % 1.7 küçülme olacağı hedeflenirken, sanayi sektöründe %6.5, hizmet sektöründe %5.3'lük bir büyüme hedeflendiği görülmektedir. Tarım sektöründe yıl sonunda %5.6, sanayi sektöründe %6,5, hizmetler sektöründe %7.6'lık bir büyüme meydana gelmiştir. 2005 yılında GSMH'nin 298 milyar dolar olması hedeflenirken, 361 milyar dolara yükseldiği görülmüştür. 2006 yılında cari fiyatlarla GSYH 54.857 YTL'ye yükselmiştir. Tarım sektöründe % 1.5, sanayi sektöründe % 5.1, hizmetler sektöründe %5,7'lik bir büyüme hedeflenmiştir. GSYH ve GSMH'de Tablo 2.4'te görüldüğü gibi %5,0 oranında bir büyüme hedeflenmiştir. 2006 yılında GSMH'nin 382 milyar dolar olması öngörülmüştür (Ekonomik Rapor,2005).

1998-2003 yıllarında dünya ekonomisinde büyüme hızı %3,3 olarak gerçekleşmiştir. 2004-2007 yıllarında bu büyüme hızı %5,1 düzeyine yükselmiştir. Söz konusu genişleme dalgası bir yandan merkez ülkelerin ticaret hacmini büyütürken, diğer yandan işsizlik oranını düşürmüştür. Bir süre sonra ABD'nin finans piyasasında meydana gelen bir kırılma bu olumlu gelişmeleri tersine çevirmiştir.2007 yılları ortalarında Mortgage (ipotekli) konut kredilerinin geri ödemelerindeki aksamalar, 2008 Kasım ayından itibaren derinlik kazanmıştır. Başka bir ifadeyle, ABD'nin finans piyasalarında yükselen balonun patlamasıyla istikrarsızlık dalgası patlak vermiş, liberal kapitalist sisteminin büyük bir kısmını etki altına alan ağır bir krize dönüşmüştür. Kriz önce sistemin merkezindeki diğer ülkeleri ve ardından çok sayıda çevre ülkesini etkilemiştir. ABD krizi, 2008 Kasım ayından itibaren hızlı bir şekilde yayılarak, liberal kapitalist sistemi kasıp kavurmuştur. Çevre ülkelerin büyük bir bölümünde ulusal paranın ve hisse senetlerinin değer yitirdiği, sermaye girişlerinin azaldığı, tahvillerin risk primlerinde bir azalma meydana gelmiştir. Finans piyasalarındaki mevcut belirsizlik ortamı, yatırım ve tüketim trendlerini olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz konjonktür, ABD'ye ihracat yapan ülkeler, başta Almanya ve Japonya, Asya ve Avrupa ülkelerinin büyüme performansını düşürmüştür. Dünya ekonomisi ciddi bir daralma ile karşı karşıya kalmıştır. 2009 yılı itibariyle çevre ülkeleri %2,5 oranında büyümüş olup dünya ekonomisi de %0.6

küçüldüğü görülmektedir. 2008 yılı hem Türkiye hem de dünya ekonomisi açısından dönüm yılı olmuştur (Ekonomik Rapor).

2008 yılında Lehman Brothers isimli yatırım bankasının batmasını ABD’deki krizin farklı bir çapı olduğunun göstergesiydi. ABD Merkez Bankası (FED) başkanı olan Alan Greenspan, bu krizi yüzyılda bir yaşanacak kriz olduğunu ve 1929 Büyük Dünya Buhranı’nda yapılan hatalardan kaçınma gereğinin olduğunu ifade etmişti. Türkiye 2008 yılının ilk çeyreğinde büyüme hızını %7,2’ye çıkarmıştır. İkinci çeyrekte, imalat sanayinde %9,1’den %4,8’e doğru bir düşüş meydana gelmiştir. Ticarete %9,9’dan %4,5 seviyesinde düşüşler yaşanmıştır. İnşaat sektöründe ise gerileme devam etmiştir. Bu düşüşlerin yanında ulaştırma, haberleşme ve depolama gibi kesimlerde de bir ilerleme beklenemezdi. Yoğun işçi çalıştıran bu kesimler yaşanan düşüşlerden dolayı işsizlikte artış göstermiştir. Tarım ve mali kesim hariç son çeyrekte ise tüm kesimlerde çöküş meydana gelmiştir. İnşaat sektörü %-14,0 oranında, ticaret % -15,9 oranında ve ulaştırma-depolama- haberleşme sektöründe %-7,4 oranında çöküşler yaşanmıştır. GSYİH ‘de % -6,5 seviyesine inerek çökmüştür. Dış ticaret açığı 70 milyar dolara ulaşarak tarihsel bir yıllık açık rekoru kırılmıştır. Aralık ayında işsizlik oranı %13,6 iken Mart’tan sonra da bu yükseliş tavan yapmıştır. İntiharlar, boşanmalar, borçlu alacak ilişkilerinde ölümler yaşanmıştır. Sanayide reel ücret %3 oranında azalmıştır.

Dış dünyadaki talep azalışı Türkiye’nin ihracatını on milyar dolar kadar azaltarak işsizliği de beraberinde getirmiştir. ÜFE yıllık artış hızı %6,4’ten %12,2 seviyesine çıkması, üretim maliyetlerinin artmıştır. İhracat fiyatlarının düşmesi, maliyetlerin artması üretimi vurmuştu. GSYİH’ nin büyüme hızı %1’in altına düşmüştür. Mali kesim ve tarım alanları krizden fazla etkilenmemiş büyüme hızları negatif olmamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 8 milyar dolar olarak azımsanmayacak seviyededir. Dış dünyada talep kısılması nedeniyle mal ihracatı 2008 yılının son çeyreğinde 10 milyar dolar kadar düşmesi, yılın bütününde ise ihracatın %30’a yakın oranda artması ilgi çekicidir. Fakat son çeyrekteki gerilemenin devam edeceği fikri yayılmaktaydı. 2009 yılının ilk çeyreğinde daralmalar artarak devam etmiştir. İkinci çeyrekte yine imalat, inşaat, ulaşım-depolama-haberleşme ve ticaret kesimlerinde daralmalar artmıştır. Son çeyrekte daralma devam etse de daralma oranları düşmüştür. Dördüncü çeyrekte inşaat sektörü % -6,6 oranında daralmaya devam ederken, imalat, ulaşım-depolama-haberleşme ve ticaret daralmayı %3,5 gibi pozitif oranlarla da olsa atlattır. Türkiye 2008 krizini 2009 yılının

son çeyreğine kadar yaşamıştır. Kısacası, Türkiye şiddetli ama göreceli bir finansal baskı yaşamıştır. Hem üretim hem işsizlik artışı ile ciddi bir reel kriz yaşamıştır. AB ve ABD’de süren sorunlarla birlikte izledikleri politikaların etkileri yakın geleceğe iyimser bir hava yansıtıyordu. Türkiye neo-liberal politikalar gereğince bu etkilere açıktır. 2010 yılının ilk çeyreğinde %11,7 ikinci çeyreğinde %10,3 oranında büyüyerek küresel bir rekor kırmıştır. Aynı dönemde OECD bölgesinde büyüme ortalaması %2,8, 27 AB ülkesinde %1.9 olmuştur. Latin Amerika’da 2008 yılında büyüme hızı %6 oranının altına inmemiştir. Asya ‘da pazar ülkeleri, Güney Kore, Filipinler ve Tayland hariç büyüme oranları %6’nın altına inmemiş, 2009 yılında da eksi bir büyüme göstermemiştir (Kazgan, 2017:288-289).

Küresel krizin etkisiyle gelişmiş ülkelerde bankacılık sektörü hükümetlerin sağladığı kaynakların desteğiyle ayakta durmaktadır. 2009 yılında ABD’de 140 banka batmıştır. Türkiye’de krize rağmen kamu bilançolarında kalıcı bir yıpranma yaşanmamış ve hiçbir banka batmamıştır. Türkiye, bankacılık sektörünün öz kaynak oranlarının AB ülkelerine göre daha çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bankacılık sektöründe öz kaynak karlılığı kriz boyunca yüksek seviyede istikrarlı bir şekilde sürmüştür. Kriz başlangıç yılında %18,6 olan öz kaynak karlılığı 2011 yılı Eylül ayında 14,6 seviyesine gerilemiş olsa da bu performans ile Türkiye Avrupa’da ilk üçe girebilme başarısını yakalamıştır. Bankacılık sektörünün toplam varlıkları finansal sektörün yaklaşık%86’sını oluşturmaktadır. Bankacılık sektörünün toplam varlıkları 2011 yılı Eylül ayında 1.214 milyar TL’ye yükselmiştir (Öztürk, 2012: s 116).

2.5.3. Türkiye’nin 2010 Yılı ve Sonrası Yapısal Dönüşümü

Türkiye ekonomisi uzun yıllardır darbelere ve siyasi müdahalelere maruz kalmış, bu durum ekonomide yapısal sorunlara yol açmış ve ülkenin dışa bağımlılığını arttırmıştır. Planlanan politikalar uygulanmış, toparlanma ve ekonomik kalkınma dönemleri yeni krizlerle sekteye uğratılmıştır. 2013 yılında Türkiye ekonomisinde, IMF’siz yeni bir süreç başlamıştır. Türkiye, 2013 yılı mayıs ayında IMF’ye olan borçlarının tamamını ödemiş, IMF ile yeniden anlaşma yapılması yönündeki baskılara da boyun eğmemiş hatta IMF’ye kaynak sağlama imkanı bile bulmuştur. Türkiye borç alan bir ekonomi durumunda iken, borç veren bir ülke konumuna gelerek başarılı geçiş dönemi yaşamıştır. 2013 yılında Türkiye’de ekonomik ve siyasi iktidarı tehdit eden girişimlerin başarısız olması sonrasında vesayet odakları bu kez 15 Temmuz 2016 yılında askeri darbe

girişiminde bulunmuşlardır. Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümleri sonucunda halk, darbe girişimi karşısında geçmişten çok farklı bir tepki göstermiştir. Darbe girişiminde halka karşı ateş açılmış, tarihte ilk kez Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bombalanmıştır. 15 Temmuz Darbe girişimi Türkiye ekonomisini kriz ortamına sürüklemeyi amaçlamış fakat başarılı olamamıştır (Karagöl, 2016: s 40-45).

Türkiye ekonomisi darbe girişimi sonrasında belirsizlikleri aşarak temellerinin sağlam olduğunu bir kez daha göstermiştir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkiye ekonomisi 2016 yılında %2,9 oranında büyümüştür. Devletin nihai tüketim harcamaları ve iç talep büyümeye en büyük katkıyı sağlamıştır. Net ihracat büyümeye negatif yansıyarak yatırımlardaki durgunluk devam etmiştir. Sanayi üretimi ılımlı bir artış göstermiştir. Vergi gelirindeki artışın ve mali disiplinin sürdürülmesi ile cari işlemler açığındaki azalma ve kamu bütçesindeki olumlu görünüm devam etmiştir. İhracat değerlerinin düşmesi, ekonomide yavaşlama, petrol fiyatlarındaki düşüş ve TL'nin değer kaybı ithalatı azaltmıştır. 2016 yılında istihdam artışı devam ederek 584 bin kişiye istihdam sağlanmıştır (Ekonomik Rapor, 2016).

2018 yılında genel seçimlere doğru gidilirken Türkiye ekonomik, sosyal ve siyasi belirsizlikler yaşamıştır. Siyasi partiler arasındaki sert söylemler ekonomik faaliyetlere yansımıştır. Faizlerin baskı altına alınması, genişletici para ve maliye politikalarının yaygınlaşması ve ABD ile Türkiye ilişkilerinin bozulması yatırımcılarda güvensizlik problemine neden olmuştur. 2016 yılından beri tutuklu olan ABD vatandaşı rahip Andrew Brunson olayı, Türkiye'de en şiddetli kur şoklarının yaşanmasına neden olmuştur. 2018 yılında 3,8 TL olan döviz kuru, ağustos ayında 7.2 TL'ye ulaşmıştır. Türkiye daha çok siyasi kaynaklı bir krizle mücadele etmektedir. Avrupa ve ABD ile siyasi bir kriz baş gösterirken, Türkiye'nin AB ve NATO üyeliği sorgulanmaya başlamıştır. Dış politikada görülen S-400, F-35, rahip Brunson ve Doğu Akdeniz gerilimlerinden dolayı Türkiye uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır (Şanlı, 2021: s 144-146).

2018 yılında Türkiye ekonomisinde ağustos ayında yaşanan kur şoku ve ekonomik daralma, işsizliği, yüksek enflasyonu kaçınılmaz kılmıştır. Ekonominin tekrardan nasıl dengeye geleceği, hızlı bir şekilde nasıl büyüyeceği önemli tartışma konuları olmuştur. Reel kesimin finansman erişimi sınırlanmış ve faizler arttırılmıştır. Henüz yapılmış genel seçimi takiben, 2019 yılının ilk çeyreğinde ek olarak yerel seçimin olması siyasi belirsizliği daha da arttırmış ve 2019 yılı ciddi belirsizliklerle başlayan bir

yıl olmuştur. 2018 yılında yaşanan kur şoku özel sektörü önemli bir dış borç ile karşı karşıya bırakmıştır. Ekonomide dengeleme piyasa yoluyla yapılmaya başlamıştır. Şirketler borç geri ödemesi için işletme sermayelerini ve yatırımları küçültmüşlerdir. Merkez Bankası'nda da önemli değişiklikler yapılmıştır. 6 Temmuz'da Murat Çetinkaya'nın görev süresi dolmadan görevden alınmıştır. Merkez Bankası yüklü faiz indirimine geçmiştir (TUSİAD, 2020).

6 Temmuz'da bir yönetim değişikliği yapılmış, 19 Temmuz'da Merkez Bankası kanunu değiştirilerek ihtiyat akçesinin çoğunluğu Hazine'ye aktarılmıştır. Böylece 41 milyar TL'lik kaynak Hazine'ye aktarılmıştır. Merkez Bankası, Ağustos 2018 yılında politika faiz oranını 625 baz puan arttırmıştır. 2019 yılı temmuz ayı para politikası kurulu %24 olarak devam etmiştir. Geçen süreçte politika faizi ve piyasa faizleri birbirinden ayrılmıştır. Politika faiz işlevi parasal aktarım mekanizmasında sınırlıydı. Dolayısıyla temmuz ayı ve sonrasında yüklü faiz indirimleri piyasa tarafından beklenen bir durum olarak görülmüştür.

Kriz dönemlerinde ertelenen tüketici talepleri başta konut ve otomobil olmak üzere faizlerdeki hızlı düşüş ile etkisini göstermeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi krizden sonra 2019 yılında büyümeye geri dönmüştür. Yatırımlarda ve tüketimde görülen yüksek düşüş bu dönemde ihracatı hiç etkilememiş olması ve iç talep daralması sebebiyle birçok imalatçının dış pazarlarda fiyat kırarak üretime devam etmesi ihracatı yüksek tutmuştur. 2018 yılı Ekim ayında %25,2 oranıyla son on beş yılın en yüksek seviyesine ulaşan enflasyon, 2019 yılında %11,8 seviyesinde görülmüştür. Enflasyonun düşmesinde, enflasyonla mücadele kampanyasındaki politikalar, sınırlı iç talep ve 2018 yılından sonra azalan kur etkili olmuştur (TUSİAD, 2020).

2019 yılının son günlerinde Çin'in Hubei Eyaleti'ne bağlı Wuhan kentinde başlayan corona virüs, Avrupa ve Uzak Doğu ülkelerine hızla yayılmasıyla küresel çapta bir salgın haline gelmiştir. Küresel çaplı bir sorun olan bu durum sadece bir sağlık sorunu olmakla kalmamış, birçok farklı boyutuyla toplumsal yaşamı kısıtlayıcı sonuçlar doğurmuştur. Salgının en önemli sonuçlarından birisi de iktisadi hayatın sekteye uğramasıdır. Bu bağlamda, salgın, hızla yayılmasıyla tüketici talebinde daralmalara yol açmış, buna bağlı olarak, piyasalarda büyümenin yavaşlaması gibi insan hayatını ve küresel ekonomiyi doğrudan etkileyebilecek olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Küresel krizlerin yaşanmasında reel ve finansal piyasalara bakıldığında, gerçekte reel piyasaların

var olduğu ve reel piyasaların finansal piyasalar üzerinde kurulu piyasalar olduğu görölmektedir. Covid-19'un pandemiye dönmesi, finansal piyasalarda yaşanan çöküşle birlikte, üretimin aksayacağı ve yatırımların azalacağı bir süreci başlatmıştır. Reel piyasaları oluşturan halkaların zinciri, finansal piyasalardan farklı olarak çalışmaktadır. Emek piyasası mal ve hizmet üretimiyle ilgilenen piyasalarda coronavirüs salgını nedeniyle üretimin durması reel piyasalardaki zincir halkalarının kopmasına ve reel piyasaların finansal piyasalara kıyasla daha uzun bir süreçte toparlanacağına işaret etmektedir (Eğilmez, 2020a: s. 1).

2020 yılında pandeminin meydana getirdiğı ağır etkilere karşı dünya ekonomileri önemli adım atmışlardır. Bu adımların başında merkez bankalarının para basması ve yüklü mali politika desteğı gelmiştir. Türkiye bu sürece yüksek enflasyon ve dolarizasyon gibi kırılganlıklarla girdiğinden dolayı atabileceğı adımlar çok sınırlı olmuştur. Yüksek enflasyon ve düşük faizli yüklü kredi artışıyla merkez bankası rezervleri bozulmuş, dış denge daha da bozularak enflasyon bir kez daha yükselişe geçmiştir. TL'nin alım gücünün düştüğü bu dönemde, dünya ekonomisi %3 daralırken, Türkiye yıllık %0,5 büyüme yakalamıştır. 2020 yılı pandemi döneminde Türkiye görölmemiş bir pozitif büyüme sağlasa da bugünkü yüksek enflasyon, yüksek döviz ihtiyacı gibi kırılganlıklarla karşılaşmıştır. Kasım 2020-Mart 2021 döneminde enflasyonla mücadele de doğru politikalarla ülkeye döviz girişı hız kazanmış, ülke risk primi (CDS) 550 baz puandan 300 baz puan seviyelerine kadar düşmüş, TL diğer para birimleri arasında değer kazanan en iyi para birimi olmuştur. Türkiye enflasyonla mücadelede 2020 yılını %14,6 enflasyon seviyesindedir. 2013 yılı sonrası dönemlerde gıda tarım sektörü gibi mikro yapısal adımların atılamaması ve para politikası uygulamasında atılan hatalı adımlar sonrasında enflasyon da kademeli olarak yükselen bir seyir izlemiştir. 2018 ve 2020 yıllarında TL'nin ağır değer kaybetmesi, enflasyonla mücadeleyi zorunlu kılmıştır. Yüksek enflasyonla birlikte alım gücünün de azalması, güven ve öngörülebilirliği azaltırken, dolarizasyonu da yükseltmiştir. 2013 yılında dolarizasyon %25'e kadar gerilemiştir. 2021 yılı başında ise %55 seviyelerine gelmiştir. Yarı dolarize olmuş bir ekonomide para politikası etkinliğinin azalmasının yanında, Merkez Bankası başkanı değişikliklerinin yaşanması ve para politikası yaratmadaki zayıflık, enflasyonla mücadeleyi iyice zorlaştırmıştır. Doğru iktisadi politika üretme becerisi pek mümkün olmadığından, yapısal enflasyon yıllarca yükselişe geçerek yapışkan bir hal almıştır (TUSİAD,2021).

Tablo 2.5:Türkiyeve ABD’nin Aylık Tahvil Faizleri

	22 Aralık 2020	22 Ocak 2021
Anapara USD	1.000.000	
ABD 1 Aylık Faiz (%)	0,037	
ABD 1Aylık getiri (USD)	370	
Ana Para+faiz (USD)		1.000.370
Kur (USD+TL)	7,66	
Anapara USD	1.000.000	
Anapara TL karşılığı	7.660.000	
TR 1 aylık faiz (%)	1,23	
TR’de aylık getiri	94,218	
TL’de Anapara+faiz		7.754.218
(Kur USD/TL)		7,40
USD Anapara+faiz		1.047.867
TLplasmanı ve USD plasmanı (USD)		47.497

Kaynak: (Eğilmez,2021c: s. 1).

Tablo 2.5’te Türkiye’de son dönemlerde döviz girişinin neden arttığını göstermektedir. ABD’de bir yıllık tahvil faizi %0,45 iken bu oran vergi haricinde %0,0375 olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de gösterge faiz %14,78 iken bu oranında aylık getirisi yine vergiler haricinde %1, 23 olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de son dönemlerde döviz girişinin neden arttığını bu tablo açıklamaktadır. Fakat bu sıcak para girişleri sadece günü kurtarmayı amaçlamaktadır. Türkiye’ye 2005-2008 arası dört yılda gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tutarı 72 milyar dolardı. 2005-2008 dönemlerini farklı kılan, sosyal ve siyasi reformları getiren Avrupa Birliği ile tam üye müzakerelerini başlaması, bankacılık reformu, bağımsız kurumların oluşturulması, bütçe açıklarının azaltılarak kamuda mali disiplinin sağlanması gibi adımlardır. Günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yerini sıcak paralar almış durumdadır. Bunun nedeni doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını elde edecek ivmeyi kaybetmiş olmamız ve yerini sıcak paraya çevirecek popülist politikalara ağırlık vermiş olmamızdır. Tablo 2.5 ‘ten de hareketle 1 milyon doları mali yatırım için Türk ya da ABD tahviline yatırıldığında, ABD fonu için bir aylık mali yatırım yaparak yalnızca

370 dolar kazanılmakta, Türkiye’de mali yatırım yapıldığında ise 47.867 dolar kazanılmaktadır. Bu doğrultuda 2005-2008 dönemleri arasında yapısal reformlara yönelip doğrudan yabancı sermayeyi ele almak ya da faiz kur ile ilerleyip sıcak para girişimini cazip hale getirerek yüksek maliyetle ve günü kurtarma amaçlı politikalar yapılabilmektedir (Eğilmez,2021c: s.1).

Salgın sonucunda 2020 yılında daralan ekonomi, 2021 yılında aşılama sürecindeki olumlu gelişmeler ve destekleyici programlarla toparlanmaya devam etmiştir. 2021 yılının ilk çeyreğinde başlayan aşılama sürecinin ikinci çeyrekte daha da hız kazanmasıyla gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde normalleşme görülürken, aşıya ulaşımın sınırlı olduğu ülkelerde vaka ve ölüm sayılarındaki artış ülkelerin ekonomik toparlanma hızlarını yavaşlatmıştır. Yılın ikinci çeyreğinde delta varyantının ortaya çıkmasıyla küresel ekonomik toparlanmanın geleceği risk altına girmiştir. Aşılamaya rağmen delta varyantının yayılması ile Çin, Avustralya, İngiltere gibi birçok ülke kısıtlayıcı önlemleri yılın ikinci yarısında tekrar uygulamaya koymuştur. Delta varyantı ve kapanmalarının haricinde, arz talep dengesizlikleri, tüketim harcamalarındaki değişim, ülkenin mali destek politikalarındaki ayrışmalar küresel toparlanmanın dengesiz bir biçimde gerçekleşmesine neden olmuştur. Yılın ilk çeyreğinde Latin Amerika ve Asya ülkelerinde büyüme oranı beklenenden yüksek gelirken, tekrardan uygulamaya konulan karantina önlemlerinden sonra ise Avrupa’da beklenenden daha düşük büyüme oranları gözlemlenmiştir. 2021 yılının ikinci çeyreğinde birçok ülkede büyüme oranları çift haneli sayılara ulaşmıştır.

2021 yılının ilk çeyreğinde Çin düşük baz etkisiyle oldukça yüksek bir büyüme oranı kaydederken, yılın ikinci çeyreğinde baz etkisinin ortadan kalkmasıyla diğer ülkelere kıyasla %7,9 oranında daha ılımlı bir büyüme kaydetmiştir. Yılın ikinci çeyreğinde gelişmekte olan ülkeler grubunun büyüme oranı, gelişmiş ülkeler grubundan daha yavaş gerçekleşmiştir. Hindistan 2020 yılının ikinci çeyreğinde %24,4 oranında büyük ölçekli ekonomiler arasında en keskin daralmayı yaşarken, bu yılın ikinci çeyreğinde %20,1 oranında büyüme kaydetmiştir. Türkiye ekonomisi ise bu yılın ikinci çeyreğinde % 21,7’lik rekor büyüme göstererek, Birleşik Krallık’ın ardından OECD’nin en yüksek oranda büyüyen ikinci ülkesi olmuştur (Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni, 2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜM SONRASI GELİŞMELER VE MAKROEKONOMİK YANSIMALARI

Bu bölümde ilk önce Türkiye’nin 1980 sonrası yılların makroekonomik göstergelerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak, makroekonomik sorunlara karşı yapısal reformların yapılmamış olması ile ilgili değerlendirmeler üzerinde durulmuştur. Son olarak çalışma makroekonomik yansımalarla ilişkin analiz çalışması oluşturulup, büyüme ve yapısal dönüşüm ölçüsü olarak seçilen değişkenlerin ilişkisini inceleyen literatür araştırmaları ve bulgular ile sonlandırılmıştır.

3.1. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN SONRASI GELİŞMELER: GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye, 1980 yılında ekonomi politikalarıyla dışa açılma, yapısal uyum, ihracata dayalı büyüme kavramlarıyla nitelendirilen liberal politika dönemine girmiştir. Liberal siyaset çerçevesinde uygulanan tedbirler ihracatı arttırıp dış ödemeleri dengelemek amacı taşımıştır. 1980’de mal ihracatı 2,9 milyar dolar iken, 1985 yılında 8,1 dolara ulaşmıştır. 1983-1989 yıllarında ihracat/GSMH oranı %14 seviyesini görmüştür. Mal ithalatı ise 1980 yılında 7,9 milyar dolar iken, 1985 yılında 11,3 milyar dolara yükselmiştir. İthalat/ GSMH oranı %10 seviyesinin altında seyrederken, 1983-1989 dönemlerinde ithalat/ GSMH oranı %20 olmuştur. 1980 sonrası enflasyon yüksek seviyelerde devam etmiştir. Tüketici fiyat artışı hadleri 1983-1988 yıllarında ortalama %45 seviyesinde görmüştür (Özer, 2010: s 11-12).

Türkiye ekonomisinde 1990’lı yılların ilk yarısına gelindiğinde geçmişteki tıkanmalar makroekonomik göstergelerde kendini göstermektedir. Enflasyon ülkenin en önemli sorunlarından biri olmakla birlikte 1980 öncesi yaşanan döviz sıkıntısının aşıldığı yanılıgısına varılmıştır. Bu gelişmeler ışığında 1994 yılı başında Türkiye ekonomisi tekrardan yeni bir çıkmaza girmiştir. 1994 Krizi ile birlikte Türkiye ekonomisi 1990-2000 yılları arasında Cumhuriyet tarihinin en ciddi ekonomik daralmasını yaşamıştır. 1994 krizi yapısal bozukluklardan kaynaklanmıştır. 1994 yılında GSYİH büyüme % -5 ‘tir. Kişi başı GSMH 2159 dolar, enflasyon %105, 12 aylık TÜFE ortalaması %120,7’ dir. Kamu brüt borç stoku/GSYİH 53,8 ve işsizlik %8,5 oranındadır. İhracat 18,105 milyon dolar iken ithalat 23,270 milyon dolardır (Gaytancıoğlu, 2010: s 139).

Türkiye ekonomisi 1999 yılının sonlarında son derece karamsar bir yıl yaşamıştır. Ekonomi %6 oranında küçülmüş, enflasyon % 70'lere ulaşmıştır. Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %100'ü aşmıştır. 2000 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılmasına yönelik IMF ile bir istikrar programı başlatılmıştır. Fakat Türkiye ekonomisinin makroekonomik temelleri ilk olarak 2000 yılı Kasım ayında, sonrasında 2001 yılı şubat ayında çökmüştür. 2001 krizinin en önemli nedenlerinden birisi makroekonomik temellerdeki kronik sorunlardır. Bu sorunlar kronik enflasyon, kamu sektöründe sürekli açık verilmesi, yüksek iç ve dış borçlar şeklinde sıralanabilir. 2001 krizi ile Türkiye ekonomisinin gayri safi yurtiçi hasılası 196 milyar dolar olmuştur. Kişi başı gayri safi milli hasıla değeri 2160 dolar olarak açıklanmıştır. Enflasyon oranı %68,5'e, işsizlik oranı %10'un üzerine çıkmıştır. Cari açık %- 9,7 oranında zirve yapmıştır (Akın, 2016: s 3-18).

2001 krizinin ardından 2002 yılında ekonomide daralmadan sonra canlanmaya geçiş yer almaktadır. 2001 yılının ilk yarısında ekonomi %6 daralırken, 2002 yılında ekonomi %5,2 oranında büyümesi sevindirici olmuştur. İhracattaki artış oranı %6,4, ithalattaki artış oranı %10,3'dür. Enflasyonda %35-40 düzeylerinde gerileyerek, toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) %40,9'a ve tüketici fiyat endeksi ise (TÜFE) %37'ye gerilemiştir. 2001 sonrası derin krizin acısı olarak işsizlik oranı %11,3'tür. Olumlu gelişmelerin yanında olumsuz birtakım gelişmeler de devam etmektedir. 2002 yılı finans ve bankacılık kesiminde bozulmalar meydana gelmiştir. 2002 yılının ilk sekiz ayında banka kredileri reel olarak %19,4 azalmıştır. Mevduatın krediye dönüşüm oranı 2002 yılı haziran ayının sonunda %26 olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerin temelinde reel sektörün yaşadığı sıkıntılı sürecin devam etmesiyle bankaların toplam aktif kalitelerindeki kötüleşmesi, dalgalı kur sistemine geçişle beraber arbitraj kazançlarının azalmasının rolü dikkat çekmektedir. Türkiye'nin iç borç stoku 2002 yılı Temmuz itibariyle cari kur üzerinden 80 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Ongun,2012: s 10-14).

Türkiye ekonomisinde 2003 yılı enflasyon oranı %18,4, faiz oranı %46,4, büyüme %5,3 işsizlik %11, bütçe dengesi/GSHY %-8,8, cari denge/GSYH %-2,5 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında enflasyon oranı %7,7, faiz oranı %16,1, büyüme %8,4, işsizlik %10,6, bütçe dengesi/GSHY %-1,5, cari denge/GSYH %-4,5 seviyesindedir. 2007 yılı enflasyon oranı %8,4, faiz oranı %18,4, büyüme %4,7, işsizlik %10,3, bütçe dengesi/GSHY %-1,6, cari denge/GSYH % -5,8 seviyesindedir (Çolak,2010: s 60).

2008 yılı dünya ekonomisi ve Türkiye ekonomisi için bir dönüm yılı olmuştur. 2008 krizi 1929 Büyük Buhran sonrası dünyanın yaşadığı en büyük kriz olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler krizin etkisini azaltmak ve krizi aşmak amacıyla ekonomiye olan güveni arttırmak için garantiler ve sorunlu varlıkların satın alınması, likidite ihtiyaçlarının karşılanması gibi önlemler almışlardır. Türkiye’de küresel krizin etkileri 2008 yılının ikinci yarısından itibaren hissedilmiştir. 2008 yılında yıllık büyüme oranı %0,66 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik %11, enflasyon oranı %10,12 seviyesindedir. İhracat %21 azalarak 8,3 milyar dolar, ithalat ise %29 azalarak 10,9 milyar dolardır. Bütçe dengesi/ GSMH %-1,8, cari denge/GSYH % -5,4 olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılı büyüme oranlarında da düşüşler devam etmiştir. 2009 yılında Türkiye ekonomisi %4,7 oranında küçülmüştür. Enflasyon oranı %6,5, faiz oranı %11,7 ve işsizlik oranı %14 olarak gerçekleşmiştir. Şubat 2009’da imalat sanayi kapasite kullanım oranı %63,8 seviyesine düşmüştür (Çolak,2010: s 60-66).

Türkiye ekonomisinde 2010 yılı enflasyon oranı %6,4, işsizlik oranı %11,9, ihracatın ithalatı karşılama oranı %61,4’ tür. Büyüme oranı %8,9, gayrisafi yurtiçi hasıla değeri cari fiyatlarla %16 artışla 105 milyar 680 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Eygü, 2018: s 103).

2019 yılının son günlerinde patlak veren coronavirüs küresel çapta bir salgın haline gelerek sağlık sorunu olmakla kalmamış, iktisadi hayatı sekteye uğratmıştır. 2019 yılında Türkiye ekonomisi %0,9 büyüme gerçekleştirmiştir. Enflasyon oranı %9,3, işsizlik %14, nominal GSYH 201,8 milyar dolar, ihracat 42 milyar dolar, ithalat 49,9 milyar dolar, dış ticaret dengesi -7,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TUSİAD, 2020).

2020 yılında Türkiye ekonomisi üçüncü çeyrekte %7,4 büyümüştür. Enflasyon %14,6, cari açık 33,8 milyar dolar, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla 2020 yılında 60 bin 525 TL olarak gerçekleşmiştir. Koronavirüs salgınından istihdam piyasası da olumsuz etkilenerek işsizlik Kasım ayından itibaren %12,9 seviyesini görmüştür. Politika faizi 875 baz puan artışla %17’e çıkmıştır. Cari işlemler açığı 14,256 milyon ABD dolarıdır. 2021 yılı Türkiye ekonomisi ikinci çeyrekte %21,7 büyüme göstermiştir. Tarım sektörü %2,3, sanayi sektörü %40,5 ve hizmetler sektörü %20,5 oranında büyümüştür. İşsizlik Kasım ayında %10,9 seviyesindedir. 2021 yılının üçüncü çeyreğinde GSYH %7,4 oranında büyüme göstermiştir. Üçüncü çeyrekte tarım sektörü %5,9 daralmıştır. Sanayi sektörü %10, hizmet sektörü %12,5 oranında büyümüştür. 2021 Aralık ayında TÜFE 13,58

oranında artarak yıllık enflasyon %36,08 düzeyinde gerçekleşmiştir. İhracat Kasım ayında 21,5 milyar doları görürken, ithalat 26,9 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Yine Kasım ayında dış ticaret açığı 5,4 milyar dolar olmuştur (www.sbb.gov.tr).

3.2. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN GEREKLİLİĞİ TARTIŞMASI

Yapısal reformlar günümüzde en çok tartışılan konulardan biridir. Yapısal reformlar sosyo-ekonomik yapının daha etkin ve verimli işlemesi, kırılganlıkların azaltılıp krizlere karşı daha etkili hale getirebilmesi için var olan sistemin yeniden yapılandırılması olarak tanımlanabilir. Ülkenin açık veren sosyal güvenlik sisteminin iyileşmesi için borç almak yerine sağlık sigortası ve emekli maaş katkılarını düşürmek ve alınan primleri arttırmak gibi birtakım uygulamalar yapısal reform kapsamındadır. Farklı nedenlere göre ülkeden ülkeye çeşitlilik arz eden yapısal reformlar ekonomik, siyasi, sosyal ve mali boyutları ile makroekonomik değişkenler üzerinde belirleyici rolü bulunmaktadır. Yapısal reformlar günümüzde makroekonomik tartışmalarda da öne çıkmaktadır. Yapısal reformlar dengeli, güçlü ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasında belirleyicidirler. İstihdam yaratan, teknoloji ağırlıklı, istikrarlı, çevreye duyarlı ekonomiler için ülkedeki yapısal sorunların doğru bir şekilde tespit edilip gerekli yapısal reformların hayata geçirilmesi önemlidir. Ülkeler yapısal reformlar için ekonomik hedefleri ve içinde bulundukları durumu dikkate almalıdır. Doğru tespit edilemeyen ve yetersiz kalan yapısal reformlar, ülkelerin rekabet gücünü azaltarak, krize doğru bir süreci başlatabilir. Türkiye’de 2001 krizinden sonra 5-10 yıllık dönemde maliye politikaları, bankacılık, denetleyici kurumların bağımsızlığıyla ilgili reformlar uygulanmıştır. O dönemde yapısal reformlar IMF ile yapılan anlaşmalar gereği, bir takvime bağlanarak kamuoyu tarafından takip edilerek uygulanmıştır. Güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme kapsamında toplam faktör verimliliğinin artması, iş gücü becerilerinin geliştirilmesi, tasarruf oranlarının artırılması, kadın istihdamının özendirilmesi yatırım oranlarının iyileştirilmesi yapısal reformların gündeminde olmuştur. Türkiye’nin mali yönlü yapısal sorunları yapısal reformların anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Mali boyutlu yapısal reformlar çerçevesinde ilk olarak vergi sistemine yönelik çalışmalar yeniden gözden geçirilmiştir (Şahin ve Akar, 2018: s. 850-857).

Dolaylı dolaysız vergi gelirlerinin dağılımının dolaylı vergilere kayması vergi sistemindeki aksaklıklara neden olmuştur. Vergi sistemindeki adaletsizlik yapısal bir

bozukluk taşımaktadır. Siyasi reformlar, sosyal reformlar ve ekonomik reformlar Türkiye'nin ihtiyacı olan yapısal reformlardır. Siyasi reformlar; Türkiye'nin siyasi alanda yapması gereken yapısal reformlar anayasa değişikliği ile başlayarak özgür düşüncüyü, demokrasiyi, kadın erkek eşitliğini, kişi haklarının korunmasını üst düzeye taşıyacak düzenlemelerle gerçekleşen reformlardır. Siyasal parti ve seçim sisteminde yurttaşların kullandıkları oyların geçersiz sayılmaması için seçim sistemindeki baraj uygulamasının kaldırılması, milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırarak düzenlemelerin yapılması, milletvekillerinin en fazla iki kez seçilmesi gibi süre sınırlandırılmasına tabi tutulması gibi düzenlemelerin yapılması siyasi parti ve seçim reformları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sosyal reformlar, hukuk sisteminin devletin en üst kademesinden vatandaşa kadar herkese eşit şekilde davranılması ve adaletin tarafsız olması ile eğitim sisteminin temelinde bilime dayalı sorgulayıcı, analitik düşünmeye yönelik

değişikliklerin yapılması, bu alanda sosyal yapısal reformların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ekonomik reformlar, kamu harcamalarında israfa son verilmesi, halkın gereksiz lüks harcamalardan kaçınması yapısal reform çerçevesinde değerlendirilmektedir. Büyümenin ithalata bağımlı yapıdan kurtarılması ve cari açığın düşürülmesi, bütçe gelirlerinin mümkün olduğunca konjonktürel etkilerden arındırılması, sosyal güvenlik ve sağlık sektörünün revize edilmesi, enerji tasarrufuna yönelik gerekli tedbirlerin alınması, tarım sektörünün revize edilmesi, kurumsal reformlar ile şeffaflık ve açıklık ekonomik yapısal reformlar çerçevesinde değerlendirmiştir (Eğilmez,2020b: s.1).

Yapısal reformlar çerçevesinde büyümenin ithalata bağımlı yapıdan kurtarılması şöyle ifade edilebilir: Türkiye, 2000 yılı öncesi ve sonrası bütçe açığı ve cari açığı itici güç olarak kullanarak açık vererek büyüyen ekonomi görünümünü almıştır. Üretimin ithalata dayalı yapısını yerli girdilere yöneltmek ve iç tasarrufu arttırmak bu görünümünden kurtulmanın yollarındandır. Üretimin ithalata dayalı yapısında ve iç tasarrufta yapısal reform yapılmıyorsa tek çare büyüme hızını potansiyel büyüme düzeyine düşürmektir. Dolayısıyla bu iki alanda yapısal reformlar yapmamanın sonucu yavaş büyüme olacaktır. Yapısal reform kalıcı düzeltme sağlayacak önlemler ile yapılmalıdır. İhracatın artması ve kurun yükselmesiyle meydana gelecek cari açık düşüşü geçici düzeltme sağlayacaktır. Dolayısıyla yapıdaki eksikliği ve kalıcı yanlışları düzeltmemektedir. Yanlışlıkları ve eksiklikleri düzeltmek için ithal mallardan içeride üretilmesinin mümkün olanları teşvik ederek dışarıya ödenecek döviz azaltmaya ihtiyaç duyulacaktır. Bütçe gelirlerinin

mümkün olduğunca konjonktürel etkilere arındırılması konusunda atılacak ilk adım vergi sisteminin ÖTV ve KDV gibi dolaylı vergilere dayalı olmaktan çıkarılmasıdır. Vergi sisteminin, dolaylı vergilerle kurumlar ve gelir vergisi gibi dolaysız vergiler arasında dengeli bir yapının oluşturulması gereklidir. Bu değişiklik adil bir vergilenmenin yerleştirilebilmesi için gerekli görülmüştür. Çünkü dolaylı vergiler düşük gelirlilerden daha yüksek oranda vergi alınmasına yol açmakla birlikte ithalat artışına bağımlı vergi geliri artışlarından uzaklaşma sağlayacaktır.

Sosyal güvenlik ve sağlık reformu, yalnızca Türkiye'nin değil pek çok ülkenin sorunudur. Türkiye sosyal güvenlik sistemini genellikle emeklilik yaşlarını yükselterek ve primleri arttırarak yaşatmaya çalışmıştır. Sağlık reformu bu aşamada çok önemlidir. Türkiye son yıllarda sağlık sisteminde büyük gelişmeler yaşayarak vatandaşların sağlık hizmetlerine ulaşmaları kolaylaşmıştır.

Öte yandan Türkiye'de enerji tasarrufuna yönelik gerekli tedbirlerin alınmasında ithalat kalemini azaltıcı önlemler alınması gerekmektedir. Petrol ve doğalgazın olmaması ya da ticari boyuta taşınacak düzeyde olmaması, alternatif enerji üretimi kaynaklarına yönelmemizi gerektirmiştir. Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve biyoenerji alanlarına yoğunlaşırken, nükleer enerji konusunda da gerekli adımların atılması gerekmektedir. Tarım sektörü reformu, Türkiye'de son yirmi yılda tamamen etkinliğini kaybetmiş durumdadır. Tarımı canlandıracak, tarım alanlarının ve hayvanların yok olmasına neden olan sebepleri açığa kavuşturan sektörel çalışmalar yapılarak, ülkenin tarım konusunda yeniden kendine gelmesi için gereken önlem alınması gerekmektedir. Diğer sektörel reformlarda, bankacılık reformundan reel sektöre yönelik reformlara kadar bir takım düzenleme yapılması gerekmektedir. Türkiye bankacılık sektörüne 2001 krizinden sonra reforme etmiştir. Kurumsal reformlarla ilgili atılacak ilk adım Merkez Bankası ve diğer bağımsız kurumların gerçekten bağımsız olması için düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu konuda tartışılan konulardan biri TÜİK tarafından yayımlanan istatistiklerdir. TÜİK tarafından yayımlanan başta enflasyon ve işsizlik verilerine güven duyulmamaktadır. Bu nedenle TÜİK'e bağımsızlık statüsü verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Şeffaflık ve açıklık, Türkiye'nin ciddi sorunlarından birisi açıklık eksikliğidir. Kamu kesiminin gelirleri, kararları, bütün hesapları ve uygulama sonuçları muhakkak açıklanmalı ve bağımsız organlarca denetlenmesi gerektiğine toplumsal bir bakış açısı ile öncelik verilmelidir (Eğilmez,2020b: s.1).

3.3. TÜRKİYE’DE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN MAKROEKONOMİK YANSIMALARINA İLİŞKİN AMPİRİK BİR ANALİZ

3.4. LİTERATÜR TARAMASI

1980 yılı sonrasında küresel ekonomilerde önemli düzeyde yapısal reform niteliğinde önemli iktisadi gelişimler yaşanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de 1980 yılı sonrasında ekonomide önemli düzeyde yapısal dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümlerin farklı boyutlarda makro ekonomik yansımaları olmuştur. Yapısal dönüşümün en önemli sonucunun kişi refahının artırılıp artırılmadığı ile ilgili gelişmeler olduğu söylenebilir.

Yapısal dönüşümlerin performans ölçümünde kullanılan kişi başına gelir düzeyindeki değişim genel kabul görmüş bir performans ölçüsüdür. Bu bağlamda, performans değişkeni olan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla büyümesini yapısal reform niteliği arz eden dönüşümlerden ne kadar etkilendiği öteden beri araştırmacıların dikkati çekmiştir. Literatürde bu çalışmanın da temel modellemesini oluşturan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla büyümesi ile cari hesap dengesi, insani gelişmişlik endeksi, siyasi haklar endeksi ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu değişkenlerinin etkinliğini ölçmeye yönelik çalışmalar sunulmaktadır.

Literatürde kişi başı GSYİH ile demokrasi endeksi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda çalışmalar mevcuttur. Her ne kadar Demokrasi endeksi veri kısıtı nedeniyle bu çalışmanın modellemesinde yapısal dönüşüm değişkeni olarak kullanılsa da, siyasi yapısal dönüş özelliği göstermesi nedeniyle, makro ekonomik performans göstergesi olarak Kişi Başına GSYİH değişkeni ile ilişkisini inceleyen literatüre yer vermek öncül bir kanaat edinme bakımından önemlidir.

Tavares ve Wacziarg (2001), yapmış oldukları çalışmada panel veri analizi yardımı ile 1970-1989 dönemi verileri kullanılarak, 65 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin demokrasinin hangi kanallarla ekonomiyi etkilediğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, demokrasinin beşeri sermaye birikimi üzerine olumlu gelişmeler göstererek beşeri sermayeyi iyileştirdiğini, gelir dağılımındaki adaletsizliği düşürerek de ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan hükümet harcamalarının GSYH içerisindeki payının artması sebebiyle ekonomik büyümeyi

engellediği, demokrasinin iktisadi büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Beşkaya ve Manan (2009), yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de 1970-2005 dönemlerinde ekonomik özgürlükler ve demokrasi kurumsal yapıyı belirleyerek ekonomiyi nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Ekonomik özgürlükler ekonomiye katkıda bulunurken, demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişki tartışmalıdır. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlük ile ekonomik performans arasında pozitif bir ilişkiye rastlanırken, demokrasinin ekonomik performansa etkisi üzerine kesin bir yargı oluşmamıştır. Çünkü kullanılan modellerin bazılarında pozitif, bazılarında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Kalay ve Çetin (2011), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme ve demokrasi arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını test etmişlerdir. Demokrasideki bozulmanın yalnızca ekonomik büyümeyi değil, gelir dağılımını, askeri harcamaları da etkilediği sonucuna varmışlardır. 52 Afrika ülkesine ait 2000-2011 yıllarına ait Dünya Bankasının Afrika Gelişmişlik Göstergelerinden alınmış panel data verisi ile Granger Nedensellik testi kullanılarak politik istikrar, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki hipotezini test etmişlerdir. Test sonuçlarına göre ekonomik büyümeden demokrasiye tek yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Demokrasi askeri harcamaları ve gelir dağılımını doğrudan etkilerken, ekonomik büyümeyi askeri harcamalar üzerinden etkilemektedir.

Bilecen ve Kibis (2012), Türkiye’de ekonomik büyüme ve demokrasi ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2010 dönemi verileri ile zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme ve demokrasi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılırken, nedensellik analizinde başka değişkenlerle modelin incelenmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Siyasi ve sosyal kurumlar, eğitim, enflasyon gibi değişkenler de hesaba dahil edilerek nedensellik analizi yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik vd. (2021), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Balkan ülkelerinde ekonomik büyüme ve demokrasi arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Demokrasi düzeyini yükseltmek ve ekonomik büyümeyi arttırmak ülkenin temel amaçlarından olup, ekonomik büyüme için demokrasiye ihtiyaç olup olmadığını ve demokrasinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini açıklamak

önem taşımaktadır. Çalışmada 2006-2018 verileri ile kişi başı GSYİH büyüme oranı ve Bertelsmann Dönüşüm endeksi (BTI) verileri kullanılarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda demokrasi indeksleri ve kişi başı GSYH büyümesi değişkenleri arasında ters yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde iktisadi alanda yapısal dönüşümü temsil eden diğer değişken olan cari hesap dengesi ile kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Debelle ve Faruquee (1996), yapmış oldukları çalışmada ekonomik büyüme ile cari işlemler arasındaki ilişkiyi ölçmek için 1971-1993 yıllarında 21 gelişmiş ülke üzerinde zaman serisi ve yatay kesit analizlerini kullanmışlardır. Gelişmiş ülkelerin ve sermaye stoklarının artması nedeniyle cari açıkların arttığını ve cari işlemler bilançolarının da bozulma eğilimine girdiğini belirtmişlerdir. Çalışma sonucunda GSYİH büyüme hızında meydana gelen %1'lik bir artış, cari işlem açığını %0,21 oranında arttırdığını açıklamışlardır.

Calderon (2000), yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan 44 ülke üzerinde 1966-1995 dönemine ait yıllık panel veri setini kullanarak ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında ilişkiyi zaman serisi ve Genelleştirilmiş Moment Metodu (GMM)'dan faydalanarak incelemişlerdir.

Sekmen ve Çalığır (2011), Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) ve Sınır Testi Modeli'ni 1998-2009 dönemlerinde kullanmışlardır. Kısa dönemde ekonomik büyüme ile cari işlem açığı arasında pozitif ilişkiye rastlanırken, uzun dönemde böyle bir ilişkiye rastlamamışlardır.

Kandemir (2015), yapmış olduğu çalışmada ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki sıkça tartışılan konulardan biri olduğunu ifade ederek, cari açık ve büyüme arasındaki ilişki 1998-2013 dönemlerinde üç aylık GSYH ve cari açık verileri kullanılarak Granger nedensellik ve EKK testi yapmıştır. Testin sonucunda büyüme ve cari açık ilişkisinde çift yönlü nedensellik tespit ederek, GSYH'daki artışların cari açığı pozitif yönde değişmelere neden olduğunu görmüştür.

Duman (2017), yapmış olduğu çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra ekonomik sorun teşkil eden cari açık, giderek büyüdüğünü ifade etmiştir. Türkiye'de ekonomik büyüme 2003-2017 dönemleri için cari denge/ GSYH ilişkisi, Granger nedensellik, VAR analizi, varyans ve etki tepki ayrıştırması ile yapılmıştır. Çalışmanın

sonucunda Türkiye'nin ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında tek taraflı nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde dünyada ve Türkiye'de 1980 yılı sonrasında ekonomide gerçekleşen yapısal dönüşüm performans değişkenlerinden olan ve sosyal alanda yapısal dönüşümü temsilen insani gelişim indeksi değişkeni ile kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak adına çok sayıda çalışmalar yapılmıştır.

Ramirez ve diğerleri (1998), yapmış oldukları çalışmada 1970-1992 dönemleri için ülkeler arası istatistiklerle insani gelişmişlikten ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden insani gelişmişlik arasındaki bağlantıyı incelemişlerdir. Her iki yönde de pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Mukherjee ve Chakraborty (2010), yapmış oldukları çalışmada 1983, 1993, 1999, 2004 ve 2005 dönemlerinde Hindistan'da ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hindistan eyaletinde kırsal kentsel farklılıkların insani gelişmedeki başarısını tahmin etmek için İnsani Gelişim Endeksi kırsal ve kentsel alanlar için her bir eyalette ayrı ayrı oluşturulmuştur. Çalışmada insani gelişmişlik başarısının altında yatan faktörleri belirlemek için daha çok araştırma yapılması gerektiği ve kişi başına düşen gelirin insan refahına dönüşmediği sonucuna varılmıştır.

Yalçın ve Çakmak (2016), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Türkiye'de kamu sağlık harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkisini incelemek üzere 1991-2013 yıllarına ait verilerle ekonometrik analiz yapmışlardır. Analizde kamu sağlık harcamasının gayri safi yurt içi hasılaya oranı, hekim başına düşen kişi sayısı ve yataklı sağlık kurumları sayısı ve endeks değeri kullanılmıştır. Regrasyon analizi sonucunda kamu sağlık harcamaları ile insani gelişim endeksi arasındaki ilişki, ekonomik beklentilerin paralelinde, %5 önem seviyesinde ve katsayı olarak pozitif, istatistiksek olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. 1991-2013 yıllarında kamu sağlık harcamalarındaki %1'lik bir artış meydana gelmesiyle, insani gelişim endeks değerini %0.06 oranında arttırmıştır. Hekim başına düşen kişi sayısı %1 oranında azaldığında, insani gelişim endeks değerini %0,24 oranında arttırırken, yataklı sağlık kurumu sayısındaki %1'lik artış insani gelişim endeks değerini %0,1 oranında arttırmıştır. Hekim başına düşen kişi sayısı ve yataklı sağlık kurumu sayısı insani gelişimi açıklamada yardımcı olan önemli değişkenler olarak görülerek, devletin kamu sağlık harcamalarının nitelik ve nicelik olarak arttırılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Balcı ve Özcan (2019), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada OIC (İslam İşbirliği Teşkilatı) ülkelerinde ekonomik büyüme ile insani gelişme endeksi arasında ilişkinin var olup olmadığı hakkında incelemeler yapmışlardır. Çalışmada 2005-2017 yılları arası panel verileri kullanılarak büyüme ile İnsani Gelişmişlik Endeksleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada 54 ülke verileri analiz edilmiş, yapılan analiz sonuçlarına göre OIC ülkeleri verileri kapsamında ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmıştır.

Erdem ve Çelik (2019), yapmış oldukları çalışmada Afrika kıtasında bulunan elverişlik durumuna göre ele alınan 33 Afrika ülkesinin, 1995-2004 dönemlerine ait verilerden yararlanılarak insani gelişme endeksi ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada insani gelişme endeksi bağımlı değişken olarak seçilirken, kişi başına düşen sağlık harcamaları, eğitim harcamaları ve GSYH bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında serilerin yatay kesit bağımlılıkları incelenmiş, daha sonra panel durağanlık testler kullanılarak serilerin durağanlık seviyeleri test edilmiştir. Serilerin durağan hale gelmesinden sonra, panel ARDL kısa dönem analizi sonucunda insani gelişme ile gelir değişkeni arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkiye rastlanılırken, insani gelişme ve eğitim değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İnsani gelişme ve sağlık değişkeni arasında da pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Uzun dönem ARDL analiz sonuçlarına göre insani gelişme ve gelir değişkeni arasındaki ilişkinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, insani gelişme ile eğitim ve sağlık değişkenleri arasındaki ilişki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı oldukları sonucuna varılmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre ise insani gelişme ile eğitim, sağlık ve gelir değişkenlerinin %5 anlamlılık düzeyinde karşılıklı olarak birbirlerinin sebebi oldukları tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlardan hareketle Afrika ülkeleri için ekonomik büyüme üzerinde sadece gelir değişikliklerinin baz alınmasının yeterli olmadığı, buna ek olarak eğitim ve sağlık değişkenlerinin de hesaba katılması ile doğru sonuçlara ulaşılmasının mümkün olduğu görülmüştür.

Literatürde dünyada ve Türkiye’de 1980 yılı sonrasında Siyasi alanda yapısal dönüşümü temsilen siyasi haklar endeksi ile kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi inceleyen adına çok sayıda çalışmalar yapılmıştır.

Quazi (2007), gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 1995- 2000 yılları arasında bazı Doğu Asya ülkeleri için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında panel veri analizi kullanarak, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ulaşılan bu sonuç ile Doğu Asya’daki büyüme dinamiklerinin biraz daha ilerlemesini sağlamıştır.

Çetin (2011), yapmış olduğu çalışmada 2000-2010 dönemlerinde 81 ülkenin ekonomik özgürlüğün gelir düzeyine etkisini panel veri analiz yöntemlerinden olan sabit ve rassal etkiler tahmin metodunu uygulayarak analiz etmiştir. Çalışmada kişi başı GSYİH düzeyinin belirleyicisi olan ekonomik özgürlük endeksinden başka, nüfus artışı ve yatırım değişkenlerini kullanılmıştır. Tahmin metoduna göre ekonomik özgürlüğün değişim değerlerinde meydana gelen artışların gelir düzeyinde anlamlı ve pozitif etki ettiği sonucuna varmıştır.

Tunçsiper ve Biçen (2014), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Türkiye’de 2000-2012 yılları arasında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel reg-resyon yöntemiyle tahmin etmişlerdir. Değişken olarak genel ekonomik özgürlük endeksi, çalışma özgürlüğü endeksi, yatırım yapma özgürlüğü endeksi, mülkiyet hakları endeksi, çalışma hakları endeksleri kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ile mülkiyet hakları endeksi ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik büyüme ile çalışma özgürlüğü endeksi ve ticaret özgürlüğü endeksi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik özgürlük endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Şahin (2016), yapmış olduğu çalışmada Türkiye’de 1980-2015 yılları arasında ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde etkisini Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Analizin sonucunda ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında nedenselliğin olduğunu ifade etmiştir.

Erkuş (2016), gerçekleştirmiş olduğu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ve demokrasi düzeyinin gelir farklılığı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla 24 ülkenin 1996-2011 yılları arasındaki verilerle dengeli panel veri seti oluşturarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Yapılan çalışma

sonucuna göre ekonomik özgürlükler ekonomik performansı olumlu etkileyen faktör olarak görülmüştür. Demokrasi düzeyinde, sivil özgürlüklerde ve politik özgürlüklerde ilerleme de gelir üzerinde negatif etkiye sahiptir. Panel VECM nedensellik analizine göre demokrasi değişkeni ve ekonomik özgürlükten gelire doğru anlamlı nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Öte yansan yapısal dönüşümü temsilen kişi başına GSYH üzerinde etkili olduğu bilinen gayrisafi sabit sermaye oluşumu önemli bir değişken olarak literatürde kabul görmektedir. Söz konusu bu değişken bu çalışmanın modellenmesinde kontrol değişken olarak yer verilmiştir. Bu bağlamda literatürde gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile kişi başı GSYİH'yi inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Dakurah (2001), yapmış olduğu çalışmada 62 gelişmekte olan ülkede savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerini Granger nedensellik testi kullanarak değerlendirmiştir. Elde edilen bulgulara göre 23 ülkede savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin bulunduğunu ifade ederken, 7 ülkede çift yönlü nedenselliğin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Çetin (2012), yapmış olduğu çalışmada yüksek orta gelir düzeyine sahip ülkenin sabit sermaye ve yatırımlarıyla ekonomik büyüme arasındaki kısa dönem ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmiştir. Johansen- Juselius eşbütünleşme ve Engle-Granger hata düzeltme modellerini kullanılarak 1980-2009 dönemi yıllık verilerini incelemiştir. Eş bütünleme test sonuçlarına göre yalnızca Malezya ekonomisinde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Malezya ekonomisinde herhangi bir edensellik ilişkisinin olmadığını hata düzeltme modelinde tespit etmiştir.

Gövdeli (2019), gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 1995-2007 dönemi verilerinden yararlanarak, 27 NATO ülkesinin ekonomik büyümesi, gayrisafi sabit sermaye oluşumu ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Ekonomik büyüme ve savunma harcamaları bağımlı değişken olarak alınarak ampirik bulgulara eş bütünleşme ilişkisini tespit etmiştir. Nedensellik analizine göre ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile ekonomik büyüme arasında ve savunma harcamaları ile gayrisafi sabit sermaye oluşumu arasında da çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, politika yapıcıların savunma harcamalarını arttırıcı politikalar uygulaması, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki bırakmıştır.

Karadaş (2019), yapmış olduğu çalışmada Türkiye ekonomisinde mevcut sabit sermaye stokunda artışa neden olacak sabit sermaye yatırımları üzerinde durarak, 1963-2015 yılları arsında kamunun ve özel sektörün yaptıkları sabit sermaye yatırımlarının analizi üzerinde durmuştur. Yapılan analizlerde tekrara girmemek için tüm sektörlere tek tek değinmeyerek sadece kamu yatırım tutarları, tarım, ulaştırma, imalat ve eğitim sektörlerini incelemiştir. Eviews 10 programını kullanarak ROBUSTLS (Robust Least Squares) yöntemi ile basit regresyon analizi yapmıştır. Analizler sonucunda, kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilediğinden herhangi bir sonuca varılamamış, kamu kesiminin etkili olduğu alanlarda özel kesim yatırımların lehine olacak şekilde yatırımlara devam edilmesi gerektiği vurgulamıştır

Ethem ve Farahmand (2020), yapmış oldukları çalışmada, Afganistan’da sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümedeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmada gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. 1980-2017 yılları arasındaki veriler ele alınarak, verilerin durağanlıklarının tespiti için yapılan birim kök testlerinde, sabit sermaye yatırımlarının düzey değerinde ve ekonomik büyüme verisinin birinci farkında durağanlık koşulunun sağlandığı görülmüştür. ARDL testi sonucunda, sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisi elde edilememiştir. Granger nedensellik testi sonucuna göre ise, sabit sermaye yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu açıklamışlardır.

3.5. VERİ SETİ VE DEğİşKENLER

Türkiye’nin makroekonomik performansının ölçülmesinde literatürde temsili değişken olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi (gdppc) yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan Gdppc’yi etkileyecek makro iktisadi değişkenler Cari Hesap Dengesi (Cari), İnsani Gelişmişlik Endeksi (hdi) Siyasi Haklar Endeksi (pr) Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (Gdi) değişkenleri bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu değişkenler içinde performans ölçüsü olan Kişi Başına GSYİH’ ya etki eden ve yapısal dönüşüm göstergeleri olarak; iktisadi dönüşüm göstergesi olarak cari hesap dengesi, sosyal alanda yapısal dönüşüm olarak insani gelişmişlik endeksi, siyasi alanda yapısal dönüşüm olarak da siyasi haklar endeksi kullanılmıştır. Ayrıca bunların dışında kontrol değişken olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi üzerinde

etkili olduğu literatürde ve teoride kabul görmüş Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu değişkenleri kullanılmıştır.

Tablo 3.6:Değişken Tanımları

Sembol	Kısa tanımı	Kaynak
Gdppc	Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi	WDI
Cari	Cari Hesap Dengesi	WDI
Pr	Siyasi Haklar Endeksi	WDI
Gdi	Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	WDI
Hdi	İnsani Gelişmişlik Endeksi	UNDP

Tablo 3.6’da yer alan değişken tanımlarına göre tüm değişkenler World Development Indicator (WDI) ve United Nations Development Programme (UNDP)’den alınmıştır. Veri aralığı olarak veri kısıtı nedeniyle Türkiye’nin 1990-2020 yıllarında ait yıllık veriler kullanılmıştır.

Buna göre *Gdppc* değişkeni kişi başına GSYH büyümesinin yıllık olarak yüzdelik büyüme formundadır. *Cari* değişkeni ise net mal hizmet ihracatı ve ithalatı arasındaki farkın cari dönemdeki GSYH’ya oranının yüzdelik olarak ifade etmektedir. *Pr* endeksi bir ülkedeki seçim sistemini; yasama ve yürütme erklerinin seçim sistemi ve seçim sürecinin siyasi çoğulculuk, katılım, muhalefet ve rekabet ve güçlü grupların egemenliği ve azınlık oy hakları gibi konuların değerlendirildiği bir endekstir. Aynı zamanda hükümetin işleyişinde yolsuzluk, şeffaflık ve seçilmişlerin yetkilerini uygulama yeteneği ve yöntemi konularını da içermektedir. Endeks 1-7 arasında değişmekte olup, 1’e yaklaştıkça siyasi hakların iyileştiği; 7’ye doğru yaklaştıkça siyasi hakların kötüleştiği anlamına gelmektedir. *Gdi* değişkeni gayri safi sermaye oluşumunu – WDI içerisinde eskiden gayri safi yurtiçi sabit yatırımları- ifade eden bir değişken olarak başta teçhizat makine ve ekipmanlarına yapılan yatırımlar olmak üzere, arazi ve arazi alt yapı yatırımları, ulaşım olanaklarına yapılan yatırımlarını da kapsamaktadır. Bunların yanı sıra değerli varlıklarda cari dönem içerisinde meydana gelen net kazanımlarda sermaye oluşumu olarak kabul edilmektedir. Tablo 3.7’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır (WDI, 2022). *Hdi* 1990 yılında UNDP tarafından oluşturulan endeksin 0-1 aralığında değiştiği görülmektedir. Endeksin 1 yaklaştıkça insani gelişmişliğin arttığı, 0 yaklaştıkça da insani gelişmişlik düzeyi azalmaktadır. Endeks beklenen yaşam süresi,

eğitim ve gelir düzeyi olmak üzere üç alt endeksin geometrik ortalamasından oluşmaktadır. Endeksin değişim aralığının 0 ile 1 değişim aralığında olması model içerisindeki endeksin yorumlanmasını güçleştirdiği için modelde endeks 0-100 aralığındaki değişen değerlere dönüştürülmüştür (UNDP, 2020).

Tablo 3.7: Tanımlayıcı İstatistikler

	Gdppc	Cari	Hdi	Pr	Gdi
Ortalama	2.978	-2.758	70.184	3.548	25.888
Medyan	4.252	-3.109	69.600	3.000	25.474
Maks.	9.510	2.013	82.000	5.000	31.766
Min.	-7.148	-8.870	58.300	2.000	18.025
Std. Hata	4.409	2.580	7.942	0.925	3.381
Skewness	-0.899	-0.036	0.109	0.242	-0.216
Kurtosis	2.969	2.530	1.711	2.139	2.323
Jarque-Bera	4.177	0.292	2.209	1.260	0.833
Prob.	0.124	0.864	0.331	0.533	0.659

Türkiye’ de uygulanan yapısal dönüşümlerin makroekonomik performansını konu alan model kurgusu 1 Nolu Denklemden kapalı fonksiyon olarak ifade edilmiştir.

$$= (, , ,) \quad (1)$$

Yukarıda yer alan 1 no’lu denklem bir açık bir şekilde yazılırsa;

$$= + 1 + 2 + 3 + 4 \quad (2)$$

Buna göre 2 no’lu denklemdeki gibi iktisadi model matematiksel olarak ifade edilebilir.

3.6. AMPİRİK YÖNTEM

Değişkenler arasındaki ilişkilerin ekonometrik yöntemlerle ölçülmesi, teorik çerçevenin ne kadar geçerli olduğuna dair bulguları sınamaktadır. Zaman serileri yardımı ile iktisadi değişkenler arasındaki En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile yapılan çözümlemeler anlamlı tahminler vermesine karşılık güvenilir sonuçlar vermemektedir. Örneğin her iki değişken arasında aynı yönlü benzer aralıklarda oluşan trend nedeniyle yapılan EKK yönteminde yüksek korelasyon (²) ve anlamlı katsayı t istatistikler

olabilmektedir. Fakat gerçekte ilişki olmayan değişkenler arasında ortaya çıkan EKK tahminleri sahte regresyon içerebilmektedir. Dolayısıyla EKK yönteminin varsayımları arasında bağımlı bağımsız değişkenlerin zaman serisi dizilerinin durağan olması, hata terimlerinin ortalamalarının sıfır ve sonlu varyansa sahip olması gerekmektedir. Aksi halde durağan olamayan bu değişkenler arasındaki regresyon ilişkisi sahte bir ilişkidir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: s.324).

Durağan dışı değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisi (eş bütünleşme ilişkisi) Engle ve Granger (1987) çalışmalarında vektörel olmayan tek yönlü uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmişlerdir. Değişkenlerin birinin bağımlı, birinin bağımsız olması gerekir. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi için değişkenlerin tümleşik olmaları gerekmektedir. Böylece değişkenlere ait zaman serisi dizilerinin birim kök sınamaları yapılması gerekmektedir. Hepsinin birinci dereceden entegre yani $I(1)$ olması gerekmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: s. 251).

Engle ve Granger (1987) çalışmasına göre uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında değişkenlerin $I(1)$ düzeyinde tümleşik olması zorunludur. Bazı değişkenlerin durağan düzeyde olması durumunda bu yöntem kullanılmamaktadır. Peseran vd. (2001) çalışmasında eş bütünleşme ilişkisinin incelenmesi için kullanılan zaman serisi dizilerinin $I(0)$ ve ya $I(1)$ seviyesinde olması durumunda güvenilir sonuçlar veren otoregresif dağıtılmış gecikme (Auto Regressive Distributed Lag, ARDL) modelini önermişlerdir. ARDL yönteminde bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin de dikkate alınması, denklemde oluşabilecek spesifikasyon hatasının önüne geçilmiş olması bu yöntemin başka bir avantajı olarak görülmektedir.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta y_{t-1} + \alpha_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \alpha_p \Delta y_{t-p} + \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_q y_{t-q} + \epsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta y_{t-1} + \alpha_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \alpha_p \Delta y_{t-p} + \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_q y_{t-q} + \epsilon_t \quad (5)$$

Buna göre ARDL modeli sabitli ve trendsiz model denklem 4'te, modele ait hata düzeltme denklemi ise 5 no'lu denklemde yer almaktadır.

$$\epsilon_t = 0, \forall t$$

Yukarıdaki denklemde birim kökün varlığında $\alpha_1 = 1$ (yani $\alpha_1 = 1$) olurken, durağan bir seri için $\alpha_1 < 1$ (yani $\alpha_1 < 1$) olacaktır. Böylece standart ADF testi için hipotez aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$H_0: \alpha_1 = 0 \text{ (Birim kök vardır, seri durağan dışıdır.)}$$

1: $\rho < 0$ (Birim kök yoktur, seri durağandır)

Yukarıdaki denkleme göre ρ reddedilince durağanlığın olduğu kabul edilmektedir. ρ kabul edilince de durağanlığın olmadığı kabul edilmektedir. ρ hipotezinin reddedilmesi durumunda seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır. Peseran vd. (2001) çalışmalarında eş bütünleşme ilişkisinin varlığına dair ρ hipotezini sınamak için F istatistiği kullanmışlardır. Buna göre tüm serilerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu durumlarda alt ve üst sınır kritik değerler için gözlem sayısının asimptotik olarak sonsuza giderken üretilmiştir. Hesaplanan F istatistiği $I(0)$ kritik düzeyinin altındaysa ρ hipotezi reddedilmiş olacaktır. F istatistiği $I(0)$ kritik düzeyinin üzerinde fakat $I(1)$ kritik değerinin altında ise seriler arasında eş bütünleşme ilişkisine dair karar verilmeyecektir. F istatistiğinin $I(0)$ kritik değer üstünde ise ρ hipotezi reddedilerek seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılabilecektir. Narayan (2005) çalışmasında serilerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu durumlarda alt ve üst sınır kritik değerleri için ve gözlem sayısının küçük olduğu durumlar için kritik değerler üretmiştir (Mert ve Çağlar, 2019: s. 279-282).

3.7. AMPİRİK BULGULAR

Yukarıda yer alan denklem 1 ve 2'deki değişkenlerin durağanlık düzeyleri, uzun dönemli ilişkinin araştırılmasından önce ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre değişkenlere ait durağanlık düzeyinin araştırılması için Artırılmış Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) birim kök testi uygulanmış ve buna ilişkin sonuçlar tablo 3.8'de yer almaktadır.

Tablo 3.8: Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		Phillips-Perron		Karar
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
Değişkenler	t ist.	t ist.	t ist.	t ist.	
Gdppc	-5.716*	-5.652*	-5.801*	-5.938*	$I(0)$
Δ Gdppc	-9.437*	-9.276*	-23.139*	-26.141*	
Cari	-3.216**	-4.018**	-3.209**	-4.005**	$I(0)$
Δ Cari	-6.788*	-6.730*	-10.623*	-11.703*	
Hdi	-0.810	-3.736**	-0.247	-2.146	$I(1)$
Δ Hdi	-3.035	-2.920	-3.087**	-2.942	
Pr	-2.874	-1.748	-2.011	-2.022	$I(1)$
Δ Pr	-3.773*	-3.704**	-3.536**	-3.452***	
Gdi	-2.527	-4.064**	-2.479	-4.048**	$I(1)$

ΔGdi	-7.892*	-7.734*	-9.464*	-9.269*	
--------------	---------	---------	---------	---------	--

*: %1 ve **: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3.8’de yer alan ADF birim kök testi ve PP birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin bir kısmı düzeyde durağan iken bir kısmının birinci farklarında durağan hale geldiği görülmektedir. Buna göre Gdppc ve cari değişkenlerinin her iki test sonucunda da düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Pr ve Gdi değişkenleri ise her iki test için düzeyde birim kök içerdiği ancak birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmektedir. Hdi değişkeni ise ADF testinde sabitli ve trendli modelde düzeyde durağan iken, PP testinde de sabitli modelde birinci farkında durağan olduğu görülmektedir. Buna göre hdi değişkeninin durağanlık düzeyine karar vermek için Ek-1 ve Ek-2’de yer alan değişkenin düzeyde ve birinci farkta korelogram grafiğini bakılarak verilecektir. Buna göre Ek-1’de yer alan grafiğe göre değişken düzeyde doğrusal trende sahip ve gecikme sayısı arttıkça otokorelasyon katsayısı düzenli bir şekilde azalmaktadır. Ek-2’de yer birinci fark korelogram grafiğinde ilk gecikmelerde otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon güven aralığı dışında anlamlı iken sonraki gecikmelerde güven aralığı içerisinde yer alarak otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak hdi değişkeni doğrusal trend özelliğine sahip düzeyde birim kök içeren, birinci farkta ise durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin bir kısmının $I(0)$ bir kısmının $I(1)$ olması durumunda da uzun dönemli denge ilişkisinin araştırılmasına imkân veren ARDL yöntemi kullanılmıştır. ARDL yönteminin vektörel olmayan bir yöntemi içeren ve sadece tek bir denklem kurulumunu içermesi, ampirik modelin uygulanması ve yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır. Diğer bir neden bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilmesidir. Bu nedenle Gdppc bağımlı değişkeninin gecikmeli değerlerinin de modele dahil edilmesi ile modelin açıklama gücünü artırmaktadır.

Tablo 3.9:ARDL (1,3,1,3,0) Model Tahmin Sonuçları

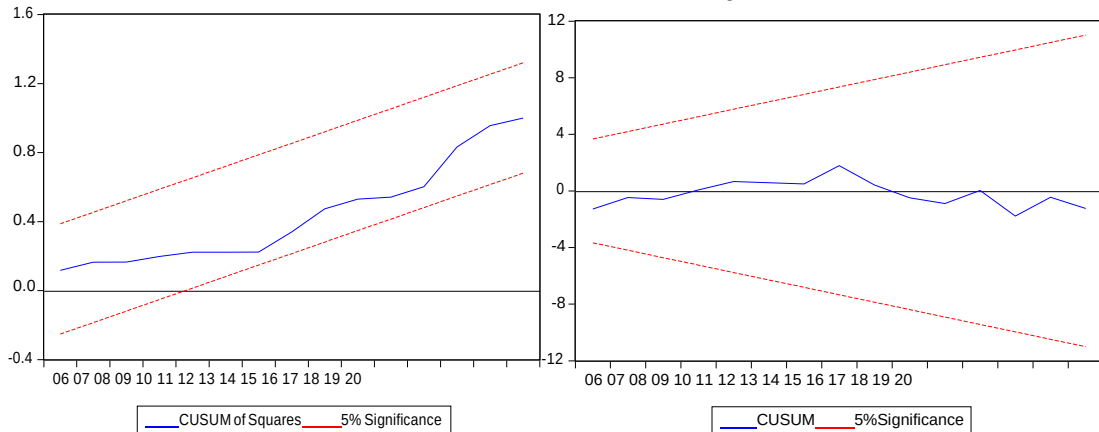
Bağımlı Değişken: Gdppc	Katsayı	St. Hata	t istatistiği	Olasılık
$Gdppc_{t-1}$	-0.526	0.165	-3.193*	0.006
$Cari$	2.300	0.474	4.853*	0.000
$Cari_{t-1}$	-0.008	0.295	-0.029	0.977
$Cari_{t-2}$	1.853	0.279	6.654*	0.000
$Cari_{t-3}$	1.233	0.165	7.488*	0.000
Hdi	6.446	0.805	8.006*	0.000

Hdi_{t-1}	-6.144	0.776	-7.919*	0.000
Pr	-5.437	0.840	-6.476*	0.000
Pr_{t-1}	-1.558	0.962	-1.619	0.126
Pr_{t-2}	3.300	0.939	3.513*	0.003
Pr_{t-3}	-3.857	0.663	-5.821*	0.000
Gdi	2.760	0.358	7.707*	0.000
C	-51.239	6.666	-7.686*	0.000
Tanı testleri	Test istatistiği		Olasılık	
R^2	0.952			
Durbin-Watson istatistiği	2.669			
F istatistiği	24.554		0.000	
Serisel Korelasyon (Breush-Godfrey)	1.563		0.246	
Normallik (Jarque-Bera)	0.417		0.812	
Model Modifikasyonu (Ramsey Reset)	0.068		0.798	
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey)	1.381		0.274	

*: %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3.9’da ARDL modeli tahmin sonuçları ve tanı testleri yer almaktadır. Modelde maksimum 3 gecikme için olası 768 model içerisinde SIC kriterine göre en uygun model olarak ARDL (1,3,1,3,0) modeli belirlenmiştir. R^2 , Durbin-Watson istatistiği ve F istatistiği yer almaktadır. Bunların dışında modelde serisel korelasyonun 2 gecikmeye kadar olmadığı üzerine kurulan H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre modelde serisel korelasyon bulunmamaktadır. Jarque-Bera testine göre modelin normal dağıldığı sonucunu ulaşılırken, değişen varyans sorunu ve modelde spesifikasyon sorunu olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Grafik 3.1: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Tablo 3.9 ’da yer alan tanı testleri dışında yukarıdaki Grafik 3.1’de yer alan Cusum ve Cusumq grafiklerine göre modelin hata teriminin belirtilen %95 güven aralığı sınırları içerisinde kaldığı ve parametrelerin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir.

Tablo 3.10:Sınır Testi Sonuçları

F Sınır Testi (H_0: Eş bütünleşme yoktur.)				
Test İstatistiği	Değer	α	I(0)	I(1)
F istatistiği	23.026	%10	2.752	3.399
K	4	%5	3.354	4.770
		%1	4.768	6.670
t Sınır Testi (H_0: Eş bütünleşme yoktur.)				
Test İstatistiği	Değer	α	I(0)	I(1)
t istatistiği	-9.263	%10	-2.57	-3.66
		%5	-2.86	-3.99
		%1	-3.43	-4.6

F sınır testi için Narayan (2005) çalışmasında n=30 için üretilen kritik değerler kullanılmıştır.

Tablo 3.10'da itibariyle F sınır testi ile t sınır testi sonuçları yer almaktadır. Tablo 3.10'a göre F sınır testi F istatistiği 23,026 hesaplanmıştır. F istatistiği %1 yanılma düzeyinde üst değer kritik değerinden büyük ($F > I(1)$) olduğunda H_0 hipotezi reddedilecektir. Buna göre F sınır testi %1 yanılma düzeyinde 23,026>6,67 olduğundan bu teste göre serilerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Ancak modelin geçerliliği için koşullu hata düzeltme modeli için hesaplanan t istatistiği ile H_0 hipotezi test edilmelidir. Tablo 3.10'da ikinci kısmında hata düzeltme modeline ait t sınır testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre t istatistiği-9,263 bulunmuştur. H_0 hipotezi %1 yanılma düzeyi için üst kritik değer mutlak değerce $|t| > |I(1)| \rightarrow |-9,263| > |-4.6|$ olduğundan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3.11:Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Gdppc	Katsayı	St. Hata	t istatistiği	Olasılık
Cari	3.524	0.399	8.835	0.000
Hdi	0.198	0.054	3.639	0.002
Pr	-4.948	0.643	-7.692	0.000
Gdi	1.808	0.156	11.577	0.000

Tablo 3.11'de uzun dönem tahmin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre tüm değişkenlerin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve sadece Pr değişkeni negatif olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında Gdppc üzerinde belirleyici etkisi en fazla olan değişken cari işlemler dengesi olduğu görülmektedir. Uzun dönemde cari dengedeki %1'lik bir artış Gdppc'yi %3,52 artırmaktadır. Diğer taraftan Uzun dönemde İnsani Gelişmişlik Endeksi (hdi)'deki 1 br'lik artış (hdi 0-100 arasında) Gdppc'yi yaklaşık

%0,20 artırmaktadır. Uzun dönemde siyasi haklar (pr)endeksinde 1 br'lik artış Gdppc'yi %4,94 azaltmaktadır. (siyasi haklar endeksinin artması kötü; siyasi haklar endeksinin azalması iyidir). Uzun dönemde Gayri safi sabit yatırımlar (sermaye oluşumu) %1 arttığında gdppc yaklaşık %1,80 artmaktadır. Uzun dönem analiz sonuçları yapısal dönüşümlerin makroekonomik performansı olumlu etkilediğine yönelik hipotezimizi desteklemektedir. Çalışmada daha önce yapılan araştırmalara benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların mevcut literatüre uyumu değerlendirildiğinde çalışma, Çelik vd. (2021), Calderon vd. (2000); Çetin (2011); Erdem ve Çelik (2011); Ethem ve Farahmand (2020) bulguları ile benzer sonuçlar taşıdığı görülmektedir.

Tablo 3.12:Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Gdppc	Katsayı	St. Hata	t istatistiği	Olasılık
<i>C</i>	-51.239	3.973	-12.898	0.000
$\Delta Cari$	2.300	0.341	6.739	0.000
$\Delta Cari_{t-1}$	-3.087	0.311	-9.924	0.000
$\Delta Cari_{t-2}$	-1.233	0.134	-9.186	0.000
ΔHdi	6.446	0.577	11.178	0.000
ΔPr	-5.437	0.589	-9.238	0.000
ΔPr_{t-1}	0.557	0.488	1.142	0.271
ΔPr_{t-2}	3.857	0.509	7.573	0.000
EC_{t-1}	-1.526	0.126	-12.076	0.000
	Test istatistiği		Olasılık	
R^2	0.976			
Durbin-Watson istatistiği	2.669			
F istatistiği	98.554		0.000	
Serisel Korelasyon (Breush- Godfrey)	1.563		0.246	
Normallik (Jarque-Bera)	0.417		0.812	
Model Modifikasyonu (Ramsey Reset)	0.068		0.798	
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey)	1.381		0.274	

Tablo 3.12'de hata düzeltme modeline ait kısa dönem tahmin sonuçları yer almaktadır. Buna göre modelde yer alan katsayı tahminlerinin büyük oranda anlamlı olduğu görülmektedir.

Ayrıca Tablo 3.12'de yer alan EC_{t-1} hata düzeltme katsayısı negatiftir, ancak burada yer alan t istatistiği anlamlı olsa da sapmalı olabilmektedir. Bunun yerine Tablo 3.12'de yer alan t istatistiği -9.263 değeri dikkate alınmalıdır. Buradan ise hata düzeltme katsayısının %1 yanılma düzeyinde anlamlı olduğu $|-9.263| > |-4.6|$ görülmektedir. Hata

düzeltilme katsayısına göre ($EC_{t-1} = -1.526$) kısa dönemde meydana gelen şokun etkisinin $1,526/1=0,655$ yılda (yaklaşık 7-8 ayda) tekrar uzun dönem dengesine ulaşacağı görülmektedir.

SONUÇ

İnsanoğlu var oluşundan beri içinde yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasi durumu değiştirmek için çabalamıştır. Karşılaşılan yaşam şartları ve yaşanan küresel gelişmeler ülkeleri yaşanan dönemlerin özellikleri itibariyle ekonomik, sosyal ve siyasi alanda yapısal dönüşümlere zorlamıştır. 1980 sonrası yaşanan küresel boyutlu finansal serbestleşme dünya ve Türkiye ekonomisinde liberalleşmeye yönelik adımların atılmasına neden olmuş ve yapısal dönüşümün temelleri atılmıştır.

1980 yılı sonrasında dünyada ve Türkiye’de önemli düzeyde yapısal dönüşümler yaşanmış ve bu dönüşümlerin farklı boyutlarda makro ekonomik yansımaları olmuştur. Söz konusu yapısal dönüşümler pek çok faktörün etkisinde kalarak ekonomik, siyasi ve sosyal sonuçları da beraberinde getirmiştir.

1990’lı yıllarda kötü yönetim, siyasi ve makroekonomik iktidarsızlıktan ötürü Türkiye ekonomisi küresel ekonomiyle bütünleşememiştir. Zira Türkiye’de piyasa ekonomisinin alt yapısı oluşturulsa da liberalleşmeye yönelik atılan adımlar kurumsal altyapıdaki eksikliklerden dolayı krizlerle sonuçlanmıştır. Krizlerin ardından reform niteliğinde birçok ekonomik program uygulamaya konularak ekonomik ve siyasi istikrar yakalanmaya çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisi 1994 yılına sıkıntılı bir dönemde girmiş ve yaşanan iktidarsızlık ciddi bir kriz halini almıştır. Türkiye ekonomisinde para, döviz ve sermaye piyasaları arasındaki dengesizlikleri gidermek ve enflasyonun üç rakamlı enflasyona dönüşmemesi için 5 Nisan Kararları alınmıştır. 5 Nisan Kararlarının öncelikli hedefi mali piyasalarda istikrarı sağlamaktır. 5 Nisan Kararları iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde döviz kuru, fiyat politikaları, ücret, merkez bankası ve bankacılık sektörü, tarımsal destekleme politikaları, kamu sektörüne yönelik önlemler yer almıştır. İkinci bölümde ise özelleştirme, kamu iktisadi teşebbüslerinin iyileştirilmesi, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler gibi yapısal dönüşümler yer almıştır. 5 Nisan 1994 istikrar programının ekonomide kalıcı istikrar sağlanması için kamu kesimi gelir gider dengesinin sağlanması, bu dengenin sağlanması için de kısa dönemde özelleştirmenin hızlanması gerekli görülmüş, fakat kısa dönemde bu amaçlara ulaşılamamıştır. Uzun dönemde ise kamu kesimi gelir gider dengesinin kurulması için kamu kesiminde israfın önlenmesi ve normal gelirlerin arttırılması gerekmektedir. Uzun dönemde de bu amaçlara ulaşılamamıştır. 5 Nisan 1994 İstikrar Programın sadece kamu kesimi gelir gider

dengesinin sağlanmasıyla ilgili hedeflerin 1994 yılı için kısmen tutturmuştur (Turan, 2011: s 62-64).

Türkiye ekonomisi 2001 yılında en büyük iktisadi krizini yaşamıştır. Krizden sonra meydana gelen ağır koşullar ve maliyetlerden sonra Kemal Deriş tarafından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) açıklanmıştır. Programın amacı istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamaktır. 2001 Krizi sonrasında uygulamaya koyulan reformlar, iktisadi yapıdaki önemli birkaç sorun üzerinde köklü çözümler getirmiştir (Eroğlu vd, 2021:163). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı üç aşamada uygulanmıştır. İlk aşamada finansal kesimin kontrol altına alınacağı, ikinci aşamada enflasyonun düşürülmesi için ve dış açığın giderilmesine yönelik hedeflerin açıklanacağı, üçüncü aşamada ise yapısal değişimi amaçlayan uygulamalar ile büyüme hızının yükseltileceği ifade edilmiştir. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın uygulanmasından sonra Türkiye ekonomisinde 2002 yılında GSMH’de %7,8 düzeyinde, sanayi üretiminde %8,7 düzeyinde artış meydana gelmiştir. İhracatta ve kapasite kullanım oranlarında artış gerçekleşmesine rağmen istihdam göstergelerinde iyileşme görülmemiştir (Kol vd, 2012: s. 381).

2008 yılında ABD’de meydana gelen kriz tüm dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Bütün dünyayı etkisi altına alan kriz ülkeleri alışılmışın dışında pek çok para ve maliye politikası uygulamasıyla önlem almak zorunda bırakmıştır. Önlem paketleri alan ülkelere Türkiye’de dahil olmuş ve “Ekonomik Önlem Paketleri” adı altında 7 adet olmak üzere tedbir paketi açıklamıştır. Önlem paketlerinin alınmasının amacı, 2008 yılının ikinci yarısından beri krizin sebep olduğu olumsuz sonuçları yok etmek, ekonomiyi harekete geçirmek, işsizlik sorununu gidermek, iç talebi arttırmak, dış talebin azalması sonrasında likidite sorununu azaltmak, ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Türkiye’nin aldığı önlem paketleri dünya ülkeleri ile uyum sağlamış fakat paketler yetersiz kalmış, zaman açısından da geç kalınmıştır (Öksüzler ve Teyyare, 2010: s. 149).

2008 Küresel Kriz sonrası IMF’nin neo-liberal görüşlerinde önemli değişimler olmamakla birlikte uygulamada önemli değişimler meydana gelmiştir. IMF, son dönemde küresel finansal sisteme yönelik düzenleyici mekanizmaları daha çok savunmuştur. 2008 Küresel Kriz sonrası gündeme gelen makro ihtiyati politika uygulamaları, finansal sistem kaynaklı kırılganlık ve aksaklıkları engelleyebilmek için

destekleyici konumdadırlar. Kriz döneminde IMF güven unsuru olma ve finansman sağlamada iki önemli görevi yerine getirmiştir. IMF'nin derinleşen krizle beraber önemi artmış ve krizin etkisiyle makro ekonomik istikrarsızlık yaşayan ülkelere kredi imkanı sağlanmıştır. 2007 yılında IMF ile stand-by anlaşması imzalayan üç tane ülke var iken, 2008 yılında bu ülkelerin sayısı sekize çıkmış ve 2010 yılında yirmi ülke ile anlaşma imzalanmıştır (Eroğlu vd, 2017: s. 60-61).

Türkiye ekonomisi uzun yıllardır darbelere ve siyasi müdahalelere maruz kalmış, ekonomide yapısal sorunlara yol açmış ve ülkenin dışa bağımlılığını arttırmıştır. Türkiye ekonomisi 2018 yılı ağustos ayında Türk Lirası'ndaki aşırı değer kaybı nedeniyle zor günler yaşamış, ekonomi politikalarına karşı duyulan güvensizlik beraber ABD ile Andrew Brunson krizinin başlattığı kur krizi sonrasında döviz kuru 7,24 seviyesini görmüştür. 2018 yılında yurt dışı finansal kaynaklara ulaşma imkanları da azalmıştır. Bu gelişmelerin neden olduğu baskı diğer ülkelerde olmak üzere Türkiye ekonomisinde de hissedilmiştir. Bu baskının hafifletilmesi için hükümet 2018 yılında bazı tedbirler uygulamıştır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), tarafından alınan geçici önlemlerle bankaların sermaye yeterliliği üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır (Sezal, 2020: s 39).

Türkiye ekonomisi 2018 yılına derin bir kur krizi ile girmiştir. Döviz kuru dalgalanması kapsamında önlemler alınmıştır. Vergi teşvikleri kapsamında beyaz eşya ÖTV oranı sıfırlanmış, araçlarda ÖTV oranı sıfırlanmış %50'den %35'e düşürülmüş, mobilya sektöründe KDV oranı %18'den %8'e düşürülmüştür. Ticari araçlarda da KDV oranı %18'den %8'e düşürülmüştür. Ekonomik durgunluğun giderilmesi amacıyla enflasyonla mücadele programına gidilmiştir. Enflasyonla Mücadele Kapsamında yerel ve ulusal zincir marketleri ve tekstilden giyime pek çok sektör programa destek vermiştir. Enflasyonla mücadele kapsamında enflasyon oranı %24'den %20,35'e düşürülmüştür (Şanlı,2021: s 144-146).

2020 yılına damga vuran Covid-19 Pandemisi, dünyada sağlık alanında olumsuz etkileri olmakla birlikte ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı etkisi olmuştur. Politika yapıcılar, bu yıkıcı etkilerden arınmak için merkez bankalarının para politikası uygulamalarıyla mücadeleyi sürdürürken, salgından en çok etkilenen hane halkı ve firmalar için de destekleyici maliye politikaları ile mücadeleye devam etmişlerdir. Covid-19 Pandemisi'nin iktisadi etkileri tam olarak bir netlik kazanamamakla birlikte

pandeminin Türkiye üzerindeki etkilerini azaltmak adına politika yapıcıları para ve maliye politikaları uygulayarak pandeminin etkilerini azaltmaya çalışmışlardır. Mart 2020 itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası para politikası kapsamında önlemler almıştır. Pandeminin etkilerine karşı bankacılık sektörüne ve reel sektöre ihtiyacı olan likiditeyi sağlamayı hedeflemişlerdir. Merkez Bankası para politikası kapsamında önlemleri sonunda 22.04.2020 tarihinde politika faizini %8,25'e çekmiştir. Ekonomik faaliyetler pandemiden dolayı sektöre uğrarken arz ve talep ciddi oranda azalmıştır. Dolayısıyla pandemi dönemi alışılmışın dışında politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur (Eroğlu, 2021: s 201-203).

Yapısal dönüşüm (reform) günümüzde en çok tartışılan konulardandır. Ülke ekonomilerinin büyüme performansına ilişkin çeşitli yapısal dönüşümler bulunmaktadır. Ekonomik sistemde her türlü iyileştirme yapısal dönüşüm kapsamında değerlendirilmektedir. Yapısal dönüşüm politika yapıcıların önemsendiği ve sürekli gündemde tutması gereken bir konudur. İktisadi performansın iyi olduğu dönemlerde önemli alanlarda atılması gereken yapısal adımlar çoğu zaman gündeme gelmemektedir. Gerekli yapısal adımların atılmaması da ekonomide krizlerin etkilerini derinleştirmektedir. Bir bakımdan krizler yapısal dönüşüme olan ihtiyaçları ortaya koymaktadır.

Türkiye'de yapısal dönüşümlerin makro ekonomik performansı ne kadar olumlu etkilediğine dair tartışmalar hep süregelmiştir. Bu çalışmanın amacı bu tür araştırmalara farklı boyutlarıyla katkı vermektedir. Makroekonomik performansının ölçülmesinde literatürde temsili değişken olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi (gdppc) yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Türkiye'nin makro ekonomik performans ölçüsü olarak kullanılan Gdppc'yi etkileyecek makro iktisadi değişkenler Cari Hesap Dengesi (Cari), İnsani Gelişmişlik Endeksi (hdi) Siyasi Haklar Endeksi (pr) Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (Gdi) değişkenleri bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu değişkenler içinde performans ölçüsü olan Kişi Başına GSYİH' ya etki eden ve yapısal dönüşüm göstergeleri olarak; İktisadi dönüşüm göstergesi olarak Cari Hesap Dengesi, Sosyal alanda yapısal dönüşüm olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi, Siyasi alanda yapısal dönüşüm olarak da Siyasi Haklar Endeksi kullanılmıştır. Ayrıca bunların dışında kontrol değişken olarak Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi üzerinde etkili olduğu

literatürde ve teoride kabul görmüş Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmada yapılan ampirik analizde; yapısal dönüşümün kişi refahı üzerindeki etkisini araştırmak üzere Türkiye'nin 1990-2020 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak ARDL (Autoregressive Distributed) sınır (Lag Bound) testi uygulanmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, uzun dönemde tüm değişkenlerin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve sadece siyasi haklar endeksi değişkeninin negatif olduğuna, değişkenler arasında Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyümesi (Gdppc) üzerinde belirleyici etkisi en fazla olan değişken cari işlemler dengesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde ise hata düzeltme katsayısına göre kısa dönemde meydana gelen şokun etkisinin bir yıl sonra %1,52 oranında yeniden dengeye ulaşacağı ve başka bir deyişle kısa dönemde dengede meydana gelen şoklar sonrası tekrar denge düzeyine $1,526/1=0,655$ yılda (yaklaşık 7-8 ayda) geleceği sonucuna ulaşılmış ve modelde yer alan katsayı tahminlerinin büyük oranda anlamlı olduğu görülmüştür. Çalışmada daha önce yapılan araştırmalara benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların mevcut literatüre uyumu değerlendirildiğinde çalışma, Çelik vd. (2021), Calderon vd. (2000); Çetin (2011); Erdem ve Çelik (2011); Ethem ve Farahmand (2020) bulguları ile benzer sonuçlar taşıdığı görülmektedir.

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere ekonomik reformlar, sosyal reformlar ve siyasi reformlar Türkiye'nin ihtiyacı olan yapısal reformlardır. Türkiye'de geçmişten bugüne farklı zaman aralıklarında yapısal sorunlar karşısında yapısal reformları hayata geçirme çabaları göstermiş olmakla birlikte yakın tarih itibarıyla 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan bu çabalar Türkiye'de 2001 krizinden sonra maliye politikaları, bankacılık, denetleyici kurumların bağımsızlığıyla ilgili yapısal reform niteliğindeki düzenlemelerle devam etmiştir.

Yapısal reformlar geçici değil, ekonomi alanında kalıcı iyileşme sağlayacak önlemler ile yapılmalıdır. İktisat yazınında Ekonomik yapısal reformların gerçekleşmesi için kamu harcamalarında israfa son verilmesi, halkın gereksiz lüks harcamalardan kaçınması, büyümenin ithalata bağımlı yapıdan kurtarılması ve cari açığın düşürülmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca sosyal güvenlik, tarım sektörü ve sağlık

sektörünün revize edilmesi gerekmektedir. Tarım sektörü, Türkiye’de son yirmi yılda tamamen etkinliğini kaybetmiş durumdadır. Bu nedenle tarımı canlandırmak için tarım alanlarının ve hayvanların yok olmasına neden olan sebepleri ortadan kaldırmak için sektörel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Türkiye’de enerji tasarrufu konusunda da gerekli tedbirlerin alınmasında ithalat kalemini azaltıcı önlemlerin alınması gerekmektedir. Petrol ve doğalgazın olmaması ya da ticari boyuta taşınacak düzeyde olmaması, alternatif enerji üretimi kaynaklarına yönelmemizi gerektirmiştir. Diğer sektörel reformlarda, bankacılık reformundan reel sektöre yönelik reformlara kadar bir takım düzenleme yapılması gerekmektedir. Kurumsal reformlarla ilgili atılacak ilk adım Merkez Bankası ve diğer bağımsız kurumların gerçekten bağımsız olması için düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Yapısal reformlar ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Hukukun üstünlüğünü kabul etmiş ve uygulamasında da yansıtmış, demokratik düzeni işlerlik kazanmış, eğitimi bilimsel temellere dayandırmış, düşünce ve ifade özgürlüğünü içselleştirmiş toplumlarda yapısal reformlar daha çok ekonomik konuları kapsamaktadır. Hukukun üstünlüğü konusundaki yapısal reformlar öncelikler arasında olmalıdır.

Sonuç olarak; bu tezin hipotezi siyasi, sosyal ve iktisadi alanda yapılan yapısal dönüşüm çabalarının makro ekonomik performansı olumlu etkileyeceği şeklinde kurgulanmıştır. Analiz ve bulgular bu hipotezi doğrular niteliktedir. Çalışma bu hipotezi doğrular nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre yapısal dönüşümlerin kişi refahı ve ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Demokratik gelişim göstergelerinin yanında ayrıca siyasi hakların genişletilmesi ve kullanımında karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik gerekli adımların atılması makro ekonomik şartların iyileşmesine olumlu katkı yapacaktır. Demokrasi üzerinde yapısal reformlar kişi refahı üzerinde etkili olabilmesi için ekonomik özgürlüklerin çoğaltılması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, devletin piyasaya müdahalesinin azaltılması gerekmektedir. Ekonomik büyümede sabit sermaye yatırımlarının etkisi büyüktür. Sabit sermaye yatırımlarında enerji alanında devlet öncülüğünde yapısal reformların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yurt içi ve yurt dışı tehditlere karşı savunma harcamalarının da gerekliliği göz önüne alındığında bu alanlarda politika yapıcıların çözüm önerileri sunmaları gerekmektedir. Örneğin askeri teçhizatla dışa bağımlılık azaltılmalı ve buna yönelik politika önceliği oluşturulmalıdır. Türkiye’de daha yüksek bir insani gelişim için

kamu sağlık harcamalarının artırılması gerekmektedir. Son dönemlerde Türkiye’de sağlıkta önemli reformlar gerçekleştirilerek insanların kamu sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanılması hedeflenmiştir. Politika yapıcılar, sağlık hizmetlerinin nitelikli ve nicelikli olarak istikrarlı bir şekilde devamlılığını sağlamalı ve sürdürülebilir sağlıklı bir toplumsal yapı tesis edilmelidir. Cari işlemler açığı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde temel sorundur. Türkiye ekonomisi de cari açık vererek büyüyen bir ekonomi olarak ekonomik tartışmaların gündeminde yer almaktadır. Cari açıkla ilgili, yurt içi tasarruf ve yatırımlar, finansman ve dış ticarete yönelik önlemler alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ablabekova, A. (2014). Rusya Enerji Politikasının Dünya Enerji Piyasasındaki Rolü [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acar, O. (2008). Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşümün dinamikleri. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi. (31):30-39.
- Akçalı, Y. (2007). 12 Eylül'den Günümüze Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Toplumsal ve Sosyal Dönüşümün Etkileri [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akın, F. (2016). 2001 Krizi sonrası Türkiye ekonomisinin makro ekonomik performansı üzerine bir değerlendirme. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi. 43(0):3-18.
- Alacahan, N. D. (1980). 1980 sonrası Türkiye'de kalkınma planlarındaki ekonomik hedeflerin gerçekleşme düzeyleri. Sosyal Bilimler Dergisi (1):19-31.
- Alarşlan, K. (2012). 2001 Krizi Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Yapısı ve Makroekonomik Etkileri [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, E. (2017). Sosyal devlet modelleri: Sosyal demokrat model, İsveç- Norveç Örneği. Sosyal Hizmet Dergisi. 1(1): 85-87.
- Alieva A. (2019). 21. Yüzyıl'da Ekonomik Gücün Dönüşümü: Çin, Rusya ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aras, H. (2019). Soğuk savaş döneminden günümüze Rusya'nın nükleer faaliyetleri ve politikaları. Sosyal Bilimler Dergisi.10(2):14-23.
- Ataman, M (2006). Değerler ve çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu politikasını belirleyen temel unsurlar ve ilkeler. Ortadoğu yillığı, 401, 431.
- Balcı, E. ve Özcan, S. (2019). İnsani gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişki: OIC ülkeleri üzerinde bir analiz. Sakarya İktisat Dergisi. 8(3): 222-235.
- Belen, N. (2020). 12 Eylül 1980 darbesinin Türkiye cumhuriyetinin yakın siyasi tarihinde yeri ve önemi. Yeni Fikir Dergisi. 12(25):44-57.
- Beşkaya, A. ve Önen, M. (2009). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serisi ile analizi: Türkiye örneği. Sosyal Bilimler Dergisi. 5(10):47-46.
- Biber, A. (2011). Dünya tarım ticareti serbestleşme sürecinde neo-merkantilist politikalar. İşletme ve Araştırma Dergisi. 2(1):31-52.

- Bilecen, H. ve Kibis, E. (2012). Türkiye'de ekonomik büyüme ve demokrasi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 10 (20).137-155.
- Bülbül, B. (2015). Küreselleşme ve Türkiye: Özal Dönemi Değişim Paradigmaları [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Calderon, C. Chong, A. ve Loayza, N. (2000), "Determinants of current account deficits in developing countries", The world bank Latin American and the caribbean region regional studies program policy research working paper, 2398, World Bank, Washington DC.
- Cinel, E.A. (2014). Türkiye’de Ekonomik büyümenin belirleyicileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 4(8):15-26.
- Çeçen, M. (2009). Kimlikel ve Siyasal Dönüşüm Aktörü Olarak 2002 Genel Seçimlerinin Sosyo-Politik Analizleri [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, C., Çelik, S. ve Yıldırım, S. (2021). Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Balkan ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Maliye Dergisi*.(180), 293.
- Çetin, M. (2012). Sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Ampirik bir analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi. 7(1): 211-230.
- Çetin, R. (2013). Ekonomik özgürlüğün gelir düzeyi üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemiyle incelenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi. 8(2): 37-47.
- Çolak, O., Evren, İ., ve Ertuğrul, C. (2010). Küresel mali krizin Türkiye ekonomisine etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 8(13), 59-72.
- Dakurah, A., H, Davies, S., P. ve Sampath, R., K. (2001). Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme: Bir nedensellik analizi. *Politika Modelleme Dergisi*, 23(6). 651-658.
- Debelle, G. ve Faruquee, H. (1996). "What determines the currents account?".
- Demircan. (2018). 2001 ve 2008 Ekonomik Krizlerinde Türkiye’nin Kriz Yönetim Uygulamaları ve Karşılaştırılması [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Destek, M.A. (2018). Neoliberal Politikalar Işığında Gelir Dağılımı Adaleti ve Finansal Krizler: Seçilmiş Ülkeler Üzerinde Bir İnceleme [Doktora Tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, K, Y. (2017). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Sakarya İktisat Dergisi*. 6(4): 12-28.

- Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni. (2021). www.sbb.gov.tr adresinden 10 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Eğilmez, M. (2020a). <https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/borsalarda-toparlanma-egilimleri.html> adresinden 9 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Eğilmez, M. (2020b). <https://www.mahfiegilmez.com/2020/09/turkiye-icin-yapsal-reformlar-el-kitab.html> adresinden 03 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Eğilmez, M. (2021). <https://www.mahfiegilmez.com/2021/01/scak-para-kazanyor-biz-kaybediyoruz.html> adresinden 11 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ekonomik Rapor. (2005). <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Ekonomik%20Rapor%202005.pdf> adresinden 12 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ekonomik Rapor (2008). <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomik%20rapor.pdf> adresinden 13 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ekonomik Rapor. (2016). <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> adresinden 21 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Erdem, E. ve Çelik, B. (2019). İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bazı Afrika ülkeleri üzerine bir uygulama. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 9(17): 13-36.
- Erkuş, S. (2016). Demokrasi, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi (Master'sthesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Eroğlu, İ. (2021). Türkiye'nin İktisadi Görünümü. İ. Eroğlu (Ed.), Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1. Baskı, s.203-201). Ekin Yayınevi.
- Eroğlu, İ., Şeker, H, ve Demirel, B,. (2017). IMF'nin değişim süreci: 2008 finans krizi sonrası dönüşüm ve yeniden yapılanma. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi. 6(12), 53-61.
- Eroğlu, İ., Yeter, F., ve Kangal, N. (2021). Türkiye'de iktisat politikalarının temel dinamikleri: olaylar ve olgular üzerine bir değerlendirme. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 149-179.
- Ertuğrul, C., Evren, İ., ve Çolak, O. (2010). Küresel mali krizin Türkiye ekonomisine etkileri. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 8(13):59-72.

- Ethem, E., S. E. N., ve Farahmand, M. A. (2020). Sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Afganistan üzerine ampirik bir analiz. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(17), 131-136.
- Eyidiker, U. (2020). Geçiş ekonomisi kavramı ve bir geçiş ekonomisi örneği Türkmenistan. *Sosyal Bilimler Metinleri*. 2020(1): 13-35.
- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel beklentiler teorisi çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi. *Ekonomi Bilimler Dergisi*.2(1):1309-8020.
- Gövdeli, T. (2019). Savunma harcamaları, ekonomik büyüme, gayrisafi sabit sermaye oluşumu arasındaki dinamik bağlantılar: NATO ülkeleri için panel veri analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1):87-98.
- Guriev, S. ve Rachinsky, A. (2005). The role of oligarchs in Russian capitalism. *Journal of economic perspectives*. 19(1).131-150.
- Güler, E. (2012). Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Rusya: Nasıl bir kapitalizm? *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 3(3):93-120.
- Gündal, B. (2015). Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2):57-72.
- Güven, S. (2016). Türkiye’de siyasal hayatta dönüşüm ve lider odaklı siyaset. *Selçuk İletişim*. 9(3):90-118.
- Hatipağaoğlu, A. M. (2014). Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ilo (2013), *Global Employment Trends 2013*.
- İlter, E. (2019). Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve sosyal politikalardaki değişimin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 24(4): 989-1003.
- Kalay, M. ve Dilek, Ç. (2016). Afrika ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik büyüme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5(6):2277-2290.
- Kandemir, K. (2015). Cari Açık Üzerine Ekonomik Büyümenin Etkisi: Türkiye Uygulaması [Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabıçak, M. (2000). Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın tarihsel gelişim süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*. 5(2):49-65.

- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). 1980 sonrası istikrar politikaları ışığında Türkiye ekonomisinin trend analizi yardımıyla değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 6(11):306-342.
- Karadaş, B. (2019). Kamu sabit sermaye yatırımlarının özel sektör yatırımları üzerine etkisi: Türkiye örneği (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karagöl, E. T. (2016). 15 Temmuz darbe girişimi ve Türkiye ekonomisi. Adam akademi Sosyal Bilimler Dergisi.6(2):37-49.
- Kazgan, G. (2000). Küreselleşme ve ulus Devlet. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, M. Çakmak, E. ve Özdemir, D. (2020). Ekonomilerde yapısal dönüşüm ve belirleyicileri: Seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir panel veri Analizi. Kocatepe İİBF Dergisi. 22(2): 169-187.
- Keskin, M. (2019). Ekonomilerde Yapısal Dönüşüm: Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi. 5(1):1309-8012.
- Kol, E. N. ve Karaçor, Z. (2012). 2001 güçlü ekonomiye geçiş programı ve istihdam üzerine etkileri. Maliye Dergisi. (162): 379-395.
- Kolodko G.W. (2004). Transition to market system: Gradualism versus radicalism. Tiger working paper,60.
- Kuznest, S. (1973). Modern economic growth: Findings and reflections. The American economic review. 63(3): 247-258.
- Küçük, A. (2019). Türkiye’de sosyal ve siyasal değişim: 1980 ve sonrası. Harran Üniversitesi İİBF Dergisi 3.(4):20-45.
- Meçik, O., ve Afşar, M. (2014). Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümler ve işgücü piyasasındaki gelişmeler. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(2):1-23.
- Memedovic, O. ve Lapadre, L. (2010). Structural change in world economy: Main featuresand trend, united nations industrial development organization working paper.

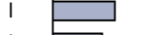
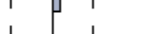
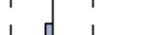
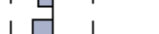
- Mert, M., ve Çağlar, A. E. (2020). Testing pollution haven and pollution halo hypotheses hor Turkey: A New perspective. *Environmental science and pollution research*. 27(26): 32933-32943.
- Mert, M., ve Çağlar, A. E., (2019). EvIEWS ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi. *Ankara: Detay Yayıncılık*.
- Mukherjee, S., ve Chackraborty D. (2010). Is there any relationship between economic growth and human development? Evidence from Indian states.
- Olca, H. (2021). Gelişen Ekonomilerde Yapısal Dönüşüm: Prematüre Sanayisizleşme Üzerine Ampirik Bir İnceleme [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ongun, T. (2012). 2002 Sonbaharında dünya ve Türkiye ekonomisi. Discussion paper.
- Öksüzler, O., ve Teyyare, E. (2010). Küresel ekonomik kriz sürecinde Türkiye’de alınan önlem paketlerinin istihdam üzerindeki etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 8(14): 139-150.
- Özer, M. (2010). Türkiye ekonomisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, S. (2011). Küresel ekonomik krizin Çin ekonomisine etkileri: Çin’in büyüme stratejisinin sürdürülebilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(14):123-139.
- Pınar, L. (2017). Amerika Birleşik Devletleri’nin yumuşak gücü ve hollywood. *İtobiad: Journal of the human and social science researches*. 6(1):253-274.
- Quazi, R. (2007). Economic freedom and foreign direct investment in east Asia. *Journal of the Asia Pacific economy*. 12(3): 329-344.
- Sancaktar, C. (2012). Rusya’da sosyalizmden kapitalizme geçiş (1992-2000): Neoliberalizm, otoriterizm ve çevreleşme.
- Say, Ö. (2005). 20. Yüzyılda yaşanan sosyal değişim dinamikleri ve kültürel çözümler açısından küreselleşme. *Istanbul journal of sociological studies*.(28): 61-67.
- Sekmen, M. ve Çalır, F. (2011). Cari açıklar ile ekonomik büyüme arasında bir denge var mı? Türkiye örneği. *Uluslararası Finans ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*.
- Sever, M. (2019). 1980 sonrası Türkiye’de kültürel ve toplumsal değişim. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*.2(3):2-10.
- Sevüktekin, Ç. ve Çınar, M. (2017). Ekonometrik zaman serileri analizi: EvIEWS uygulamalı. İstanbul: Dora Yayınları

- Sezal, L. (2020). 2018 Ağustos krizinin Türk bankacılık sektörüne etkisi. *Journal of economics and research*. 1(1): 17-32.
- Smith, A. (1776). *Ulusların zenginliği*. (M. S. Çev.). Palme Yayıncılık. (2006, 2. Baskı).
- Sönmez, S. (2008). *Sonrası Türkiye’deki Sosyo-Politik ve Ekonomik Değişimlerin 2000’li Yıllara Yansımaları [Yüksek Lisans Tezi]*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şahin, Ö.U., ve Akar, S. (2018). Türkiye’de yapısal mali reformların büyüme üzerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(3):849-866.
- Şanlı, O. (2021). Türkiye’de 1994, 2001 ve 2018-2021 kur krizlerinin yeni nesil kriz teorileri çerçevesinde incelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*. 6(2): 117-158.
- Tatlısu, S. (2017). *Türkiye’de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi’nin Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tavares J. ve Wacziarg. (2001). How democracy affects growth. *European economic review*. (45): 1341-1373.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2016). https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/62478b27-9dd8-4351-a979-30ed6461cf9e/TCMB2016_10.02.2022 adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Timurtaş, M.E. (2018). Çin halk cumhuriyetinin ekonomik ve siyasi geçmişinin bugünkü gelişim sürecindeki rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1):52-59.
- Tunçsiper, B., ve Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(1): 56-80.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (1998). <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9279-1998-yilina-girerken-turk-ekonomisi> adresinden 22 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.

- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (2004). <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1950-2009-yilina-girerken-turkiye-ekonomisi> adresinden 23 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği.. (2020). [file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/2020-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi_1%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/2020-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi_1%20(6).pdf) adresinden 13 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (2021). [file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/2021-turkiye-ekonomisi%20\(9\).pdf](file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/2021-turkiye-ekonomisi%20(9).pdf) adresinden 13 Aralık 2021 tarihinde alınmıştır.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (1995). <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1806-1995-yilina-girerken-turk-ekonomisi> adresinden 22 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2020). HDR Technical Notes. <http://hdr.undp.org/en/content/hdrtechnical-notes> adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yakışık, H. ve Fikirli, Ö. (2015). Yapısal dönüşüm ve dönüşümün yapısı: Türkiye örneği. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1(2): 112-128.
- Yalçın, A. Z., ve Çakmak, F. (2016). Türkiye’de kamu sağlık harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.30(4).
- Yalman, N., İlkay (2010). Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Bir Kısım Latin Amerika ve Güney Asya Tipi Ülkelerin Karşılaştırılması [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, F., ve Dilaver, H. (2022). Geçiş ekonomilerinde özelleştirme sonuçlarının değerlendirilmesi. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 5(1):19-52.

EKLER

Ek-1: Hdi değişkeninin Düzeyde Korelogram Grafiği

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.919	0.919	28.816	0.000
		2	0.830	-0.099	53.101	0.000
		3	0.736	-0.074	72.889	0.000
		4	0.638	-0.080	88.302	0.000
		5	0.535	-0.088	99.567	0.000
		6	0.433	-0.058	107.25	0.000
		7	0.332	-0.066	111.94	0.000
		8	0.235	-0.044	114.41	0.000
		9	0.151	0.002	115.47	0.000
		10	0.073	-0.042	115.73	0.000
		11	0.004	-0.016	115.73	0.000
		12	-0.055	-0.021	115.89	0.000
		13	-0.110	-0.050	116.58	0.000
		14	-0.164	-0.080	118.20	0.000
		15	-0.216	-0.062	121.19	0.000
		16	-0.265	-0.059	125.98	0.000

Ek-2: Hdi değişkeninin Birinci Farkta Korelogram Grafiği

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.402	0.402	5.3504	0.021
		2	0.172	0.012	6.3617	0.042
		3	0.226	0.183	8.1835	0.042
		4	-0.079	-0.286	8.4140	0.078
		5	-0.340	-0.300	12.861	0.025
		6	-0.370	-0.238	18.341	0.005
		7	-0.307	-0.024	22.278	0.002
		8	-0.259	0.027	25.214	0.001
		9	-0.233	-0.092	27.702	0.001
		10	-0.027	0.019	27.737	0.002
		11	0.156	0.054	28.961	0.002
		12	0.150	-0.008	30.169	0.003
		13	0.142	-0.086	31.300	0.003
		14	0.184	-0.049	33.327	0.003
		15	0.132	-0.006	34.444	0.003
		16	-0.045	-0.094	34.584	0.005